

Kunino krzno – novac posebne namjene tijekom srednjovjekovnog razdoblja na području suvremene Hrvatske i njegova uloga u kreiranju nacionalnog monetarnog narativa

Već desetljećima u hrvatskoj javnosti vode se polemike oko uloge „kune“ kao naziva hrvatske novčane jedinice, osobito u kontekstu upotrebe toga naziva od strane ustaškog režima tijekom Drugoga svjetskoga rata. S druge strane, u hrvatskoj historiografiji, uključujući i autore koji su se barem djelomično specijalizirali za numizmatičku ili ekonomsku povijest, vlada gotovo nepodijeljeno slaganje s nacionalnim monetarnim narativom (koji se u ovom radu po prvi put analitički konceptualizira, definira i obrazlaže), dijelom nacionalnoga povijesnog narativa, koji znatno pojednostavljuje i selektivno upotrebljava podatke iz povijesnih izvora. Moguće je prepoznati dva uzroka takvome stanju: postepeno gubljenje koraka s modernim pristupima konceptu novca i njegovim funkcijama s jedne, te neuzimanje u obzir povijesnog i društvenog konteksta u kojem je nacionalni povijesni narativ nastajao, s druge strane. U ovom radu nastoji se izvore, koji se tradicionalno uzimaju kao svjedočanstva za upotrebu kuninog krzna u monetarnom kontekstu, promotriti iz aspekta modernijih metodoloških alata razvijenih u svrhu shvaćanja i analize funkcija novca u raznim društvima, uključujući pred-moderna društva. Analizom dostupnih izvora dolazi se do zaključka da se u srednjovjekovnim društvima na području današnje Hrvatske kunino krzno koristilo kao „novac posebne namjene“. Takav rezultat istraživanja donosi mogućnost novih, nijansiranih razmišljanja o pristupima zagovornika i protivnika uvođenja „kune“ kao naziva hrvatske monetarne jedinice ranih 1990-ih godina, osobito onih koji su u prilog svojih stavova pokušali iznositi ono što su predstavljali kao činjeničnu argumentaciju.

Uvođenje „kune“ kao novčane jedinice nakon ostvarivanja hrvatske samostalnosti

Prijeperi koji su tijekom ranih 1990-ih nastali oko naziva novčane jedinice Republike Hrvatske bili su, može se tvrditi, umnogome ideološke naravi, bez obzira na argumente koji su korišteni u prilog naziva „kuna“ ili protiv njega. Istovremeno, ideološka pozadina, koju je nezahvalno kategorički svesti na monolitne skupine onih koji podržavaju te onih koji se protive uvođenju toga naziva, osobito kod javnih ličnosti koje su podržavale naziv „kuna“, često je

zamagljivana (svjesno ili nesvjesno) premještanjem diskursa iz ideološkog u „činjenični“ registar, dakle u područje znanstvene argumentacije. Time se nastojala podići epistemološka razina i ugled određenog pristupa. S druge strane, akteri koji su se protivili uvođenju naziva „kuna“ uglavnom – iako ne isključivo – nisu skrivali ideološku pozadinu svojeg protivljenja i nisu je doživljavali problematičnom.

Naime, protivljenje nazivu „kuna“ tada, kao i u narednim godinama i desetljećima, u pravilu je argumentirano vezivanjem toga naziva uz ustaški režim, što su protivnici uvođenja/vraćanja naziva „kuna“ smatrali neprihvatljivim. S druge strane, zagovornici uvođenja/vraćanja naziva „kuna“ u pravilu su pri odabiru toga naziva negirali da su motivirani time što se naziv veže uz ustaški režim, već su svoje stajalište potkrjepljivali navodno znanstvenom argumentacijom kojom su pokušali dokazati upotrebu naziva „kuna“ u monetarnom kontekstu *prije* prihvaćanja toga naziva od strane ustaškog režima.¹ No, i među protivnicima uvođenja kune bilo je onih koji su se pozivali na činjeničnu argumentaciju,² dok je među zagovornicima njezinog uvođenja bilo i onih koji su otvoreno podržavali kontinuitet s NDH.³

Dalibor Brozović, *spiritus movens* cijelog procesa prihvaćanja naziva „kuna“ za hrvatsku novčanu jedinicu, objavio je godinu dana nakon uvođenja „kune“ apologetski tekst u kojem je pokušao čitav proces prikazati proceduralno neupitnim, otvorenim i demokratskim.⁴ No, jasno je da je odluka o nazivu „kuna“ barem djelomično bila motivirana željom da se ostvari kontinuitet s NDH – Brozović je, između ostalog, bio i pasionirani kolekcionar novca NDH⁵ – a tog su mišljenja bili

¹ Vidi KRASNOV 1995: 78-80; BROZOVIĆ 1994: 30-32; KLEPO 2022: 43-45, 47, 54-57. Ranije verzije ovdje objavljenog rada iznesene su u obliku predavanja na skupovima *Ususret euru – hrvatska monetarna povijest* (Zagreb, Hrvatsko katoličko sveučilište, prosinac 2022) te *Heritage and New Horizons: Croatia and Croatians in a Global Context Conference* (Sydney, Macquarie University, veljača 2024, cf. Bilić 2024), kao i u formi javnog predavanja u sklopu manifestacije Noć muzeja (Karlovac, Muzeji grada Karlovca, siječanj 2023).

² KRASNOV 1995: 79. Miroslav Brandt tako je tvrdio da je marturina/kunovina „samo“ porez, a ne novčana jedinica (u čemu je, naravno, bio u pravu), ali nije uzimao u obzir ostale podatke iz izvora, koji ipak govore nešto o upotrebi krzna životinje kune kao nekog oblika novca. O Brandtu vidi PAVLIČEVIĆ 1994: 389-391 i JANDRIĆ 2002: 1053-1056; također i KORUNIĆ 1996; 1999-2000: 467; BUDAK 2004: 129 bilj. 3, 154-155.

³ BILIĆ 2014: 246.

⁴ BROZOVIĆ 1994; BILIĆ 2014. Nasuprot tome, Brozović zaobilazi činjenicu da je natječaj za idejno likovno rješenje kovanog novca novčane jedinice Republike Hrvatske pod imenom „kuna“, suprotno tada važećem Zakonu o Narodnoj banci Hrvatske – gdje jasno stoji da je naziv novčane jedinice Republike Hrvatske „kruna“ – proveden u ožujku i travnju 1993, mjesecima prije nego što je pokrenuta (svibanj 1993) te dovršena (kolovoz 1993) saborska procedura za promjenu Zakona. Usto, Brozović već 3. veljače 1993. uzima zdravo za gotovo da će se buduća trajna hrvatska novčana jedinica nazivati „kuna“ (BILIĆ 2014: 247-249; cf. KLEPO 2022: 46-47). Naravno, ovdje treba uzeti u obzir povijesni kontekst u kojem se proces promjene naziva valute odvijao.

⁵ KRASNOV 1992: 151.

i neki tadašnji najviši državni dužnosnici i neki utjecajni članovi tzv. „Komisije za novac“.⁶ To nikako ne znači da su toj skupini zagovornika za uvođenje kune pripadali svi uključeni u odabir naziva, a još manje svi oni koji su ime „kuna“ podržavali. Istovremeno, čini se da je „kuna“ bila dobro prihvaćena u javnosti,⁷ iako taj aspekt procesa još nije dovoljno istražen.

Kako među zagovornicima, tako i među protivnicima uvođenja naziva „kuna“, bilo je puno nijansi u pristupima problemu, ali metodu koja je za potrebe ovog rada najzanimljivija možemo nazvati metodom pozivanja na činjeničnu argumentaciju. Načelno u skladu s osnovnim postulatima povijesne znanosti, ta metoda se ponekad manifestirala kao manipuliranje izvorima ili, prema mojem uvjerenju, češće, kao nedovoljan uvid u tematiku o kojoj se raspravljalo. Ova druga varijanta je i glavni predmet ove studije. Autori koji su koristili metodu pozivanja na povijesne činjenice redovito su (1) nedovoljno poznavali novija razmišljanja o određenim temeljnim pojmovima i konceptima vezanima uz kategoriju „novca“, zadržavajući se na tzv. zdravorazumskom shvaćanju funkcija i osobina novca, karakterističnom i danas čak i za profesionalne numizmatičare (ovaj aspekt problema možemo nazvati epistemološkim), te su (2) u pravilu zanemarivali kontekst u kojem su nastajale rane rasprave o nizu tema vezanih uz problem „prvog“ ili „ranoga hrvatskog novca“, na koje su se bezrezervno pozivali (ovaj aspekt problema možemo nazvati kontekstualnim).

Novac u suvremenoj numizmatici i „kuna“

Raščistimo prvo što moderne studije imaju za reći o konceptu „novca“. Novac – pojam kojeg se obavezno mora razlikovati od riječi „novac“ u značenju „skup novčanica i kovanica u redovnom optjecaju unutar nekoga monetarnog sustava“ – može obavljati niz različitih funkcija koje se ponekad međusobno preklapaju. Prema široko prihvaćenom shvaćanju, koje se umnogome oslanja na seminalni rad Karla Polanyija iz 1968. (originalno izdan 1957, ali izdanje u zbirci eseja iz 1968. ima i tri dodatka), riječ je o sljedećim funkcijama.

1) Najraširenija je funkcija novca njegova upotreba kao **sredstva plaćanja**: neki predmet ili usluga plaća se nekom drugom vrijednošću. U srednjovjekovnom kontekstu, npr. mijenja se jedan konj za jedan plug. U ovom slučaju plug je sredstvo plaćanja, a konj roba koja se kupuje. U ovu funkciju spada i ispunjavanje obaveza koje uključuju plaćanje danka, poreza, kompenzacije za neki zločin i sl.⁸

2) Ako se domena ovog konkretnog sredstva plaćanja proširi te se nekom vrijednošću kupuje razna druga roba te pojedinci nabavljaju plugove kako bi

⁶ BILIĆ 2014: 246, gdje se navode konkretni citati.

⁷ KRASNOV 1994: 9; 1995: 78; KLEPO 2022: 13.

⁸ Cf. SEAFORD 2004: 16-17.

obavljali kupovinu drugih dobara (konja, krava, oružja, dvoraca), onda govorimo o funkciji novca kao **sredstva razmjene** (ono može biti sveobuhvatno, ali i donekle reducirano upotrebom).

3) Novac može služiti i kao **mjerilo vrijednosti**, npr. konj vrijedi jedan plug.

4) S prethodnom funkcijom povezana je i funkcija novca kao **obračunske jedinice** ili **standarda vrijednosti**: njime se standardno, dakle sveobuhvatno, izriču cijene, vode računi (osobni i javni), itd.⁹

5) Novac može služiti i kao **pohrana vrijednosti**. Ova funkcija može se objasniti kao prenošenje neke vrijednosti koja se može koristiti za buduće transakcije (primjer iz srednjeg vijeka bilo bi formiranje i pohrana ostava kovanica).¹⁰

Ukoliko neka vrijednost ispunjava sve ove funkcije – kao što to danas (donekadavno gotovo dominantno) ispunjavaju novčanice i kovanice – onda možemo govoriti o novcu u smislu „novca opće namjene“, odnosno o novcu u uobičajenom „zdravorazumskom“ značenju. Iako o tome ne razmišljamo dok upotrebljavamo novac opće namjene, u danom trenutku svjesni smo da novčanicama i kovanicama možemo kupiti robu. Zbog toga ih nastojimo prikupiti barem onoliko koliko smatramo da nam je nužno. Novcem izričemo i određujemo vrijednosti najrazličitijih dobara, očekujemo da ćemo novac koji danas pohranimo – npr. u banku – moći i kasnije koristiti za istu ili sličnu namjenu, itd. Kasnijom analizom izvora koji svjedoče o upotrebi krzna životinje kune u situacijama koje se mogu podvesti pod neku od ovih kategorija, jasnije će se razlučiti je li ono i u kojoj mjeri ispunjavalo funkcije novca, ali i površni poznavatelj tematike i prije toga će zaključiti da je depasirano nekvalificirano govoriti o krznu životinje kune kao „novcu“ u srednjovjekovnom društvu. S druge strane, iz analize će biti razvidno i da se ta vrijednost ne može u potpunosti odbaciti kao „novac“ u jednom reduciranom obliku. Upravo ta okolnost pokazat će se odlučujućom u razumijevanju monetarne uloge krzna životinje kune u prvom redu u srednjovjekovnoj Slavoniji.¹¹

Kronološki posljednji prilog raspravi o nazivu novčane jedinice „kuna“ iz perspektive „činjenične argumentacije“ objavljen je u časopisu *Povijesni prilozi*.¹² Riječ je o dobro strukturiranom i jasno argumentiranom tekstu koji se uvelike nadovezuje na seminalni rad Dalibora Brozovića, jednog od rodonačelnika i najaktivnijeg promicatelja i apologeta stavova onih koji su zagovarali uvođenje „kune“ za naziv hrvatske valute. Iako, kao što je već spomenuto, Brozoviće

⁹ O razlici između novca kao obračunske jedinice ili standarda vrijednosti te sredstva razmjene (što uključuje i sredstvo plaćanja) vidi osobito LANE I MUELLER 1985: 3-6.

¹⁰ HOLLANDER 2007: 2-5, 59-60, 75, 85-86; cf. HOWGEGO 1995: 12; također, SEAFORD 2004: 16-20; svi prema POLANYI 1968: 175-177, 180-185, 191-203, iako uz određene razlike. Vidi i MELITZ 1970: 1020-1021.

¹¹ O prostoru i društveno-političkom uređenju srednjovjekovne Slavonije vidi MARGETIĆ 2000b: 89-101; BALI 2014; SZEBERÉNYI 2017; ŠIMUNJAK 2020.

¹² JAREB 2022.

publikacija nije sasvim pouzdana u predstavljanju procesa odabira, prihvaćanja i uvođenja naziva „kuna“, to ne umanjuje njezinu kvalitetu s numizmatičke točke gledišta. Naravno, ovdje treba uzeti u obzir Brozovićevo nekorištenje suvremenijih pristupa analizi koncepta novca i posljedično ne sasvim doradena mišljenja koja iz tog propusta proizlaze. Dodatno, ne smije se zanemariti ni činjenica da je Brozović neupitno zagovarao naziv „kuna“, a Jareb u mnogočemu slijedi upravo Brozovića. Obojica, čini se, izvore ponekad interpretiraju na temelju svojeg prethodno formiranog mišljenja. To će osobito doći do izražaja u Jarebovu korištenju teksta Abu Hamida al-Garnatija za dokaz o upotrebi krzna životinje kune kao sredstva plaćanja u srednjovjekovnoj Slavoniji, o čemu više kasnije.

Danak iz 1018.

Što o toj upotrebi kažu izvori te kako su oni interpretirani od strane ranijih autora?¹³ Najranije svjedočanstvo o upotrebi krzna životinje kune na modernom hrvatskom prostoru jest izvještaj o obavezi gradova na Kvarnerskom otočju o plaćanju danka Veneciji. Rab je morao podavati svilu, Krk lisičja, a Osor i Beli (na Cresu) kunina krzna.¹⁴ Ukoliko ne bi ispunili ovu obavezu, gradovi su bili dužni isplatiti pet libara čistog zlata, što odgovara protuvrijednosti od 360 bizantskih zlatnih solida (*nomismata*).¹⁵ Svakako se ovdje radi o upotrebi krzna životinje kune (zajedno sa svilom i lisičjim krznima) kao **sredstva plaćanja**, ali sredstva plaćanja korištenog u specifičnoj transakciji, plaćanju danka (o ovome više dalje u tekstu). Iako sigurno posjeduje definiranu vrijednost (Osor plaća 40 kuninih krzna, a Beli 15), kunino krzno, kao i svila i lisičje krzno, ovdje nije mjerilo, a još manje standard vrijednosti (tj. obračunska jedinica) – tu funkciju ovdje može vršiti samo „libra“, iako je kazna za neplaćanje danka izjednačena, neovisno o razlici u visini samog danka (40 naprema 15 kuninih krzna kažnjava se istim iznosom u librama zlata, kao i krčkih 30 lisičjih krzna i rapskih deset libara svile).¹⁶

¹³ Najznačajniji su, bez sumnje, V. KLAIĆ 1904. i odgovarajući unosi u HERKOV 1956, koji će biti analizirani u nastavku teksta. Važnost ova dva autora odražava i količina referenci na njihove radove u ovom i drugim tekstovima koji se dotiču slične tematike.

¹⁴ RAČKI 1877: 32-36, br. 24-27; V. KLAIĆ 1904: 145; ŠIŠIĆ 1925: 479; KOSTRENIĆ 1967: 54-58, br. 37-40; N. KLAIĆ 1975: 330 bilj. 174; 1990: 98 bilj. 103; cf. TRUHELKA 1897: 47 = 1899: 367; HERKOV 1956: 2.128 s.v. marturina. Taj danak, bez detalja iz isprava, spominje se i u *Kronici* Andrije Dandola (IX, 2, 6, PASTORELLO 1942: 204, cf. RAČKI 1877: 431, br. 211).

¹⁵ HERKOV 1956: 2.81, 85-86 s.v. 3. Libra I, libra auri, libra auri obrizi, 2.189 s.v. *obrizum aurum*; LANE I MUELLER 1985: 106.

¹⁶ RAČKI 1890: 88 (cf. ŠIŠIĆ 1925: 479; LANOVIĆ 1939: 13 i bilj. 314) je u navedenim podavanjima trezveno prepoznao „danak u naravi“. Za vladavine, najvjerojatnije, Zdeslava (N. KLAIĆ 1975: 67, 243, 248; 1990: 64, 65 bilj. 29; BUDAK 1994: 25-26, 75, 204) Bazilije I. ustupa plaćanje danka od strane gradova bizantske Dalmacije slavenskim vladarima u zaleđu, a Krk, Rab i Osor plaćaju identičan iznos od 100 nomizmi, tj. bizantskih zlatnih solida (*nomismata*;

Slika 1. Radziwillska kronika, Biblioteka Ruske akademije znanosti, Glavna zbirka (Библиотека Российской академии наук, Основное собрание) MS 34.5.30, fol. 8^r [rukopis iz 15. stoljeća, original iz ranog 13. stoljeća (?)] (Wikimedia Commons, Public Domain): plaćanje danka (i/ili poreza) u vjeveričjim krznima u istočnoj Europi (Темущев 2014: 102-105, 111-112).

DAI 30, MORAVCSIK, JENKINS 1967: 146-147, cf. RAČKI 1877: 372, br. 184; 1890: 88; N. KLAJČ 1972: 27). Kao djelomična paralela ovoj funkciji kuninog krzna na području Donje Dalmacije može se spomenuti izolirani primjer iz susjedne Banovine Bosne. Tako 1180. Te(o) bald, poslanik pape Aleksandra III, u pismu traži od bosanskog bana Kulina da mu pošalje, u znak poštovanja, dvije „sluge“ (*famulos*; robova, prema DURANOVIĆ 2015: 40 i bilj. 17; DŽINO 2023: 216 i bilj. 48 na str. 219; usporedi BUDAK 1984: 6; 1986: 51, 55) i kunina krzna (*pelles marturinas*) (CD II. 168, br. 167; V. KLAJČ 1882a: 56-57; ЋОРОВИЋ 1940: 165; PEROJEVIĆ 1942: 205 i bilj. 37; ŠIŠIĆ 1944: 151; ЋИРКОВИЋ 1964: 46; BABIĆ 1972: 128; N. KLAJČ 1976: 456; DŽINO 2023: 204). Riječ je, naravno, o nekakvom (simboličkom?) podavanju u određenim vrijednostima, iz čega se može izvesti zaključak o kuninim krznima kao sredstvu plaćanja u ovom specifičnom kontekstu. Nije naodmet napomenuti da 1627. prelat Ivan Tomko Mrnavić interpretira podatak o Kulinovom slanju kuninih krzna iz 1180. kao nastavak plaćanja godišnjeg danka Svetoj Stolicu, koje datira iz doba narodnih vladara. Bosanski Banat ovdje se shvaća kao nasljednik Kraljevstva Hrvatske i Dalmacije, a plaćanje u kuninim krznima antedatira se u doba narodnih vladara (HORVAT 1909: 358; o Mrnaviću kao autoru sklonom osebnim interpretacijama i konstrukcijama – kojega, naravno, treba promatrati u kontekstu intelektualnih strujanja vremena kojemu je pripadao, BLAŽEVIĆ 2008: 214-238; TVRTKOVIĆ 2008: 136-150 – vidi ANTOLJAK 2004: 70-75; TVRTKOVIĆ 2008: 17-22, 34-44). Mrnavićeva interpretacija bez komentara citira se u PEROJEVIĆ 1942: 205, bilj. 37 (cf. PEROJEVIĆ 1941: 43-44), prilogu *Poviesti hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine*, koja je začeta 1936, a otisnuta 1942. (kritički osvrt na Perojevićeve priloge u *Poviesti* nudi ŠIDAK 1953: 151-152; o Perojevićeveu nekritičkom prihvatanju Mrnavićeve interpretacije vidi ŠIDAK 1953: 151; DŽINO 2023: 37-38 *Poviesti* prilazi neutralno). Iako citira Mrnavićevu interpretaciju, Marko Perojević

Marturina

Sljedeće svjedočanstvo, tj. niz svjedočanstava, odnosi se na marturinu, porezno davanje – preciznije, zemljišnu daću, odnosno porez – koje je na različite načine vezano – ili vezivano od strane modernih istraživača – uz kunino krzno. Neki istraživači smatrali su da je naziv „marturina“ izravno izveden iz izvornog plaćanja/podavanja u kuninim krznima.¹⁷ Još se u 17. stoljeću neka podavanja (iako ovdje nije riječ o marturini, tj. općem zemaljskom porezu toga naziva) moglo sporadično namirivati kuninim krznom.¹⁸ No, povezivanje marturine s dankom koji su neki sjevernojadranski otočni gradovi plaćali Veneciji – dok su drugi gradovi s istog područja plaćali drugim vrijednostima¹⁹ – nikako nije opravdano. Naime, što izdvaja cresko sredstvo plaćanja od rapskog ili krčkog, osim činjenice o (kasnijem) postojanju marturine? Ova posljednja bila je opći porez kojeg je ubirala vladajuća hijerarhija na čelu s kraljem od svojih zavisnih podanika,²⁰ dok su danak Veneciji plaćale komune u sasvim drugačijim povijesnim i društvenim okolnostima.

Istovremeno, marturina je od ranog 13. stoljeća, ako ne i ranije (u ispravama Andrije II. spominje se doba Kolomana, o čemu više u nastavku), isključivo plaćana u kovanicama, dakle u novcu.²¹ Zato su Herkov, Rengjeo, Nada Klaić, Székely,

nije ju dalje razrađivao, a Kulinovo slanje kuninih krzna nije uvršteno u hrvatski monetarni narativ. GRANIC 2008: 90 ponavlja Truhelkinu (1897: 47 = 1899: 367) pogrešnu tvrdnju kako je Zadar Veneciji plaćao namet u kuninim krznima (isto kod SMIČIKLAS 1882: 1.331; V. KLAJČ 1899: 191 = 1982: 220; ŠIŠIĆ 1900: 256-257; 1944: 198-199; cf. BENAŽIĆ 2001: 76): riječ je zapravo o kunićima (*cunicularum*) (ispravno MAŽURANIĆ 1908: 144 s.v. *cuniculus*; HERKOV 1956: 1.230-231 s.v. *cunicula*; N. KLAJČ 1976: 67, koja istovremeno donosi „kožica kunaca“ i „kuninih kožica“; za tekst pogodbe iz 1204/1205. vidi LJUBIĆ 1868: 21-22; V. KLAJČ 1904: 145 bilj. 1; CD III.45-47, br. 42). Usput, iz ovog dokumenta je jasno da funkciju obračunske jedinice ili standarda vrijednosti vrši perper(a) (150 perpera odgovara 3000 krzna kunića) (o perperi/u vidi HERKOV 1956: 2.586-590 s.v. *yperperus* 2; LANE, MUELLER 1985, 110-112, 269-270, 284-285 i *passim*).

¹⁷ HERKOV 1956: 2.128 s.v. marturina; Ivan Rengjeo u MIRNIK 2011: 334 s.v. mardurina, marturina; N. KLAJČ 1976: 558; 1990: 347; SZÉKELY 1980: 90; ENGEL 2001: 34; ŠOKČEVIĆ 2016: 81; cf. BROZOVIĆ 1994: 12; JAREB 2022: 7.

¹⁸ V. KLAJČ 1904: 212-213; MAŽURANIĆ 1913: 557 s.v. kuna 4; HERKOV 1956: 2.59 s.v. kuna; BROZOVIĆ 1994: 11; JAREB 2022: 8 s bilj. 9, gdje je omaškom citiran V. Klaić, a ne Herkov; KLEPO 2022: 51.

¹⁹ Kao što to čine V. KLAJČ 1904: 145-146; HERKOV 1956: 2.128 s.v. marturina; BENAŽIĆ 2001: 76; FABIJANEC 2016: 154.

²⁰ O obveznicima plaćanja marturine vidi V. KLAJČ 1904: 114, 161, 163; HERKOV 1956: 2.129-130 s.v. marturina; N. KLAJČ 1976: 306; GAJER 1978: 84-85; ANČIĆ 1996: 230; MARGETIĆ 2000b: 219 i bilj. 11, 270, 279; WEISZ 2015: 288-289.

²¹ Cf. N. KLAJČ 1976: 292 (vidi i N. KLAJČ 1953a: 703). Najraniji suvremeni izvor kojeg je moguće čitati kao referencu na plaćanje marturine u novcu jest isprava kralja Emerika iz 1199. (TRUHELKA 1897: 47 = 1899: 368; V. KLAJČ 1899: 286 = 1982: 319; 1904: 163; CD II.339, br. 315, cf. CD III.12, br. 8, CD V.623, br. 71). Autentičnost ove isprave je osporena (N. KLAJČ 1982: 305, *pace*

Engel i Šokčević prisiljeni spekulirati kako je naziv „marturina“ izravno izveden iz izvornog plaćanja/podavanja u kuninim krznima, u nekom nedefiniranom ranijem vremenu, za što nemamo nikakvu potkrjepu u izvorima. U tome ih je šest stoljeća ranije pretekao zagrebački kanonik, arhiđakon Ivan, koji učeno interpretira naziv *marturinarii*²² kroz prizmu činjenice kako su kaptolski kmetovi „nekoć“ (*olim*) bili dužni davati svojim gospodarima „jedno krzno marturine“ (tj., kune, *unam pellem marturinae*) godišnje, od kojih su onda drevni plemići izrađivali podstave svoje odjeće. Vremenom je taj oblik davanja zamijenjen plaćanjem u banskim denarima.²³ Vjekoslav Klaić smatra da se Ivanovo „nekoć“ odnosi na vrijeme prije osnutka zagrebačke biskupije,²⁴ ali to nije izvjesno iz dva razloga: prvo, Ivan očito nudi učenu etimologiju naziva uvriježenog u njegovo doba, bez oslanjanja na raniju tradiciju, te je njegovo *olim* ekvivalent mitskoga *in illo tempore* (u onom značenju u kojem potonji izraz koristi Mircea Eliade).²⁵ Arhiđakona je povijest malo zanimala te je bio snažno fokusiran na trenutnu situaciju zagrebačke biskupije.²⁶ Njegovo poznavanje društvenih odnosa u ranom – za razliku od kasnijeg – razdoblju posto-

N. KLAJČ 1976: 564; MARGETIĆ 1993a: 15 = 2000a: 338; 2000b:142 smatra da je riječ o autentičnom dokumentu), ali su je potvrdili papa Grgur IX. 1227. (CD III.271-273, br. 243-244) i kralj Stjepan V. 1271. (CD V.598, br. 49). Ispravu iz 1201. (CD III.12, br. 8), gdje je formulacija iz ranije isprave ponovljena gotovo identičnim riječima, N. Klaić također ne smatra autentičnom (N. KLAJČ 1981: 37-38 i bilj. 33; 1982: 307; *pace* N. KLAJČ 1976: 270 i bilj. 45, 280-281), dok je MARGETIĆ 1993b: 3 = 2000a: 341; 2000b:85, 112, 124, 142-143 smatra originalom.

²² Cf. HERKOV 1956: 2.128-129 s.v. *marturina*, 131 s.v. *marturinarius*.

²³ TKALČIĆ 1874: 22 (cap. 15); RAČKI 1864: 555; 1890: 88; V. KLAJČ 1904: 123-124; N. KLAJČ 1972: 223; 1976: 558-559; 1982: 428; GAJER 1978: 85; WEISZ 2015: 287; 2018: 264; VRUČINA 2023: 167. O Ivanu kao autoru *Statuta Zagrebačkog kaptola* 1334. vidi RAČKI 1864: 550, 553-554; TKALČIĆ 1886: 97, 112, 126-127, 129; N. KLAJČ 1975: 29, 31; 1976: 547, 585-588, 554-555, 557-563, 566, 583-584; 1982: 302-303, 325, 335, 407-415, 417-425, 428-434, 436-437, 441-442, 470, 496, 506, 511-512, 515, 520-521, 531; 1990: 346-347, 356, 403; ANČIĆ 2013: 159; VRUČINA 2022: 249 i *passim*; o Ivanu kao autoru i druge redakcije istog djela (iz 1352-1354, TKALČIĆ 1886: 127-129; 1354, RAČKI 1864: 554; N. KLAJČ 1982: 516 i bilj. 43; 1990: 395; ANČIĆ 2013: 159; VRUČINA 2022: 249-251; 2023: 49; 1358, N. KLAJČ 1976: 587 i bilj. 318; 1334-1354, VRUČINA 2022: 250, bilj. 5; 2023: 43) vidi RAČKI 1864: 554; TKALČIĆ 1886: 126-127, 129-130; N. KLAJČ 1976: 587 (zajedno sa suradnicima); VRUČINA 2022: 260, bilj. 72 i *passim*. N. KLAJČ 1982: 515-516 i bilj. 43 smatra da je drugu redakciju izradio do ljeta 1354. „neki Ivanov suradnik“ te odbacuje – kao i N. KLAJČ 1975: 31; VRUČINA 2022: 260, bilj. 72 – unos za 1358. kao naknadni upis (cf. MARGETIĆ 2000a: 311; 2000b: 107), a u N. KLAJČ 1985: 24-25 se ne osvrće izravno na to pitanje; ANČIĆ 2013: 159 smatra da autor kasnije redakcije *Statuta* nije Ivan Gorički.

²⁴ Cf. BENAŽIĆ 2001: 77.

²⁵ BARTH 2013: 62. Moje korištenje ovog izraza ne znači da nekritički prihvaćam Eliadeove ideje, što će biti vidljivo iz moje kasnije rasprave o Budakovoj upotrebi njegovih razmišljanja o mitu. ŠUFFLAY 1904: 518 naglašava Ivanovu sklonost etimologiziranju u Statutima.

²⁶ N. KLAJČ 1985: 24-26, 28 (Ivan Gorički nije autor triju parahistoriografskih radova, tzv. *Odlomka* kojeg mu pripisuje Baltazar Krčelić (RAČKI 1877: 471-473, br. 230), N. KLAJČ 1985: 26; 1990: 394, 403; FILIPEC 2015: 226 bilj. 620 te tzv. *Zagrebačke kronike* i *Popisa biskupa*, N. KLAJČ

janja Zagrebačke biskupije bilo je krajnje oskudno.²⁷ Drugo, u Ivanovom narativu nakon plaćanja u kuninom krznu odmah slijedi plaćanje u banskim denarima, što je, kao što ćemo odmah vidjeti, povijesno netočno, jer se marturina eksplicitno plaćala u frizaticima i, hipotetski, (drugim) ne-banskim denarima, prije uvođenja potonjih u platni promet. To Ivan nije znao (on jednostavno u svoj narativ o razvitku plaćanja marturine preslikava situaciju iz njegova vremena, kada se taj namet uistinu plaćao banskim denarima), kao što mu je još ranija „faza razvitka“ – plaćanje u krznima – isto tako stvarno nepoznata. Uz neospornu učenost,²⁸ Ivan Gorički

1985: 27-28; 1990: 395, 403). Uostalom, u vrijeme pisanja *Statuta* prošlo je više od dva stoljeća od kraja Kolomanove vladavine te oko 250 godina od osnutka Zagrebačke biskupije: uzevši sedamdesetak godina kao granicu povijesnog sjećanja (KÖRMENDI 2021: 470; cf. THOMAS 1989: 123-131, gdje se granica relativno pouzdanog povijesnog sjećanja slično postavlja u treću generaciju predaka, tj. na 60-70 godina), ili maksimalni doseg indirektnih svjedočenja od oko 100 godina (GUENÉE 1980: 80-82, cf. GEARY 1996: 125; izravna svjedočenja ograničena su na oko 50 godina, GUENÉE 1980: 79-81), u Ivanovo vrijeme nisu mogli postojati pouzdani oralni izvori za tako rano razdoblje. Istovremeno, nisu poznata ni bilo kakva svjedočanstva suvremena opisanim „dogadajima“, tj. pobiranju marturine u naravi i kasnijoj komutaciji, u pisanom obliku. L. Margetić se u svojoj analizi datuma nastanka predloška za tzv. *Popis biskupa* – uz tzv. *Zagrebačku kroniku* jedan od dva uvodna teksta *Statuta Zagrebačkog kaptola* – poziva na autorov refleksivan pristup dostupnim mu podacima iz prošlosti (MARGETIĆ 1993c: 7 = 2000a: 316; 2000b: 111). Naime, autor predloška tvrdi da se biskupa Filipa (umro 1262) „još mnogi prisjećaju“ (*plures iam recordandur*, TKALČIĆ: 1874: 6), iz čega se može zaključiti da je taj tekst nastao krajem 13. stoljeća, a nikako za vrijeme nastanka prve redakcije *Statuta* 1334, kada nisu mogli postojati „mnogi“ koji bi se sjećali Filipa (slično TKALČIĆ 1886: 130 bilj. 1). Autor je, dakle, podatke o Filipu mogao provjeriti kod očevidaca, jer je u vrijeme nastanka predloška krajem 13. stoljeća sigurno bilo živućih svjedoka njegova biskupovanja: od Filipove smrti prošlo je, naime, svega 30-ak godina (MARGETIĆ 1993c: 6-8 = 2000a: 315-316; 2000b: 110-112). Kada govori o ranijim biskupima, autor u pravilu koristi termine koji sugeriraju određeni odmak od kredibiliteta podataka koje navodi (*creditur, forsan, dicitur*), tj. riječ je o podacima koje nije mogao provjeriti kod očevidaca (cf. o Gothardovu biskupovanju početkom 13. stoljeća TKALČIĆ: 1874: 5: *adhuc non reperitur vivens qui recordaretur de ipso*; N. KLAJČ 1982: 518 bilj. 56), već se morao osloniti na indirektnu predaju (MARGETIĆ 1993c: 7-8 = 2000a: 316; 2000b: 111-112). Dodatnu uvjerljivost Margetićevoj raspravi nudi neosporna intertekstualna povezanost *Popisa* i *Kronike* (MARGETIĆ 1993c: 4 = 2000a: 311; 2000b: 107; cf. RAČKI 1864: 557; N. KLAJČ 1982: 517; 1985: 27) te datacija nastanka predloška *Kronike* u sredinu 1290-ih, temeljena na sklonosti njegova autora stranci koja je podržavala Andriju III. (MARGETIĆ 1993: 6 = 2000a: 314; 2000b: 109-110). Margetić smatra da su oba predloška djelo istog autora (MARGETIĆ 1993c: 7 = 2000a: 315; 2000b: 111; cf. N. KLAJČ 1982: 517 i bilj. 51; 1985: 27-28; 1990: 395), ali se ne izjašnjava je li sastavljač same *Kronike* Ivan Gorički ili njegov nastavljatelj (MARGETIĆ 1993c: 4 = 2000a: 312; 2000b: 107), dok Vručina iz Margetićeve rasprave izvlači zaključak da je Ivan Gorički autor uvodnih dijelova *Statuta* (VRUČINA 2022: 259-260).

²⁷ N. KLAJČ 1985: 25.

²⁸ TKALČIĆ 1886: 75 tvrdi da se Ivan obrazovao u Italiji (cf. N. KLAJČ 1976: 586; 1982: 515; 1990: 356), ali je to samo spekulacija. S druge strane, o Ivanovoj učenosti, tj. o učenosti autora *Statuta*, nema nikakve sumnje, što proizlazi iz samog teksta (TKALČIĆ 1886: 129-132). N. KLAJČ 1985: 15-16, 24-26, 28 (cf. N. KLAJČ 1976: 562, 585-586, 588-589; 1982: 325, 515, 521; 1990: 356-357, 383, 391, 403) piše o Ivanu kao o „učen[om] čovjek[u] s najvišom mogućom naobrazbom“, „najučenijem čovjeku u prvoj polovici 14. stoljeća ne samo u Zagrebu nego i u cijeloj Slavoniji“ i sl.

je tijekom druge polovice 1320-ih godina bio vrlo aktivno uključen u prijepore o pobiranju desetine, snažno se zalažući za mogućnost prikupljanja, zbog snižene otkupne vrijednosti uzrokovane devalvacijom denara, u naturi, a ne u novcu, tj. kovanicama.²⁹ Na taj način bio je visoko motiviran za pronalaženje ili kreiranje primjera iz „prošlosti“ o primarnom plaćanju nameta u naturi. U tom kontekstu bilo „pučka“ bilo „učena“ etimologija naziva zemaljskog poreza mogla mu je biti vrlo privlačna.³⁰ U tom smislu, Ivanovu priču možemo razumjeti kao kreiranje prošlosti s položaja moći i autoriteta kroz aktivnu produkciju tradicije u svrhu preskripcije, tj. određivanjem propisa u sadašnjosti temeljem navodnog postojanja određene prakse u prošlosti.³¹ Primarna namjera nije mu bila napisati faktografski točan narativ, već kreirati prošlost svojoj zajednici, prošlost koja u prvom redu odgovara okolnostima u kojima se zajednica nalazila u autorovoj sadašnjosti.³² Priča Ivana Goričkog može se razumjeti i kao varijacija narativne strategije, čije je obilježje da se neka postojeća praksa objašnjava kroz analogiju s iteracijom iste te tradicije kako se ona navodno prakticirala u prošlosti. No, taj nekadašnji oblik prakse, koji u danom trenutku više nije u upotrebi, konstruiran je upravo za tu specifičnu svrhu te ne predstavlja povijesno pamćenje stvarne tradicije koja se prakticirala u prošlosti.³³ S druge strane, Ivanove, kao i spekulacije suvremenijih povjesničara, čine se plauzibilnima i nema specijalnog razloga ne prihvatiti ih kao provizorno

²⁹ N. KLAJČIĆ 1985: 19-21; 1990: 391, 404, cf. 1963: 44-45; 1976: 569-570; 1982: 358-360; 1990: 350-351 (način plaćanja desetine); cf. VRUČINA 2022: 262; 2023: 43 (način plaćanja desetine); 2022: 263-268; 2023: 45-49 (Ivan Gorički i desetina). Ivan je, tvrdi Nada Klaić, u tu svrhu krivotvorio ispravu kralja Karla iz 1326. u kojoj se plaćanje desetine određuje „in specie, secundum legem dei et Romane ecclesie“ (CD IX.300, br. 247; cf. N. KLAJČIĆ 1963: 44, uz pogrešan citat; 1976: 569 i bilj. 238; 1982: 358, gdje se isprava tretira kao autentična, cf. komentar u N. KLAJČIĆ 1985: 20 bilj. 103). VRUČINA 2022: 260-262; 2023: 42-43 Karlovu ispravu iz 1326. implicitno drži autentičnom uključujući dio o plaćanju desetine *in specie* (VRUČINA 2022: 261-262; 2023: 43), bez osvrta na argumentaciju Nade Klaić. Isto tako i MARGETIĆ 2000a: 35 (također uključujući dio o plaćanju desetine *in specie*). Ukoliko bi se teza Nade Klaić o Ivanu kao krivotvoritelju isprave iz 1326. pokazala neosnovanom, neospornom ostaje snažna involviranost goričkog arhidakona u raspravama i sukobima oko pobiranja desetine od 1320-ih do 1350-ih godina te iz toga proizlazeća motivacija za favoriziranje pobiranja u naturi. O prijeporu o načinu pobiranja desetine u 1340-im (ili 1350-im) godinama, u koji je Ivan Gorički također bio uključen, vidi TKALČIĆ 1874: 147-149 (cap. 28); 1886: 111-112, 120; VRUČINA 2022: 267; 2023: 48-49.

³⁰ Vezano uz ovu konkretnu etimologiju, nije nemoguće zamisliti i neku alternativnu; npr., kako se, prema Ivanu Goričkome, marturina plaćala oko blagdana svetog Martina zimskoga („circa festum beati Martini iemalis“, TKALČIĆ 1874: 22 (cap. 15); V. KLAJČIĆ 1904: 124, 189), moguće bi bilo njezin naziv izvesti iz imena tog sveca (Martinus > marturina). Naravno, u tom slučaju ona ne bi mogla poslužiti Ivanu Goričkome u istu svrhu.

³¹ GEARY 1996: 7-8, 178, 180.

³² Za primjere ovakve prakse u srednjovjekovnim narativima vidi GEARY 1996: 116, 119, 122-123, 146, 169, 175, 177-178, 180.

³³ HANSEN 2002: 116.

objašnjenje.³⁴ No, u tom slučaju kunino krzno služilo je kao **sredstvo plaćanja**, preciznije, sredstvo plaćanja korišteno u jednoj specifičnoj transakciji, sličnoj, iako ne identičnoj, gore opisanoj obavezi gradova na Kvarnerskom otočju: izvornom plaćanju jednoga specifičnog davanja. No, treba zadržati oprez i biti svjestan da se radi o spekulaciji koju ne potvrđuju povijesni izvori.

Banski denari

U kontekstu plaćanja marturine u raspravu se često uvode, u pravilu iz redova zagovornika uvođenja/vraćanja kune, banški denari kao odraz hipotetskog kontinuiteta između plaćanja kuninim krznom i prikaza kune na lokalnom srebrnom novcu. No, u spomenutoj ispravi Andrije II. iz 1224. opisuje se plaćanje marturine (*denarii marturinales*) u iznosu od 42 frizatika, odnosno 12 frizatika u doba Kolomana.³⁵

³⁴ Iz ne sasvim jasne formulacije u V. KLAJČ 1899: 286 = 1982: 319 te iz slično nejasne formulacije u TRUHELKA 1897: 47, može se zaključiti da ova dvojica autora u ispravi kralja Emerika iz 1199. (CD II.339, br. 315; ponovljeno gotovo identičnim riječima u ispravi iz 1201. CD III.12, br. 8, cf. CD V.623, br. 71) iščitavaju mogućnost plaćanja marturine u naravi/kuninom krznu. No, iz samog teksta („...ut de marturinis nostris, vel proventibus, qui loco marturinarum exhibentur...“ tekst prema V. KLAJČ 1904: 163: ...da od naših marturina ili prihoda, koji se umjesto marturina podaju...“) jasno je da se ovdje ne može raditi o kuninim krznima (*pelles marturinae*), koja se, uostalom, ne spominju. Herkov termin *proventus* definira kao „prihod, dohodak... osobito i prihod raznih daća i poreza, a u vezi s bližim oznakama, znači i samu daću ili porez“ (HERKOV 1956: 2.305 s.v. *proventus*); u skladu s tim, i sama marturina je „prihod“, *proventus mardurinales* (HERKOV 1956: 2.306 s.v. *proventus*). Istovremeno, Kostrenčić prevodi *proventus* kao „prirod, dobitak“ (KOSTRENIČIĆ 1975: 934 s.v. *provenna/prouenna*), a *proventualis* kao „onaj koji ima prihod (*proventus*), zakupnik“ (KOSTRENIČIĆ 1975: 934 s.v. *proventualis/proouentualis*; cf. HERKOV 1956: 2.305 s.v. *proventualis*, „onaj, kojemu pripadaju neki prihodi“). Kostrenčićev prijevod „prirod“ vezuje se uz jedno od značenja riječi *proventus* u klasičnom latinskom (OLD s.v. *prōuentus* 2), ali to značenje u Emerikovoj povelji ne bi imalo smisla u kontekstu plaćanja marturine kuninim krznima (vrijedi dodati da Truhelka, za razliku od V. Klaića, u interpretaciji Emerikove isprave ne govori eksplicitno o plaćanju marturine kuninim krznima, već općenito o plaćanju u naturi); maksimalna interpretacija u smislu podavanja u naturi bila bi da isprava opisuje mogućnost plaćanja poreza marturine u nekim „prirodima“, kao alternativu za uobičajeno plaćanje u kovanicama, ali svakako je prirodnije čitanje ovog navoda kao referencu na specifične prihode koji se podaju umjesto marturine, a koji se (također) plaćaju u kovanicama. Znakovito je da niti Klaić u svojem kasnijem radu (V. KLAJČ 1904) posvećenom specifično marturini, a ni Herkov ne nude ovakvu interpretaciju citirane formulacije. Nadalje, iz Truhelkinog njemačkog teksta (TRUHELKA 1899: 368) može se zaključiti da je on Emerikovu ispravu čitao kao da se odnosi na mogućnost otkupa plaćanja („iskupa“) marturine u kovanicama („...die Marturina nicht immer in natura einhob, sondern reluirte...“), pretpostavivši ranije plaćanje marturine u naturi, koje se u samoj ispravi zapravo ne spominje; alternativno, mogao je razumjeti *proventus* u značenju „prirod/urod“, što ga je moglo dovesti do istog rezultata, uz tu razliku što bi u ovom slučaju marturina primarno bila plaćana u kovanicama (također, u ovom slučaju ostalo bi nejasno zašto se spominju *proventus*, a ne *pelles marturinae*).

³⁵ V. KLAJČ 1904: 155-157, 166, 185; CD III.241, br. 214; HERKOV 1956: 1.308 s.v. *denarius*, *denarii*, 2.128 s.v. marturina; KAMPUŠ 1990: 291-292; BROZOVIĆ 1994: 17; WEISZ 2015: 288; JAREB 2022: 18-19.

Slika 2. Banski denar bana Henrika II. Gisingovca (1269-1270) (RENGJEO 1959: 21, br. 108; DOLENEC 1993a: 32, br. 32), Arheološki muzej u Zagrebu, inv. E21048 (iz zbirke Augusta Šenoae; fotografija I. Krajcjar)

Naravno, plaćanje frizaticima u doba Kolomana je anakronizam te se može objasniti pozivanjem na antiknu tradiciju kojoj se vraća aktualni vladar, a ne kao relevantan povijesni izvor o postojanju marturine u doba Kolomana.³⁶ Istovremeno, iz ovoga se može zaključiti da je plaćanje marturine sigurno bilo moguće u frizaticima, dok se o mogućnosti plaćanja u denarima iz isprave ništa izravno ne saznaje. Naime,

³⁶ Pace TRUHELKA 1897: 47 = 1899: 367; V. KLAJČ 1904: 158; LANOVIĆ 1939: 14; ŠIŠIĆ 1944: 25-26; HERKOV 1956: 2.128 s.v. marturina; N. KLAJČ 1963: 40; KAMPUŠ 1990: 291; ANČIĆ 1997: 249; MARGETIĆ 2000a: 32; 2000b: 270, 278-279; BENAŽIĆ 2001: 75-77; WEISZ 2015: 288, 293; ŠOKČEVIĆ 2016: 81. O marturini u doba Kolomana vidi i Zlatnu bulu Andrije II. iz 1222. (art. 27; V. KLAJČ 1899: 205 = 1982: 232; 1904: 154-155; CD III.466, Dodatak B; HERKOV 1956: 2.130 s.v. marturina; N. KLAJČ 1976: 314; 1990: 267-268; MARGETIĆ 2000b: 278; BAK 2019: 160) – očito je u doba vladavine ovoga kralja postojala tradicija o ubiranju marturine u Kolomanovo vrijeme. Najstariji dokument u kojem se spominje marturina – a koji se odnosi na Pečušku biskupiju – potječe iz 1191. (MA 394, art. 8; V. KLAJČ 1904: 163, 183). Termin *ab antiquo*, koji se navodi u ovoj ispravi, prvenstveno služi kao legitimacija (potvrde) darovanja te se ne može nekritički preslikati na vrijeme Ladislava i Kolomana (tako V. Klajč). U ispravi Andrije II. iz 1231. (V. KLAJČ 1904: 166 br. 15; CD III.349. br. 305; N. KLAJČ 1982: 67) spominje se postojanje marturine za vrijeme vladavine Bele III. (NIKOLIĆ JAKUS 2011: 272-273), možda čak i Bele II. (WERTNER 1901: 23, cf. NIKOLIĆ JAKUS 2011: 273), ali riječ je o potvrđnici ranijih prava, koja je rod Moslavačkih mogao projicirati dvije generacije prije same potvrđnice. N. KLAJČ 1976: 314 (cf. 1990: 268 bilj. 93) prepoznaje anakronizam iz Andrijine isprave te ga pripisuje interesima onovremenog – iz vremena vladavine Andrije II. – slavonskog plemstva. No, nije sigurna u pouzdanost podatka o plaćanju marturine u novcu u Kolomanovo vrijeme, iako je sklona prihvatiti takvo tumačenje (N. KLAJČ 1976: 280; cf. 1953a: 703; 1963: 40); kasnije odlučno odbacuje autentičnost isprave iz 1224. smatrajući je falsifikatom iz 1326. (N. KLAJČ 1982: 46-47). Frizaški denari nisu kovani prije 1125/1130. (BAUMGARTNER 2002: 73-76; WINTER 2002: 150, 165, 170-171), a, sudeći prema numizmatičkim nalazima, čini se da (barem) prije samog kraja 12. stoljeća nisu bili u optjecaju na području srednjovjekovne Slavonije (MIRNIK 2008: 136-143; BAN, MIRNIK 2010: 29-52, 55; ista datacija vrijedi i za Ugarsku, TÓTH 2018: 287; BRUNŠMID 1900: 108 smatra da su već 1160-ih frizatici bili u redovitom optjecaju na ovom području, što se ne može isključiti).

denarii marturinales jednostavno predstavlja naziv podavanja, tj. marturinu, koje se plaćalo u kovanicama.³⁷ Svejedno, iako pogrešno interpretira Herkovljev navod i iz isprave iščitava postojanje „kunovinskog denara“,³⁸ vjerojatno slijedeći Brozovića, koji ovdje želi vidjeti „denar kojim se plaća marturina“, Jareb ispravno primjećuje kako ovdje nije moguće da se naziv *denarius marturinalis* – kada bi se odnosio na kovanice – odnosi na tzv. banovce s prikazom kune, jer oni u vrijeme kada je izdana isprava još nisu bili kovani.³⁹ Isto se odnosi i na ispravu Andrije II iz 1211. gdje se marturina plaćala u iznosu od 24 frizatika.⁴⁰ U ispravi hercega Bele iz 1224. plaćala se 10 denara.⁴¹ Isto tako, 1231. marturina je plaćana četiri pondera, odnosno bila je plativa u srebrnom novcu koji je vrijedio četiri pondera, tj. 20 (frizaških?) denara.⁴² Napose, u ispravi hercega Bele iz 1225. spominje se skupno plaćanje marturine u iznosu od 20 maraka (= 4000 frizaških? denara).⁴³

³⁷ HERKOV 1956: 1.208 s.v. *denarius, denarii*.

³⁸ „Kunovina“ je hrvatski neologizam nepotvrđen u izvorima (HERKOV 1956: 2.59 s.v. *kunovina*). Iz izvora je poznato da je bar od 1231. marturina pučki nazivana „nest“ (CD III.349, br. 305), od mađarske riječi za kunu, *nyest* (HERKOV 1956: 2.128 s.v. *marturina*, 175 s.v. *nest*; WEISZ 2015: 287).

³⁹ BROZOVIĆ 1994: 17; JAREB 2022: 18-19. Najraniji je predloženi datum kovanja banskih denara 1235/1237. (RENGJEO 1977(1939): 43-47; 1959: 3; u MIRNIK 2011: 238 s.v. *banovac*); alternativni – ujedno i šire prihvaćeni – prijedlozi su 1250-e (1240-e?) (METCALF 1978: 48; 1979: 149-151), rane 1250-e ili 1248-1255. (SZÉKELY 1980: 82-83), rane 1250-e (WEISZ 2017: 20, 23), oko 1250. (MIRNIK 1991-1992: 183), 1255. (Bálint Hóman, čije je mišljenje općenito prihvaćeno u mađarskoj historiografiji, SZÉKELY 1980: 21, 80; WEISZ 2017: 15-16), 1256. (TRUHELKA 1897: 25 = 1899: 349) ili druga polovica vladavine Bele IV. (BRUNŠMID 1903-1904: 183 = 1905: 1; cf. 1900: 108-109, oko 1260).

⁴⁰ V. KLAJČ 1904: 164, 185; CD III.104, br. 84; BRUNŠMID 1900: 108-109; HERKOV 1956: 2.128 s.v. *marturina*; N. KLAJČ 1976: 263; 1990: 254; KAMPUŠ 1990: 291, bilj. 26; MIRNIK 2008: 134; WEISZ 2015: 288. U istoj ispravi (CD III.105, br. 84, dio koji V. Klaić ne citira), kao i u ispravi iz 1213, koja je također izdana cistercijskoj opatiji u Topuskom (V. KLAJČ 1904: 164 br. 8; cf. CD III.117, br. 95), spominje se plaćanje u iznosu od tri pensa frizatika, dakle 120 frizatika po „zadruzi“ (V. KLAJČ 1904: 186; RENGJEO 1977(1939): 41-42, cf. Ivan Rengjeo u MIRNIK 2011: 377 s.v. *penza*; HERKOV 1956: 2.236-237 s.v. *penza* 1; KAMPUŠ 1990: 292, bilj. 27; ANČIĆ 1996: 230, 238; cf. TRUHELKA 1897: 34-35 = 1899: 356).

⁴¹ V. KLAJČ 1904: 165, 185; CD III.239, br. 213; HERKOV 1956: 2.128 s.v. *marturina*; N. KLAJČ 1976: 259-260; MARGETIĆ 2000b: 270.

⁴² V. KLAJČ 1904: 157 i bilj. 2, 185; cf. TRUHELKA 1897: 33 = 1899: 355; HERKOV 1956: 2.128 s.v. *marturina*, 267-268 s.v. *pondus* 1; KAMPUŠ 1990: 291, bilj. 27; WEISZ 2015: 287; BAK 2019: 175 (art. 20).

⁴³ V. KLAJČ 1904: 166, br. 14; CD III.250-251, br. 224; RENGJEO 1977(1939): 41-42, cf. Ivan Rengjeo u MIRNIK 2011: 334-335 s.v. *marka*; HERKOV 1956: 2.110 s.v. *marca*; N. KLAJČ 1976: 260; KAMPUŠ 1990: 297; cf. TRUHELKA 1897: 30, 35-36 = 1899: 353, 356-357. „Marka“ je u ovom slučaju obračunska jedinica, tj. standard vrijednosti, u kojoj se izriče visina nameta, iako ona ne postoji kao kovani novac, dok je sredstvo plaćanja u ovom slučaju gotovo sigurno (frizaški?) denar. U prethodnom slučaju (potvrdi Zlatne bule Andrije II. iz 1231) ulogu obračunske jedinice imao je „pondus“, a sredstvo plaćanja ponovno je gotovo sigurno (frizaški?) denar.

Svi ovi navodi zapravo su izravne potvrde da se *denarius marturinalis* ne može odnositi na tzv. banovce, već na plaćanje u frizaticima ili, hipotetski, nekim drugim (poblže nedefiniranim) denarima. Naravno, kasnije se marturina plaćala banskim denarima, o čemu imamo izravne potvrde u izvorima.⁴⁴

Belostenčev nummus martius

Nadalje, Belostenčev navod o „novcu slovenskom ili horvatskom“ kao *nummus martius*⁴⁵ ne može se jednoznačno svesti na „kunski novac“, odnosno tzv. banovce.⁴⁶ *Nummus martius* može značiti „kovanica [boga] Marsa / Marsova kovanica“ (eventualno u prenesenom značenju „ratnička kovanica“ ili sl.), što Belostenčev navod ne čini nimalo jasnijim. Kako ne sasvim točno navodi Jareb, riječ koja je u srednjovjekovnom latinskom označavala životinju kunu bila je „martes“,⁴⁷ čiji genitiv jednine bi morao glasiti „martis“. S druge strane, „Martius“ je standardni latinski oblik, vidljiv npr. u nazivima Campus Martius ili [mensis] Martius, gdje druga riječ ima značenje „Marsov“, a može značiti i „ratnički“ (*martius*);⁴⁸ sukladno tome, *nummus martius* bi značilo upravo „Marsova kovanica“. U ovom kontekstu može se spomenuti i opis zvijezde na slavonskom grbu u grbovnici kralja Vladislava II. Jagelovića iz 1496. kao simbola ratništva i boga Marsa („Sidus Martis“).⁴⁹ Jareb prihvaća mišljenje Božića i Čosića po kojem je ovdje na djelu igra riječima između martes (= kuna) i Mars (u grbovnici se kuna naziva *mardurem* u akuzativu, dakle nom. *mardur*).⁵⁰ Povezivanje kune (*martes*) na grbu sa zvijezdom

⁴⁴ Najranije svjedočanstvo u ispravi hercega Bele iz 1269, gdje je povećani iznos marturine na razini naselja iznosio 34 marke, uz pet pensa po marki, tj. 6800 banskih denara, a plaćao se eksplicitno *in denariis banalibus* (V. KLAJČIĆ 1904: 169, br. 30, 186-187; CD V.516-517, br. 978; N. KLAJČIĆ 1976: 305; KAMPUŠ 1990: 289-290, 301; ovdje je „marka“ – zajedno s „pensom“, koja se kao obračunska jedinica pojavljuje i u netom spomenutim ispravama Andrije II. iz 1211. i 1213, iako u odnosu na frizaške denare – ponovno obračunska jedinica, dok je sredstvo plaćanja u ovom slučaju banski denar); cf. svjedočenje arhiđakona Ivana u V. KLAJČIĆ 1904: 123, 185-186, cf. TKALČIĆ 1874: 22 (cap. 15); N. KLAJČIĆ 1972: 223; 1976: 559; 1982: 428; 1990: 347; GAJER 1978: 86; KAMPUŠ 1990: 292; VRUČINA 2023: 167 (17 „dobrih“ banskih denara, kasnije – nakon devalvacije – 18 denara; o devalvaciji banskih denara vidi TRUHELKA 1897: 68-73 = 1899: 385-389; RENGJEO 1959: 3). Jasno, tvrdnja Zagrebačkog kaptola iz 1349. o plaćanju marturine u iznosu od 12 banskih denara *ab antiquis temporibus* ne može biti utemeljena u povijesnoj stvarnosti (V. KLAJČIĆ 1904: 186; CD XI.529, br. 399; KAMPUŠ 1990: 292).

⁴⁵ BELOSTENEC 1740: 2.346, s.v. *pěnez* (Belostenčev rječnik napisan je prije 1675).

⁴⁶ HERKOV 1956: 1.83, s.v. *banalis* (*denarius banalis*); BROZOVIĆ 1994: 18; JAREB 2022: 18.

⁴⁷ JAREB 2022: 20-21, prema BOŽIĆ, ČOSIĆ 2017: 62. No, u nastavku teksta će se pokazati da ova tvrdnja ne stoji.

⁴⁸ OLD s.v. *Martius* 1-4.

⁴⁹ BOJNIČIĆ 1895: 15; MATIJEVIĆ SOKOL I GALOVIĆ 2023: 274-275.

⁵⁰ BOŽIĆ I ČOSIĆ 2017: 60, 62; JAREB 2022: 20-21. Za termin „mardur“/ „martur“ vidi KOSTRENIĆ 1974: 701 s.v. *mardur*.

pripisanom Marsu uvjerljivo se tumači kao primjer humanističke učenosti,⁵¹ a onda bi se ta učenost mogla preslikati i na Belostenčev, puno kasniji, navod, no sve je to u domeni spekulacija (moguće je i obrnuto objašnjenje, tj. interpretacija četveronožne životinje – u kojoj Božić i Čosić prepoznaju izvorno lava⁵² – kao kune na temelju te iste igre riječima Mars – *martes*). Vrijedi napomenuti da se u srednjovjekovnom latinskom na području ondašnje Slavonije (i u široj regiji) nikada ne upotrebljava riječ *martes* za kunu, već redovito „mardur“/„martur“ (kao u grbovnici iz 1496) ili „mardurina“/„marturina“, identično nazivu podavanja.⁵³ Uzevši ovo u obzir, Belostenčev izraz, ako se odnosi na kunu, morao bi glasiti *nummus marduris/marturis*, *nummus mardurinae/marturinae* ili, možda, *nummus mardurinalis/marturinalis* (isto kao gore *denarius marturinalis*, a onda bi i u ovom slučaju vjerojatno naziv bio vezan uz samo podavanje marturinu, a ne uz životinju kunu). Bez obzira na to, mogućnost učene interpretacije i dalje stoji, jer su nazivi „martes“ i „marturina“ vrlo slični. Uzevši sve u obzir, argumentacija kojom se nastoji povezati životinju kunu općenito ili tzv. banovce specifično s hrvatskim/slavonskim (u bilo kojem smislu) novcem temeljena na ovom nejasnom navodu jednostavno nije održiva.

Grbovnica iz 1496.

Nadalje, veza između životinje kune na slavonskom grbu opisanom u grbovnici iz 1496. i prikaza iste životinje na banskim denarima daleko je od jednoznačne. U tekstu grbovnice navodi se kako je slavonsko plemstvo tvrdilo da je kuna od starine u grbu Kraljevstva.⁵⁴ Jareb, suprotno onome što bi se moglo nazvati *communis opinio*,⁵⁵ oprezno predlaže kako je pojava kune na banskim denarima bila osnova za tu tvrdnju slavonskog plemstva.⁵⁶ Slično tome, Božić i Čosić u kuni na slavonskom grbu vide pogrešno interpretiranog „lava“ s banskih denara (dakle, izvorno heraldički simbol), kojega su slavonski plemići tumačili kao kunu, ponu-

⁵¹ BOŽIĆ I ČOSIĆ 2017: 62.

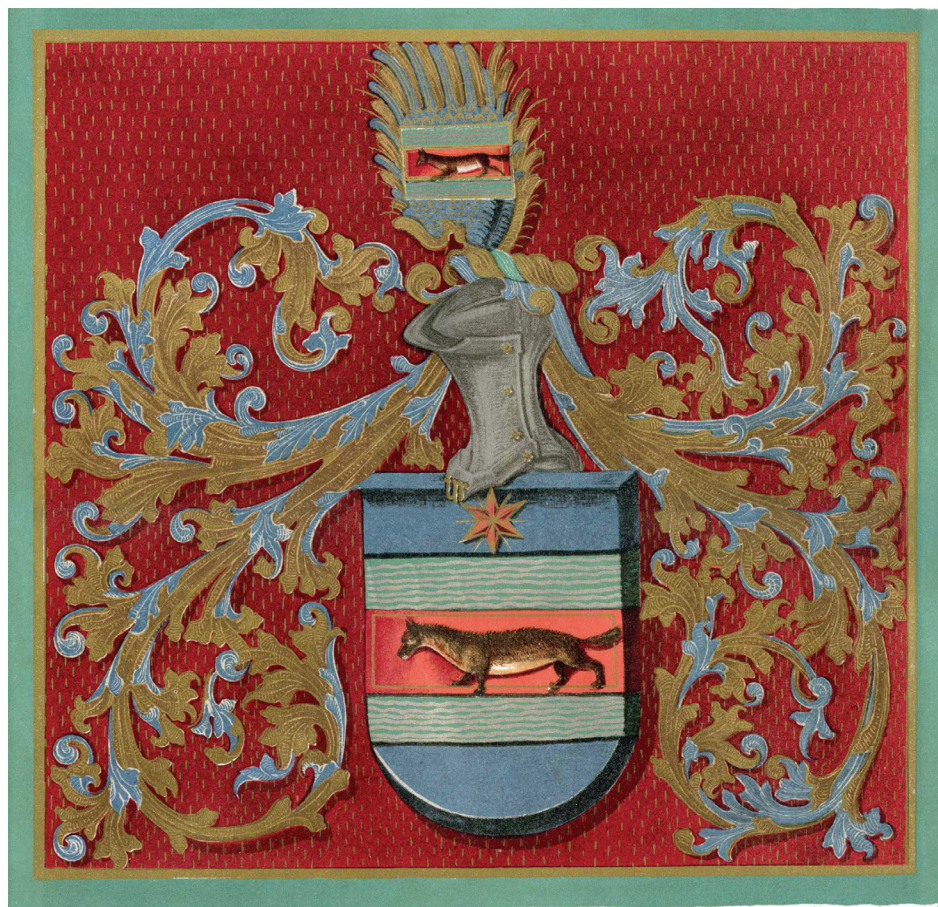
⁵² BOŽIĆ I ČOSIĆ 2017: 37, 60, 62.

⁵³ KOSTRENIĆ 1974: 701-702 s.v. mardurina, marturina 1-2 i mardur, uz niz izvedenica na str. 702, uključujući *mardurinalis/marturinaris/marturinalis*.

⁵⁴ BOJNIČIĆ 1895: 14-15; BOŽIĆ I ČOSIĆ 2017: 60; JAREB 2022: 22; MATIJEVIĆ SOKOL I GALOVIĆ 2023: 272-275.

⁵⁵ TKALČIĆ 1889: xcvi; TRUHELKA 1897: 45-46 = 1899: 366-367; V. KLAJČ 1899: 286 = 1982: 319, bilj. (cf. 1904: 114-115, gdje ostaje nejasno je li Klaić ostao pri svojem mišljenju iz 1899); RENGJEO 1957: 11; 1959: 3; u MIRNIK 2011: 239 s.v. banovac; METCALF 1965: 147 (cf. 1979: 147, gdje ostaje nejasno je li Metcalf ostao pri svojem mišljenju iz 1965); SZÉKELY 1980: 90; MIRNIK 1994a: 233-234; 2008: 129; RAUKAR 1997: 230-231 (ne sasvim jasna formulacija); JAREB 2022: 18, 28. Drugačije RAČKI 1890: 88 (kuna postaje heraldički simbol na temelju zapisa o danku iz 1018. te Ivanova svjedočenja o marturinarijima).

⁵⁶ JAREB 2022: 23, cf. 12, 39 i BROZOVIĆ 1994: 18-19.

C. ANSENER & BÖSCH, v. d. z.

Slika 3. Grb Kraljevine Slavonije iz isprave kralja Vladislava II. od 8. prosinca 1496. (BOJNIČIĆ 1895: između str. 16 i 17).

kani činjenicom da se banskim denarima plaćala marturina.⁵⁷ Naravno, marturina se, kako smo vidjeli, nije plaćala samo banskim denarima, a oni se u trenutku dodjeljivanja slavenskoga grba nisu kovali već više od jednog stoljeća. Sukladno svojoj interpretaciji, Jareb tvrdi da kuna na banskim denarima ne predstavlja heraldički simbol, već reflektira prisustvo životinje kune u srednjovjekovnoj slavenskoj monetarnoj tradiciji.⁵⁸

Naravno, tako predstavljenu tvrdnju nije moguće oboriti, ali moguće je predložiti ekonomičniji, ako već ne i plauzibilniji scenarij. Umjesto pretpo-

⁵⁷ BOŽIĆ I ČOŠIĆ 2017: 60, 62.

⁵⁸ JAREB 2022: 12, 16, 17, jasno se ograđujući od dogmatičnih tvrdnji korištenjem sintagmi kao što su „držim da...” i „pretpostavljam da...”

stavke o slavonskom plemstvu koje je pogriješilo misleći da je kuna od starine heraldički simbol Kraljevstva, pretpostavimo da su bili u pravu te da se ona kao takav pojavljuje na banskim denarima. Iako, naravno, interesnim grupacijama ne treba bespogovorno vjerovati u situacijama kada pokušavaju predstaviti svoju vrijednost – a pozivanje na drevnost svakako može biti jedan od snažnijih retoričkih argumenata u tom kontekstu – niti treba biti zavarani njihovom učenošću ili poznavanjem tradicije (koja se često stvara upravo onda kada se tvrdi da se obnavlja ili potvrđuje), scenarij koji slavonsko plemstvo nudi nije osobito tendenciozan,⁵⁹ kao niti povezivanje simbola na zemaljskom novcu s heraldičkim simbolom zemaljske vladavine. Alternativa je komplicirani scenarij po kojem je slavonsko plemstvo pogrešno interpretiralo lik kune na banskim denarima kao heraldički simbol svojeg kraljevstva, umjesto kao refleksiju prakse plaćanja jednoga specifičnog nameta kuninim krznom (alternativno, prema Božiću i Čosiću, slavonsko je plemstvo dodatno u startu pogriješilo u prepoznavanju četveronožne životinje na banskim denarima – koja zapravo predstavlja lava – kao kune). Štoviše, životinja kuna je na banske denare morala biti postavljena u vrijeme kada se taj namet sigurno više nije plaćao kuninim krznom, možda već duže vremena, a u međuvremenu se plaćao frizaticima te, vjerojatno, denarima koji nisu bili banski i nisu na sebi imali motiv kune u trku. Naposljetku, tako nastali novac korišten je upravo za plaćanje u kovanicama rečenog nameta. Niti jedan od ova dva scenarija nije moguće konačno opovr-

⁵⁹ Tvrdnju slavenskog plemstva o ranijem postojanju slavenskog grba s prikazom kune donekle podupire nešto ranije pojavljivanje grba s – prilično dvojbena – prikazom kune na kraljevskim pečatima Matije Korvina i Vladislava II. (prikaz se najranije pojavljuje na Matijinom dvostrukom pečatu te na njegovu drugom osobnom pečatu, koji predstavlja pojednostavljenu verziju reversa dvostrukog pečata, 1464, RÁCZ 2008a; 2008b; potonji je ilustriran u MAROSI 2008: 117 sl. 6), iako je ova tvrdnja donekle kompromitirana činjenicom da neki autori u prikazu životinje na ovim grbovima prepoznaju psa (JAREB 2022, 22-24). Također, sličan grb – iako s prikazom četveronošca na transverzalnoj gredi – pojavljuje se zajedno s neosporno slavenskim grbom na krunidbenim spomenicima Matije II. te Ferdinanda II. i III. (DOLENEC 1993a: 122, br. 394-395, 397-398), a kako je ovdje označen inicijalom „B“, sigurno predstavlja Bugarsku, što potkrepljuje Ráczoovu interpretaciju grba s prikazom četveronošca – tj. psa – na Matijinim pečatima kao simbola Bugarske (RÁCZ 2008a; 2008b). Istovremeno, slavonsko plemstvo moglo je vjerovati da životinja na kraljevskim pečatima Matije Korvina i Vladislava II. predstavlja kunu, što se može izvesti iz njihove tvrdnje u grbovnici iz 1496, iako se može dovesti u pitanje koliko je ona uistinu bila drevni simbol (*antiquum eorum insigne*, BOJNIČIĆ 1895: 15, cf. 14; MATIJEVIĆ SOKOL I GALOVIĆ 2023: 274-275, cf. 272-273). Napominjem da se isti grb pojavljuje i na pečatu ugarske kraljice Agneze (1296-1301) (PRAY 1805: Tab. IX Fig. 4), što njegovu pojavu datira više od stoljeća i pol ranije od Matijinih pečata. Navodni prikazi kune na pečatima hercegâ Stjepana i Bele (BOJNIČIĆ 1895: 22; cf. MIRNIK 1994a: 234; BENAŽIĆ 2001: 78; ilustracije u PRAY 1805: Tab. VIII Fig. 4-5) plod su pogrešne ikonografske interpretacije (BOŽIĆ I ČOSIĆ 2017: 34 i bilj. 64), a isto vrijedi i za prikaz kune na zlatnom pečatu Andrije II. (BENAŽIĆ 2001: 78; ilustracija u PRAY 1805: Tab. VII Fig. 1 i BOŽIĆ I ČOSIĆ 2017: 32; vidi tumačenje u BOŽIĆ I ČOSIĆ 2017: 33).

Slika 4. Lijevo: grb Kraljevine Slavonije na taliru Matije II. iz 1616. (dolje desno), AMZ inv. E18947 (cf. RENGJEO 1957: 12, br. 2; HUSZÁR 1979: 169, br. 1110; DOLENEC 1993a: 113, br. 301); desno: grb Kraljevine Slavonije na križaru iz 1849. (lijevo), AMZ inv. E21723 (DOLENEC 1993a: 83, br. 162; 1993b) (fotografije I. Krajcar; predmeti nisu u mjerilu).

gnuti, ali niti bespogovorno dokazati. Moguće je samo odvagnuti argumente i prihvatiti jednu od alternativa kao uvjerljiviju, ako je moguće bez upotrebe prethodno stvorenog mišljenja.

Nacionalni monetarni narativ i povijesni kontekst njegovog nastanka

Pored neadekvatne upućenosti u novija razmišljanja o određenim temeljnim pojmovima i konceptima vezanim uz kategoriju „novca“, recentniji autori koji su koristili metodu pozivanja na povijesne činjenice redovito su, svjesno ili nesvjesno, zanemarivali kontekst u kojem su nastajale rane rasprave o nizu tema vezanih uz problem „ranoga hrvatskog novca“.⁶⁰ U stvarnosti, istraživači koji su stvarali sliku o monetarnoj upotrebi kuninog krzna u srednjovjekovnoj Slavoniji nisu funkcionirali u društveno-političkom vakuumu već su imali jasno određenu i u to vrijeme nimalo spornu agendu: formiranje i jačanje nacionalne svijesti te podupiranje suvremene im hrvatske politike naglašavanjem kontinuiteta hrvatske državnosti.⁶¹

⁶⁰ O važnosti društvenog konteksta u kojem nastaju historiografski narativi vidi BERGER 2005: 634.

⁶¹ GROSS 2000: 25; 2001: 173, cf. 175, 177; STRECHA 2000: 66, 70-71; 2005: 105-106; BUDAK 2004: 133; 2017: 38-42; IVELJIĆ 2006: 193-194. (O hrvatskoj historiografiji u razdoblju 1860-1918. vidi opsežni, ali ne uvijek i analitički, pregled u ANTOLJAK 2004: 387-792; o ocjeni Antoljakove knjige vidi JANKOVIĆ 2010-2011; poznanstvenjenu hrvatsku historiografiju

Tu su zadaću povjesničari izvršavali kreiranjem velikoga nacionalnog narativa, koji je uključivao, kao jedan manji segment, i monetarnu posebnost hrvatskog naroda.⁶² Paralelno su proučavatelji numizmatičke povijesti Hrvatske kreirali nacionalni *monetarni* narativ, koji reproducira strukturu velikoga nacionalnog narativa te je njemu podređen.⁶³ Koliko je meni poznato, postojanje nacionalnoga monetarnog narativa, za razliku od nacionalnoga povijesnog narativa, nije dosad bilo prepoznato, bilo u historiografskoj, bilo u numizmatičkoj literaturi.⁶⁴

Nekoliko primjera iz radova najznačajnijih hrvatskih numizmatičara koji su djelovali u razdoblju poznanstvenjenja hrvatske historiografije (i, u slučaju Ivana Rengjea, nešto kasnije) pokazuje na koji način su oni koristili ideju o srednjovjekovnoj monetarnoj posebnosti Hrvatske – što je ujedno i okosnica nacionalnoga monetarnog narativa – kako bi poduprli tvrdnju o posebnosti hrvatske državnosti unutar Ugarskog Kraljevstva. Sva trojica autora, čija ćemo svjedočenja iznijeti, oslanjaju se na ispravu Andrije II. iz 1217. u kojoj se spominje kako ni on ni njegovi prethodnici na području pod upravom bana ili hercega nisu kovali ugarski kraljevski novac (iako su na to očigledno imali pravo) te se odredilo da takav novac nije dozvoljeno stavljati u promet na području Zagrebačke biskupije.⁶⁵ Autentičnost ove isprave je osporena,⁶⁶ iako ne i njezin dio koji se specifično odnosi na kovanje

druge polovice 19. i ranijeg 20. stoljeća možemo omediti djelovanjem Ivana Kukuljevića s jedne i Ferde Šišića s druge strane – potonji „potpuno pripada tradiciji druge polovice 19. st.“, GROSS 2001: 180, cf. 175 bilj. 10; cf. TOMAŠEGOVIĆ 2022b: 137-138). Štoviše, povjesničari 19. i ranog 20. stoljeća bili su među najaktivnijim promicateljima hrvatske nacionalne ideje (KORUNIĆ 2006: 302). Ovaj pristup, naravno, nije hrvatski specifikum, a niti posebnost srednjo- i istočnoevropskih povjesničara: naime, cjelokupna historiografija 19. stoljeća dijeli slične obrasce pristupa nacionalnoj povijesti (BERGER 2007: 54-55; 2015: 324; BAAR 2010: 5-8, 14-16, 56-57, 61, 64-69, 193-194, 224-226, 287-288, 295-296, 303-304; WARLAND 2010: 109-110), koje karakteriziraju naglašavanje drevnosti, kontinuiteta i jedinstvenosti nacionalnih povijesti, te narodnog zajedništva (BAAR 2010: 15, 65, 295; opširnije o obrascima pisanja nacionalnih povijesti u 19. stoljeću u BERGER 2015: 101-128, 138, 362-363).

⁶² Tako BERGER 2007: 33 navodi numizmatiku među znanstvenim disciplinama koje su u 19. stoljeću bile „enlisted in the shaping and framing of national master narratives“. O važnosti novca u procesu izgradnje nacija vidi WINTLE 2008: 232, 234. O velikim nacionalnim povijesnim narativima, vidi kratko u MEGILL 2008: 25, BERGER 2015: 7, 11-12 te THIJS 2008. Specifično o hrvatskim povijesnim narativima vidi NAJBAR-AGIČIĆ, AGIČIĆ 2016: 291-295, 302, 304, 307, 311.

⁶³ O podređenim narativima vidi THIJS 2008: 68-70, 72-73.

⁶⁴ Sustavna rekonstrukcija nacionalnoga monetarnog narativa izlazi izvan okvira ovog rada; sukladno tome, u nastavku naglasak će biti stavljen na dvije stožerne teme tog narativa: srednjovjekovnu monetarnu posebnost Hrvatske i projekciju te posebnosti u doba narodnih vladara. Potonja tema osobito je vezana uz upotrebu kuninog krzna kao sredstva plaćanja.

⁶⁵ CD III.148, br. 130.

⁶⁶ N. KLAIĆ 1981: 37-39; 1982: 312-314, 378-380, 403-404, 466, 494; 1985: 16; 1990: 390 (N. KLAIĆ 1976: 264, 565-566 tretira ju kao autentičnu); FILIPEC 2015: 235 (omaškom je u bilj. 648 citirana pogrešna referenca), 319-320; za argumente koji podupiru njezinu autentičnost vidi MARGETIĆ 1993a = 2000a: 327-338; 1993b: 5-6 = 2000a: 343-344; 2000b: 132-143; cf. 2000b: 36-37, 125-126.

i optjecaj novca. Bez obzira na to, ispravu je potvrdio papa Grgur IX. 1227.⁶⁷ kao i kraljevi Bela IV. i Stjepan V.⁶⁸ a i kasniji kraljevi.⁶⁹

Započnimo s Ćirom Truhelkom, jednim od najznačajnijih hrvatskih arheologa, koji se, između ostalog profilirao i kao numizmatičar, ujedno i nacionalno orijentiranim intelektualcem. Pored neospornog stručno-znanstvenog doprinosa arheologiji i numizmatici, koji mu je osigurao trajan ugled u hrvatskoj arheologiji,⁷⁰ Truhelka je istovremeno bio primjetno naklonjen ideologiji rase, pomodnoj u njegovo vrijeme.⁷¹ Njegova nacionalna orijentacija vidljiva je i u njegovu pristupu hrvatskoj monetarnoj povijesti te je on jedan od istaknutih autora koji su doprinijeli stvaranju nacionalnoga monetarnog narativa. Tako u svojoj značajnoj studiji o slavonskim banskim denarima, Truhelka piše:

„U Ugarskoj, s kojom bijaše Hrvatska u tijesnom državopravnom odnošaju, bijaše pravo kovanja novca isključivo regalno pravo, što već slijedi iz onog paragrafa konstitucije od godine 1298., koji glasi: ‘Tko god bi se usudio da u svom domu kuje novac, gubi imanje i dom.’ Za Hrvatsku te ustanove megjutim nijesu vrijedile, jer su tamo za rana vojvode i banovi kovali novac i autonomno namirivali novčane potrebe“.⁷²

Slično piše i još jedan znameniti hrvatski arheolog, koji se, upravo kao i Truhelka, profilirao i kao numizmatičar, Josip Brunšmid. Brunšmid, kojeg se također može opisati kao intelektualca nacionalne orijentacije,⁷³ u radu o „najstarijim hrvatskim novcima“, frizaticima koje je kovao hrvatski i dalmatinski herceg Andrija Arpadović na prijelazu iz 12. u 13. stoljeću navodi sljedeće:

„Nepobitno stoji, da mađarski kraljevi u XII. i na početku XIII. vijeka u Hrvatskoj ne vrše regalnoga prava kovanja novca. Jedan od njih (Andrija II) dapače se tako izrazuje, da se opravdano može dvojiti, da li Arpadovci u opće imaju pravo, da u Hrvatskoj mađarski kraljevski novac kuju (tekst u pratećoj bilješci: „Banovci, koji su prvi kraljevski novac, koji se u Hrvatskoj kovao, nisu mađarski nego hrvatski kraljevski novac...“). I nehotice se nameće pomisao,

⁶⁷ CD III.271-273, br. 243-244.

⁶⁸ CD V.507, br. 973, 598, br. 49, cf. CD V.623, br. 71.

⁶⁹ CD III.149.

⁷⁰ MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1994a.

⁷¹ BARTULIN 2012: 190-191; 2014: 8-9, 52-57, 69-70, 121-125, 137, 142, 164, 192, 206, 216. JONJIĆ 2012: 255 primjećuje kako se u zborniku posvećenom radu Ćire Truhelke (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1994a) ne spominje ovaj aspekt Truhelkine misli (no, vidi ipak KOLAR-DIMITRIJEVIĆ 1994: 94; Jonjićeva rasprava o Truhelkinim idejama rase dio je njegove šire apologetske agende te stoga pristrana, JONJIĆ 2012: 253-255, dok je i Truhelkin zbornik otvoreno apologetski nastrojen, MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1994b).

⁷² TRUHELKA 1897: 4 = 1899: 330.

⁷³ O Brunšmidu kao nacionalno orijentiranom intelektualcu te društvenom i institucionalnom kontekstu unutar kojeg je djelovao vidi SOLTER 2023: 47, 70-74, 106, 159, 164-166.

da to mora biti u nekoj svezi sa osobitim državnopravnim položajem Hrvatske spram ugarske kraljevine i arpadovske dinastije, koji je bio mjerodavan počam od vremena ugovora sa Kolomanom. Hrvatska nije osvojena mađarska provincija, nego je savezna država sa zajedničkom kraljevskom dinastijom, a kao takova je naravno pridržala svoje državno pravo. Predstavnici njezine državne vlasti (arpadovski kraljevi i hercegi, a posredno i banovi) mogu da vrše sva vladarska prava, koja ih idu, a med njima i kovanje novca“.⁷⁴

Dugo pošto je realna opasnost of mađarske hegemonije nestala, još jedno veliko ime hrvatske numizmatike, Ivan Rengjeo (koji, za razliku od Truhelke i Brunšmida nije bio školovani arheolog), čiji rad neosporno pripada historiografskoj tradiciji druge polovice 19. i ranijeg 20. stoljeća, opisuje hrvatsku srednjovjekovnu monetarnu posebnost na gotovo identičan način:

„Za ocjenu državnopravnog odnosa sredovječne Hrvatske prema Ugarskoj od osobite je važnosti posebno kovanje hrvatskog autonomnog novca. Hrvatska je i politički i ekonomski bila posebna jedinica, povezana s Mađarskom osobom zajedničkog kralja. Na čelu hrvatske samouprave stajao je kao predstavnik kraljevske vlasti ili koji član dinastije (dux – herceg) ili ban – sa širokim političko-upravnim ovlaštenjima i pravima. Jedno od tih prava hrvatskog hercega ili bana bilo je i kovanje autonomnog novca. Značajno je, da na teritoriju Hrvatske nije imao prava optjecaja kraljevski novac kovan za Mađarsku. I upravo iz te činjenice može se uočiti sva veličina i opseg hrvatske samouprave“.⁷⁵ Na drugom mjestu Rengjeo piše: „Nije stoga nikakvo čudo, što ne nalazimo ni spomena mađarskom kraljevskom novcu u našim dokumentima 12. vijeka, a isto se tako ne javlja taj novac ni u nalazima u hrvatskoj zemlji... Drugi razlog ovoj pojavi leži bez svake sumnje i u državno-pravnom odnosu Hrvatske, jer je ona sačuvala svoju upravnu a i trgovačku samostalnost prema Mađarskoj [...] da je Hrvatska s Dalmacijom bila u pitanju kovanja i prometa novca potpuno neovisna od Mađarske, mora se nužno primijeniti i na Slavoniju...“⁷⁶

Ivan Rengjeo bio je, slično kao i Truhelka, nacionalno orijentirani intelektualac. Tijekom rane 1942. Rengjeo je inicirao odvajanje novoosnovanoga Hrvatskog numizmatičkog društva od postojećeg Numizmatičkog društva (osnovanog 1928). Razlog za odvajanje bio je to što se predsjednik potonjeg, Benko Horvat „... nije htio angažirati, a to nije htio ni za Numizmatičko društvo, u hrvatskoj nacionalnoj obnovi za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske“.⁷⁷ Rengjeo i krug numizmatičara

⁷⁴ BRUNŠMID 1903-1904: 186 = 1905: 3 (potonji je mađarski prijevod ranijeg teksta – preciznije, riječ je o prijevodu Brunšmidova vlastita prijevoda na njemački jezik, BRUNŠMID 1905: 1 bilj. 1 – objavljen u mađarskom časopisu, bez značajnijih promjena u odnosu na sadržaj originala).

⁷⁵ RENGJEO 1977(1939): 41.

⁷⁶ RENGJEO 1936: 6, cf. 3, 8-9.

⁷⁷ BAUER 1995: 5.

oko njega nisu se slagali s Horvatovim pristupom „hrvatskoj nacionalnoj obnovi“, što je, čini se, za Rengjea imalo posljedicu da je njegov seminalni *Corpus der mittelalterlichen Münzen von Kroatien, Slavonien, Dalmatien und Bosnien* nakon završetka Drugoga svjetskog rata morao biti tiskan u Grazu.⁷⁸

Poučno je usporediti ove navode s kompatibilnim tezama mađarske historiografije, nemeze triju ovdje citiranih hrvatskih numizmatičara. Kao ilustracija poslužit će nedavno objavljeni sažetak stavova istaknutih mađarskih povjesničara i/ili numizmatičara:

„Postavljanje župana [zagrebačke] komore [*comes camere*] također pokazuje, osim samog imena novca (MONETA REGIS PRO SCLAVONIA; MONETA DUCIS PRO SCLAVONIA), da je u Zagrebu djelovala kraljevska komora, u kojoj je ban samo kao predstavnik kralja nadzirao kovanje novca, igrajući tako ulogu u zagrebačkoj komori koja je u slučaju drugih komora bila uloga rizničara.“⁷⁹

Ova jezgrovita konstatacija jasno prikazuje suprotnu tendenciju mađarske historiografije, tj. njezino naglašavanje kraljevskih prava Arpadovića na prostoru srednjovjekovne Slavonije te sličan, ako ne potpuno identičan, status kovnice ili kovnica u kojima su kovani banski denari u odnosu na druge kovnice mađarskih kraljeva iz dinastije Arpadovića.

Primjeri triju istaknutih hrvatskih stručnjaka jasno pokazuje kako su nacionalno orijentirani profesionalni numizmatičari (potonja tvrdnja se, striktno uzevši, ne odnosi na Rengjea) naglasak stavljali na monetarnu posebnost srednjovjekovne Hrvatske/Slavonije.⁸⁰ Ta je posebnost zapravo, kako je prethodno spomenuto, okosnica nacionalnoga monetarnog narativa te je i danas izrazito aktualna.⁸¹

⁷⁸ BAUER 1995: 6-7; cf. RENGJEO 1959. O Rengjeovoj političkoj orijentaciji cf. RODINIS 2012: 204, 207.

⁷⁹ WEISZ 2017: 24. Vrijedi usporediti i „kompromisni“ stav povjesničara iz Mađarske hrvatskog porijekla (LAZANIN 2007: 141), Dinka Šokčevića (Soksevitš Dénes): „Kovanje novca smatralo se kraljevskim pravom, no u Slavoniji su izdavali inače kvalitetan srebrni novac i kada na čelu tog dijela zemlje nije bio kraljevski herceg“ (ŠOKČEVIĆ 2016: 80).

⁸⁰ Kratko o ova tri značajna numizmatičara vidi u ZMAJIĆ, KRASNOV 1978: 3-4, 8-9 i KRASNOV 1980: 8-10, 12-13, 16-17; o Brunšmidu vidi i MIRNIK 1973 te DIMITRIJEVIĆ 1981; o Truhelki, MIRNIK 1994b; o Rengjeu, BATOROVIĆ 1974 te RODINIS 2012. Svi ovi radovi su panegirički te ne pristupaju radovima ovih autora na analitički način. U postumno objavljenom tekstu, Nikola Tomašić (preminuo 1918, obnašao bansku dužnost između 1910. i 1912) iščitava iz Andrijine isprave državno-pravnu neovisnost Hrvatske u odnosu na Ugarsku te „posebno vrhovničko pravo kovanja novca hrvatskog kraljevstva“ (TOMAŠIĆ 1939: 25-26; slično i TKALČIĆ 1889: xcviij; manje eksplicitno RAČKI 1890: 97-98).

⁸¹ Usporedi npr. N. KLAJIĆ 1953b: 706, 708; 1976: 315 (N. KLAJIĆ 1976: 565-566 naglašava monetarnu posebnost crkvenih posjeda u Zagrebačkoj biskupiji, cf. već SMIČIKLAS 1882: 1.513-514), HERKOV 1956: 1.125 s.v. *camera*; 1972: 24; 1978: 50-51, MIRNIK 2008: 130-131 i KOLAR-DIMITRIJEVIĆ 2013: 11-12 = 2018: 11-12, gdje suvremeniji autori slično naglašavaju posebni monetarni te – iz njega izvedeni – politički položaj Slavonije/Hrvatske, također oslanjajući se na ispravu Andrije II. iz 1217. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ 2013/2018. publikacija je u izdanju Hrvatske narodne banke i kao takva posjeduje preskriptivni status sličan,

Bez obzira na relativno slabu – iako prisutnu – istaknutost monetarnog aspekta posebnosti hrvatskog naroda u historiografiji, novac, u najširem smislu, dio je simbolike specifičnih javnih nacionalnih kultura. Stvaranje i diseminacija takvih kulturnih kompleksa važan je dio razvitka nacija u 19. stoljeću⁸² pa tako i hrvatske nacije. Svaka posebnost, uključujući i monetarnu, smatrala se osobito značajnom ako ju se moglo projicirati – u bilo kojem obliku – u što dalju prošlost, idealno u doba narodnih vladara.⁸³ Na taj način stvarao se naizgled koherentni nacionalni monetarni narativ, s korijenima u ranom srednjem vijeku, a čije su refleksije bile vidljive sve do (iz perspektive vremena u kojem je taj narativ nastajao) gotovo nedavno. Napose, Vjekoslav Klaić, čiji je monumentalni rad o marturini polazna točka za sve daljnje studije o temi monetarne upotrebe kuninog krzna,⁸⁴ čvrsto je vjerovao u hrvatski narodni i državno-pravni kontinuitet te je jedan od najzaslužnijih intelektualaca za kreiranje velikoga hrvatskog povijesnog

iako u znatno manjoj mjeri, brošuri (brošurama) izdanima kao BROZOVIĆ 1994. Nadalje, u popularnom pregledu hrvatske povijesti Trpimir Macan tvrdi da iz navodne nagodbe s Kolumanom 1102. proizlazi „posebni“ porezni sustav (vjerojatno se misli na marturinu) i „posebni“ novac hrvatskih zemalja (vjerojatno referenca na Andrijinu ispravu i/ili hrvatske frizatičke/banske denare), iako se već u sljedećoj rečenici „novčana posebnost“ ograničava na teritorij južno od Gvozda (MACAN 1992: 49). Jedan od recenzenata rada upozorio je na necitiranje radova Bože Mimice u kontekstu rasprave o nacionalnom monetarnom narativu. Iako se slažem da i radove nestručnjaka treba uvrstiti u tu raspravu, kao važan segment recepcije i diseminacije nacionalnoga monetarnog narativa, u ovom radu naglasak je snažno stavljen, uz minimalne iznimke, na znanstvene priloge koji se vezuju uz temu monetarne povijesti Hrvatske. O (nezavidnoj) recepciji Mimičina historiografskog rada u profesionalnoj zajednici vidi ANDRIĆ *et al.* 2013. S druge strane, važni rad Irislava Dolenea (DOLENEC 1993a) predstavlja referentni pregledni katalog te je kao takav ovdje i citiran (istovremeno, odabir materijala koji je predstavljen u katalogu vjerno odražava nacionalni monetarni narativ).

⁸² SMITH 2009: 51.

⁸³ Vidi SMIČIKLAS 1882: 1.297-298; RAČKI 1890: 88; TRUHELKA 1897: 47 = 1899: 367; V. KLAJĆ 1899: 286 = 1982: 319; 1904: 145-146; ŠIŠIĆ 1925: 670-671; 1944: 25; LANOVIĆ 1939: 6, 13, bilj. 314, 14 i kasnije HERKOV 1956: 2.128 s.v. marturina; cf. N. KLAJĆ 1976: 275; BENAŽIĆ 2001: 75-77; KOLAR-DIMITRIJEVIĆ 2013: 7, 10, 184, bilj. 316 = 2018: 7, 10, 192, n. 316. „Doba narodnih vladara“ „...came to be canonized as the golden age of the national past—the period when Croatia achieved full independence and the Croats enjoyed freedom under the rulers of “national blood.“ (VEDRIŠ 2017: 73; cf. POHL 2013: 29). Ideja o postojanju „zlatnog doba“ određene nacije zajednička je svim nacionalnim historiografijama 19. stoljeća (BAAR 2010: 17, 65-66, 224-225, 295; BERGER 2015: 116-117, 362; cf. SMITH 1986: 191, 194-198; 1997; 2009: 96; 2010: 151-152). Ona se često pojavljuje u kontekstu medijevalizma, odnosno prepoznavanja srednjovjekovnog razdoblja kao ključnog perioda u nacionalnim povijestima (DÍAZ-ANDREU 2007: 342-345, 366, 396; BERGER 2015: 113-116, 362; o fenomenu medijevalizma vidi BAK *et al.* 2009; EVANS, MARCHAL 2011; GEARY, KLANICZAY 2013). Dokazi o postojanju „zlatnog doba“ nacije često se traže u domeni arheologije (DÍAZ-ANDREU, CHAMPION 2015b(1996): 21), što je osobito naglašeno u kontekstu rasprava o hrvatskoj prošlosti.

⁸⁴ Cf. ANDRIĆ 2001b: 62. Naslov Andrićeva rada ne odgovara sasvim njegovom sadržaju, čega je i sam autor svjestan (ANDRIĆ 2001a: 6).

narativa,⁸⁵ koji je i danas aktualan. Upravo je to kontekst u kojem su onovremeni povjesničari promatrali povijesne izvore, svjesni svoje odgovornosti prema povijesti naroda kojem su pripadali, kao i njegova nezavidnog političkog statusa. Iz te perspektive jasno je da njihova zadaća nije bila (samo) objektivno i nepristrano proučavanje i interpretiranje izvorne građe, već i selekcija i povezivanje dostupnih podataka u koherentni narativ koji je trebao pokazati kontinuitet hrvatske povijesti, nacije i državnosti, što uključuje i monetarnu posebnost.

U Klaićevom seminalnom radu o marturini jasno dolazi do izražaja dominantni okvir unutar kojega je hrvatska historiografija na prijelazu stoljeća razmišljala o nacionalnoj povijesti, tj. naglašavala kontinuitet hrvatske državnosti te formirala i jačala nacionalnu svijest. Obje funkcije historiografije bile su u službi podupiranja onovremene hrvatske politike, čiji je glavni suparnik u to vrijeme bila mađarska politika i njezine pretenzije prema Hrvatskoj i Slavoniji. Tako se Klaić u opširnom kritičkom pregledu dotadašnje literature protivi mađarskom tumačenju Kolomanova pripajanja hrvatskog kraljevstva osvajanjem, što ponavlja i u glavnom dijelu teksta.⁸⁶ Naprotiv, upravo na primjeru marturine Klaić dokazuje posebnost hrvatske državnosti unutar Ugarskog Kraljevstva, tvrdeći da se ona isključivo plaćala na području srednjovjekovne Slavonije (koju tretira kao dio hrvatskog

⁸⁵ KOLAR-DIMITRIJEVIĆ 2008: 368; cf. NAJBAR-AGIČIĆ I AGIČIĆ 2016: 291. O velikim povijesnim narativima u nacionalnim historiografijama 19. stoljeća, koji su, usprkos raznim izazovima kojima su bili i jesu suočeni, i dalje prisutni, vidi BAAR 2010: 224-226, 297, 301-302.

⁸⁶ V. KLAJČ 1904: 121, 150. Klaić tvrdi da „svi Hrvati vjerujemo“ u pakt između Kolomana i hrvatskih elita kao modalitet pripajanja Ugarskoj (V. KLAJČ 1904: 150; citiran i u ANDRIĆ 2011b: 41, bilj. 19; šire o Klaićevu stavu prema autentičnosti dokumenta *Pacta conventa / Qualiter* u ANDRIĆ 2011b: 41, cf. ANTOLJAK 1980: 16). O tom paktu kao povijesnom i historiografskom „mitu“ vidi BUDAK 2017: 33-35. Naravno, u hrvatskoj historiografiji ne postoji konsenzus o interpretaciji dokumenta *Pacta conventa / Qualiter* – dio povjesničara uvjeren je u njegovu autentičnost, odnosno vjeruje da se u njemu manje ili više vjerno prenose događaji s početka 12. stoljeća (ANČIĆ 1997: 248-249; relativno iscrpan pregled historiografskih mišljenja o toj temi donosi ANTOLJAK 1980: 11-43). Usput, Budakovo shvaćanje mita oslanja se isključivo na Mirceu Eliadea (BUDAK 2017: 29-30) što nije sasvim prihvatljivo, uzimajući u obzir da je Eliade bio simpatizer tradicionalističkih, antimodernističkih, antiracionalističkih, antiliberalnih, antisekularnih, nacionalističkih i fašističkih ideja i pokreta, kao i misticizma, okultizma i ezoterije, a njegov je rad, uključujući razmišljanja o mitu koja koristi Budak, temeljito prožet upravo odjecima tih ideja i politika (STRENSKI 1987: 70-71, 75-76, 78, 80, 89-97, 101-102, 105, 108-110, 118-121, 126; 2015: 142-153; WASSERSTROM 1999: 5-6, 8, 10, 13, 16-17, 23-24, 29-30, 32-36, 38, 40-47, 49-51, 60, 99, 101-102, 106-109, 129, 131-132, 142-144, 160-161, 165-166, 170-171, 183-185, 194-196, 198-199, 203-206, 211-212, 232, 234-242, 245, 248, 259, bilj. 27, 262, bilj. 72, 306, bilj. 11, 306-307, bilj. 12, 308, bilj. 25, 314, bilj. 17, 329, bilj. 22; ARVIDSSON 2006: 172, 221, 226-227, 304). Štoviše, njegov naglašeni misticizam u pristupu religiji i mitu neodvojiv je od njegovih političko-ideoloških uvjerenja (STRENSKI 1987: 76, 102, 106, 120-121; 2015: 150-153). Usto, Eliade tijekom svoje duge i bogate karijere nikad nije iznio u potpunosti razrađeno svoje shvaćanje mita (STRENSKI 1987: 71).

etničkog i nacionalnog prostora).⁸⁷ Ubiranje marturine Klaiću omogućava da ocrtá granice hrvatskog etničkog ili političkog prostora.⁸⁸ Naglašava da spominjanje marturine u Zlatnoj buli Andrije II. 1222. predstavlja jedan od dokaza o posebnosti Hrvatskog Kraljevstva (napose srednjovjekovne Slavonije), tj. plemstva, u odnosu na kraljevstvo Arpadovića u cjelini.⁸⁹ Pomalo nedosljedno, Klaić tvrdi kako je upravo ugovorom ili dogovorom hrvatskog plemstva s Kolomanom izbjegnuto plaćanje zemljarine-marturine na području Hrvatskog Kraljevstva (južno od Gvozda).⁹⁰ Za razliku od razumljivog pristajanja Ferde Šišića uz ovu Klaićevu tezu,⁹¹ može se činiti pomalo kontraintuitivnim što hiperkritična Nada

⁸⁷ V. KLAJĆ 1904: 122-123; cf. MARGETIĆ 2000a: 32. O neubiranju marturine kao općega zemaljskog davanja u Ugarskoj, na čemu hrvatski povjesničar inzistira, vidi V. KLAJĆ 1904: 136-140. Primjere podavanja koja su se vršila u kuninim krznima u Ugarskoj Klaić tentativno pripisuje predmađarskim vremenima i stanovnicima (V. KLAJĆ 1904: 140; cf. ANDRIĆ 2001b: 63).

⁸⁸ Tako V. Klaić dokazuje pripadnost županija moderne Slavonije (prostor međuriječja istočno od srednjovjekovne Slavonije pod upravom hercega i banova), što je bilo jedno od pitanja o kojima su mađarski i hrvatski povjesničari imali oprečna, s obje strane politički motivirana, stanovišta, srednjovjekovnoj slavonskoj oblasti, upravo prisustvom marturine (V. KLAJĆ 1882b: 55-56; 1900: 99-102; ANDRIĆ 2001b: 61-65). Nadalje, pripadnost triju mađarskih županija smještenih sjeverno od Drave, kao i teritorija Pečuške biskupije, upravi slavonskih hercega i banova dokazuje, ponovo, prisustvom marturine (V. KLAJĆ 1900: 140 i bilj. 2, 183; ANDRIĆ 2001b: 63, bilj. 87, koji ističe da je riječ samo o dijelovima navedenih županija južno od Drave, što iznosi i V. KLAJĆ 1900: 184, cf. 140).

⁸⁹ V. KLAJĆ 1904: 154-155; cf. N. KLAJĆ 1976: 314, 330; 1982: 33; 1990: 267-268; suprotno SMIČIKLAS 1882: 1.508-509.

⁹⁰ V. KLAJĆ 1904: 161-162 (cf. ANDRIĆ 2001b: 63). Klaić tvrdi da su hrvatske elite „doduše držal[e] poglavito zemlju od Gvozda do Neretve, ali su utjecal[e] u vladanje čitave države do Drave“, što bi impliciralo da je čitav teritorij južno od Drave morao biti oslobođen zemljarine-marturine. Naravno, kako je to u suprotnosti s činjenicama i Klaićevim glavnim postulatom, dodaje: „I tako se je dogodilo, da je ta marturina, ostala ograničena samo na onaj dio hrvatskoga kraljevstva, gdje hrvatska plemena nijesu imala nikakva ili malo posjedovanja, t.j. na Slavoniju“. Uza sve Klaićeve napore, vrlo je teško uklopiti plaćanje danka (i poreza?) kuninim krznima na području srednjovjekovne Hrvatske i Slavonije, čak i Dalmacije (i u doba narodnih vladara i u doba Arpadovića) sa slavonskom (i ugarskom?, hrvatskom?) marturinom kao općim zemaljskim porezom (ponegdje/ponekad i drugačijim poreznim davanjem?) u koherentni narativ. O dokazanom pobiranju marturine na području Hrvatske južno od Gvozda u 14. i 15. stoljeću (nakon 1360/1361) vidi CD XIII.91-92, br. 65; HERKOV 1956: 2.130 s.v. marturina „e“; ANTOLJAK 1959 (s ostalim izvorima); N. KLAJĆ 1976: 362, 510, 604, 632; 1990: 283, bilj. 4, 361, 369, 386; RAUKAR 1997: 206 bilj. 120; osobito, ANČIĆ 1997: 246-249, 251. Potonji zagovara uvođenje pobiranja općega zemaljskog poreza / marturine na čitavom području južno od Drave već za Kolomanove vladavine, od kojeg bi bili izuzeti samo pripadnici „Dvanaest plemena“ iz dokumenta *Pacta conventa / Qualiter* (o marturini u vrijeme Kolomana vidi ranije u tekstu; ANČIĆ 1997: 249 nekritički usvaja Klaićevo prihvaćanje – V. KLAJĆ 1904: 158 – kasnije tradicije o ubiranju marturine u Kolomanovo vrijeme).

⁹¹ ŠIŠIĆ 1920²: 229 (no, u trećem izdanju ovoga Šišićeva rada, izvorno objavljenog 1962, urednik Jaroslav Šidak u napomeni se poziva na prethodno spomenuto posvjedočeno pobiranje marturine na području Hrvatske južno od Gvozda, ŠIŠIĆ 2004³: 263, bilj. 130); 1925: 641, bilj. 43.

Klaić umnogome slijedi mišljenje V. Klaića o „posebnosti“ Hrvatske južno od Gvozda u kontekstu plaćanja marturine. Ipak, to nije neobično, ako se uzme u obzir da je ona, „iako je kritizirala nacionalno-romantičarsku historiografiju, i sama [je] na nizu mjesta preuzimala nacionalno-romantičarski diskurs... [što predstavlja] historiografsko nasljeđe Vjekoslava Klaića i moderne hrvatske historiografije“.⁹² Klaićevo temeljito i sveobuhvatno istraživanje o marturini, i danas temelj svih rasprava o toj temi, pa tako i ove, tako je u službi u prvom redu velikoga hrvatskog nacionalnog povijesnog narativa, kojim se dokazuje hrvatska posebnost, prvenstveno u odnosu na tadašnju Mađarsku, odnosno mađarsko plemstvo.⁹³ Ta posebnost, primjetna – između ostalog – i kroz obrasce plaćanja marturine, bila je izuzetno bitna u Klaićevo vrijeme te onovremena hrvatska historiografija vidi jasan kontinuitet između situacije u srednjem vijeku i one u moderno doba. Iako Klaić prepoznaje modalitet plaćanja nameta u Ugarskoj u kuninim krznima, tj. marturinu,⁹⁴ njegovo naglašavanje hrvatske (slavonske) posebnosti kroz to sredstvo plaćanja i poreznu instituciju nadvladalo je moguću povezanost srodnih obrazaca južno i sjeverno od Drave, koji nisu u skladu s velikim povijesnim narativom, a onda, nužno, i nacionalnim monetarnim narativom.⁹⁵

Veliki nacionalni narativ i u 21. stoljeću dominantan je konceptualni okvir za interpretaciju nacionalnih povijesti.⁹⁶ To osobito vrijedi za historiografije srednje i istočne Europe nakon promjene sistema kasnih 1980-ih i ranih 1990-ih.⁹⁷ O

⁹² N. KLAJĆ 1976: 362 (cf. 1990: 283; vidi i 1953b: 709), cf. ANČIĆ 1997: 242, 246, bilj. 13; JANKOVIĆ 2020: 156 (citata), cf. BUDAK 2004: 144.

⁹³ Tvrdnja o posebnosti povijesti određene nacije zajednička je svim nacionalnim historiografijama 19. stoljeća (BAAR 2010: 14-15, 68-69; cf. SMITH 1998: 43-44; 2009: 68-69), a u određenoj mjeri aktualna je do današnjeg dana (BERGER 2015: 82).

⁹⁴ V. KLAJĆ 1904: 136-140.

⁹⁵ Marturina je mogla biti korištena i kao dio velikih povijesnih narativa drugih nacija, pored hrvatske. Tako mađarska historiografija tumači marturinu kao arhaično (sve)slavensko porezno davanje, koje se plaćalo u kuninim krznima, a kojima su lokalni Slaveni između Save i Drave isprva plaćali marturinu svojim mađarskim gospodarima. To „primitivno“ sredstvo plaćanja onda je mađarski kralj Koloman promijenio u „civiliziranije“ kovanice (ENGEL 2001: 34). U osnovi, ovo je Klaićevo tumačenje marturine (V. KLAJĆ 1904: 158), presvučeno dodatnim interpretativnim slojem u skladu s velikim mađarskim povijesnim narativom (o Engelovom pristupu historiografiji cf. GYÁNI 2009: 253-254).

⁹⁶ GROSS 2006: 587, 589. Cf. BERGER 2007: 49-50, 54; 2008: 3, 12; 2015: 285, 301, 331, 341-342, 354-358, 369, 376; BAAR 2010: 225-226, 301-302.

⁹⁷ GROSS 2006: 589; BERGER 2007: 52, 56; 2015: 309, 319, 326-333, 354, 356, 369-370, 376. Analize školskih udžbenika u Hrvatskoj jasno pokazuju da je i tijekom socijalističke Jugoslavije situacija bila slična (BUDAK 2004: 158-159, 161; 2017: 43), dok se za historiografije istočne srednje Europe može načelno tvrditi da njihova „fixation with national history also remained firmly in place during the Communist era“ (BERGER 2005: 629); slično (uglavnom u kontekstu hrvatske historiografije), BUDAK 2004: 128-132, 136, 139; BERGER 2007: 50, 56; 2015: 291-297, 301, 309, 312, 319-320, 367-368; NAJBAR-AGIČIĆ I AGIČIĆ 2016: 302; ANTOLOVIĆ 2021: 53-56; TOMAŠEKOVIĆ 2022a: 143; KOREN, AGIČIĆ 2023: 2.

dominaciji velikog narativa i njegovoj društvenoj ulozi svjedoče i brojne reakcije hrvatskih povjesničara i institucija na predloženu modernizaciju školskog kurikuluma povijesti krajem 2010-ih godina.⁹⁸ Oblikovanje i učvršćivanje nacionalnog identiteta perpetuiranjem naizgled koherentnog narativa o životu nacije i danas je glavna preokupacija jedne od dominantnih struja u hrvatskoj historiografiji,⁹⁹ iako takav pristup zanemaruje inherentnu tenziju između principa identiteta i osnovnih načela kritičke historiografije.¹⁰⁰ Otuda se i suvremeni pristup problemu kuninog krzna kao „hrvatskog novca“ ne razlikuje puno od pristupa koji je bio dominantan od sredine 19. stoljeća nadalje. Nakon hrvatskog osamostaljenja taj je pristup kodificiran pod egidom države u Brozovićevoj preskriptivnoj publikaciji *Kune i lipa: novac Republike Hrvatske* (tiskana je i engleska verzija, *The Kuna and the Lipa: The Currency of the Republic of Croatia*), koju je 1994. izdala ondašnja Narodna banka Hrvatske (današnja Hrvatska narodna banka). Takav pristup izvor je i nekarakterističnih propusta, kao što je pripisivanje Abu Hamidovog narativa o srednjovjekovnoj Kijevskoj Rusi hrvatskoj prošlosti (ali i nekritičkog prihvaćanja ovog autora kao objektivnog izvora povijesnih podataka, o čemu više u narednom segmentu teksta) ili ranije spomenuto zamjenjivanja kunića (*cunicularum*) kunama u čitanju teksta pogodbe iz 1204/1205. kojom Zadar priznaje vlast Venecije, korištenje u izvorima nepotvrđenog neologizma „kunovina“ kao naziva za marturinu te fabriciranje postojanja „kunovinskog denara“. Kasnije će biti spomenut i slučaj fabriciranja još jednog termina nepotvrđenog u izvorima, „mardurini“, kao tobožnjeg naziva bankskih denara. Uostalom, i sam naziv „banovac“ pomalo je nesretan neologizam (značenje riječi banovac je „podban“)¹⁰¹ nepotvrđen u izvorima, iako je općenito prihvaćen u hrvatskoj numizmatici.¹⁰²

Istovremeno, povjesničari koji historiografiji pristupaju sa suvremenijih polazišnih točaka, neskriveno u raspravu ulaze s prethodno formiranim stavom

⁹⁸ KOREN 2020: 95-101, 104-107; KOREN I AGIČIĆ 2023: 7-8.

⁹⁹ Cf. GROSS 2006: 587 (pristup Mirjane Gross formiranju nacija mogao bi se uvjetno okarakterizirati kao modernistički – TOMAŠEGOVIĆ 2022a: 151, 158 – a on je, može se tvrditi, početkom 21. stoljeća, zajedno s postmodernističkim izvedenicama, još uvijek dominantan pristup tom problemu, SMITH 1998: 3-4, 145; 2000: 3, 27; 2009: 6,13, 133-134; 2010: 53, 95; BERGER 2005: 675; 2007: 52; 2008: 5); usporedi i TOMAŠEGOVIĆ 2022a: 157; KOREN I AGIČIĆ 2023: 2-4, 8. O istraživačkim institucijama koje njeguju identitetski pristup nacionalnoj povijesti vidi npr. KORUNIĆ 1998: 169-170, 173-175; IVELJIĆ 2003: 366; 2006: 196 bilj. 11; BUDAK 2004: 149, 155, 157; KOREN 2007: 98-100; 2019: 195-197; NAJBAR-AGIČIĆ 2007: 85-88; KOREN I BARANOVIĆ 2009: 128; BERGER 2015: 329; GOLDSTEIN 2023, 230-231; KOREN I AGIČIĆ 2023: 3-4.

¹⁰⁰ MAIER 1997: 149-150, 154, 159. Usporedi LORENZ 2008: 36 o nekompatibilnosti između epistemoloških i nacionalno-identitetskih tvrdnji unutar korpusa tzv. znanstvene historiografije od ranog 19. stoljeća nadalje.

¹⁰¹ MAŽURANIĆ 1908: 39-41 s.v. banovac.

¹⁰² HERKOV 1956: 1.96 s.v. banovac (banovci); MIRNIK 2008: 128-129.

te bez nužne slojevitosti naglasak stavljaju isključivo na motivaciju državnih vlasti ranih 1990-ih za uvođenje/vraćanje naziva „kuna“ za hrvatsku novčanu jedinicu, što onemogućuje, ili barem nepotrebno otežava, objektivniju raspravu o povijesnim izvorima koji svjedoče ili ne svjedoče o funkcijama kuninog krzna u (osobito) srednjovjekovnim društvima na području suvremene Hrvatske. Naravno, tim autorima nije u fokusu pitanje potencijalne monetarne funkcije kuninog krzna već princip po kojem je „kuna“ odabrana za naziv moderne hrvatske novčane jedinice.¹⁰³ Svejedno, u neselektivnom pripisivanju zagovornicima uvođenja naziva kuna motivaciju isključivo činjenicom da je „kuna“ bio naziv novčane jedinice NDH, propušta se prepoznati kontinuitet velikog nacionalnog povijesnog narativa, čiji su sljedbenici, u različitim poljima djelovanja, jednako historičari druge polovice 19. i ranog 20. stoljeća, interpretatori monetarne povijesti unutar Ustaškog pokreta i moderni apologeti uvođenja „kune“.¹⁰⁴ Iz toga je jasno da među zagovornicima uvođenja naziva „kuna“ za hrvatsku valutu nakon propasti ustaškog režima postoji potencijal za prepoznavanje niza nijansi, od otvorene ili prikrivene privrženosti tom režimu do neosporno manje zlokobne i puno raširenije privrženosti velikom nacionalnom povijesnom narativu.

Abu Hamid al-Garnati

Čak tri stranice svojeg temeljitog i opsežnog teksta Jareb¹⁰⁵ je posvetio analizi svjedočenja islamskog pisca Abu Hamida al-Garnatija iz sredine 12. stoljeća u kojem prepoznaje važno svjedočanstvo o upotrebi krzna životinje kune kao „pravog“ novca na području Slavonije: „[kunine kože] su služile kao „pravi“ novac, odnosno bile su ekvivalent kovanoga novca.“¹⁰⁶ Takva pažnja je sasvim opravdana, jer ako bi tomu bilo tako, onda bi ovo svjedočenje bilo izuzetno važno u

¹⁰³ BUDAK 2009: 255: „...it is obvious that the authorities in 1994 were inspired by the tradition of the Ustasa state, rather than by the Middle Ages.“; „[I]menom državne monete... ukazivalo [se] na kontinuitet s NDH“ (GOLDSTEIN 2003: 430; 2010: 251; 2011: 130; 2021: 267-268; 2023: 150–151; JOVIĆ 2017: 194).

¹⁰⁴ JAREB 2022: 31-35, donosi niz svjedočanstava iz dokumentacije proizašle iz aktivnosti Ustaškog pokreta, iz kojih je jasno da je rukovodstvo Pokreta, uključujući Antu Pavelića, čvrsto pristajalo uz nacionalni monetarni narativ, uključujući naglašavanje hrvatske monetarne posebnosti (koja je osobito suprotstavljena srpskoj ovisnosti o drugima u smislu naziva novčane jedinice), kontinuiteta upotrebe „kune“ (u različitom smislu) kao „platežnog sredstva“ i/ili „novca“ još od vremena narodnih vladara i sl.

¹⁰⁵ JAREB 2022: 8-10. Zbog dalekosežnosti Jarebove rasprave o al-Garnatiju – kada ona ne bi bila temeljito pobijena – i sam ću posvetiti dosta prostora upravo opovrgavanju njegove osnovne teze (Jarebova teza već je usvojena u engleskoj verziji članka History of Croatian currency na Wikipediji, https://en.wikipedia.org/wiki/History_of_Croatian_currency, posjet 23.7.2024). Kako je Jarebov članak objavljen u časopisu *Povijesni prilozi*, kojeg, usput, izdaje njegova matična institucija, ovaj rad bio je prvo predan upravo u taj časopis, ali je tamo odbijen.

¹⁰⁶ JAREB 2022: 10.

procjeni monetarne funkcije kuninog krzna (ili koža) u srednjovjekovnoj Slavoniji. Nažalost, Jareb se u svojoj raspravi oslanja isključivo na rad Ševka Omerbašića, koristeći njegov prijevod i prepričavanje Abu Hamidova teksta.¹⁰⁷ Tako Omerbašić/Jareb prenose Abu Hamidov opis „zemlje Slavena“, gdje se detaljno izvještava o upotrebi kože životinje kune kao sredstva plaćanja, a spominje se i kraljevski pečat kojim se ovjeravaju istrošene kože. Jareb povezuje Abu Hamidovu „zemlju Slavena“ s južnom Ugarskom i dijelom srednjovjekovne Slavonije. Kao potkrjepu navodi Omerbašićev prijevod Abu Hamidova teksta u kojem srednjovjekovni islamski autor spominje izvoz životinjskih krzna iz „zemlje Slavena“ u „Bugarsku“.¹⁰⁸ Ne ulazeći u pouzdanost Abu Hamidova opisa,¹⁰⁹ moram primijetiti da je, nažalost, čitava ova rasprava deplasirana, što se lako može provjeriti uvidom u Abu Hamidov putopisni tekst *Al-mu'rib 'an ba'd 'aja'ib al-Maghreb*. Prijevod tog teksta na ruski, zajedno s opsežnim komentarom, *Путешествие Абу Хамида ал-Гарнати в Восточную и Центральную Европу (1131-1153 гг.)*, autora О. Г. Большакова (prijevod) i А. Л. Монгайта (komentar) (Moskva: Главная редакция восточной литературы издательства „Наука“, 1971), javno je dostupan na mrežnim stranicama <https://xn--80ad7bbk5c.xn--p1ai/ru/content/puteshestvie-abu-hamida-al-garnati-v-vostochnuyu-i-centralnuyu-evropu->

¹⁰⁷ OMERBAŠIĆ 2005: 86-87. Usporedi i OMERBAŠIĆ 1999: 50-59, citiran u BENAŽIĆ 2005: 123.

¹⁰⁸ JAREB 2022: 9 bilj. 12. OMERBAŠIĆ 2005: 86-87 ne tvrdi izravno da se Abu Hamidov opis odnosi na srednjovjekovnu Slavoniju, iako povezuje „novac“ koji se koristio u njegovoj „zemlji Slavena“ „s imenom naše monete kune“, a njegovu „rijeku Slavena“ interpretira kao Dunav; nasuprot tome, OMERBAŠIĆ 1999: 58-59 vrlo jasno smješta Abu Hamidovu „zemlju Slavena“ na Balkan, kao i Povolške Bugare, dok „rijeku Slavena“ identificira s Dunavom; nadalje, Abu Hamidov Kijev locira na obalu Tise (OMERBAŠIĆ 1999: 54), iako ranije spominje Abu Hamidov boravak u zemlji Povolških Bugara te smješta njegovu „zemlju Slavena“ između Karpata i rijeke Oke (OMERBAŠIĆ 1999: 52, cf. 58-59, gdje takvo čitanje Abu Hamidova teksta odbacuje). Zaključno, i u ranijem radu Omerbašić eksplicitno povezuje Abu Hamidov opis upotrebe koža životinje kune kao sredstva plaćanja sa „starim Hrvatima“ (OMERBAŠIĆ 1999: 58).

¹⁰⁹ „Collections of marvels or wonders, they reflect a developing trend in Islamic literature, a tendency to disregard scientifically accurate data and logical presentations in favor of creative fantasy, which became the dominant form of cosmographic literature in the late middle ages. Because of the character of his presentation, Abu Hamid's testimony concerning Bulgar and its trade with the northern peoples for fur, as well as his observations on the Slav lands, have generally been regarded with scepticism.“ (MARTIN 1986: 176-177). Vidi također GÖCKENJAN 2003: 239: „Abū Hāmid's Schriften sind jedoch keineswegs ausschließlich als geographische Kompendien mit wissenschaftlichem Anspruch zu werten. Sie beanspruchen vielmehr auch, ihre Leser zu unterhalten und durch die Anführung von Wundererscheinungen in ihren Bann zu schlagen, mit anderen Worten, die Leser in ihren religiösen Grundüberzeugungen zu festigen.“ Konačno, DUBLER 1953: 366 (cf. 135-137): „Innerhalb der Literaturgeschichte sind Abū Hāmid's Schriften der Ansatz zu den Sammlungen in der Art von 1001 Nacht.“ OMERBAŠIĆ 1999: 52, 57 je također svjestan postojanja skepticizma prema plauzibilnosti Abu Hamidovih opisa dalekih zemalja.

1131-1153-gg (posjet 22.9.2022).¹¹⁰ Uvidom u prijevod i komentar Abu Hamidova teksta postaje odmah jasno da „Bugarska“ koju islamski autor opširno opisuje označava zemlju Povolških Bugara na srednjem toku Volge.¹¹¹ U toj zemlji, piše Abu Hamid, najkraći dan traje zimi samo četiri sata, dok je ljeti obrnuto.¹¹² Taj podatak je ključan dio standardnog opisa zemlje Povolških Bugara u islamskoj literaturi i vrlo često se pojavljuje u upravo ovakvom obliku, a nikako ne vrijedi za balkansku Bugarsku.¹¹³ Nadalje, nakon zemlje Povolških Bugara Abu Hamid na svojem proputovanju 1150. dolazi u navedenu „zemlju Slavena“.¹¹⁴ Riječ je, naravno, o Kijevskoj Rusi (u srednjovjekovnom smislu), a kao najvažniji grad „zemlje Slavena“ spominje se Kijev (Kuyav, arapska varijanta imena Kijev).¹¹⁵ Sve je to jasno objašnjeno i opširno dokumentirano u pratećem komentaru A. L. Mongaita (vidi paginaciju u bilješkama), a riječ je zapravo o općeprihvaćenju i nedvojbeno ispravnoj interpretaciji Abu Hamidova itinerara.¹¹⁶ Tek nakon opisa Kijevske Rusi, Abu Hamid odlazi u Ugarsku, koja je udaljena 40 dana od zemlje Slavena.¹¹⁷ Dakle, Abu Hamidov opis upotrebe koža životinje kune kao sredstva plaćanja odnosi se na dobro poznatu praksu raširenu u srednjovjekovnoj Kijevskoj

¹¹⁰ Ranije izdanje, prijevod (na španjolski) i opsežan komentar je DUBLER 1953. Najrecentniji prijevod Abu Hamidova teksta francuski je prijevod u DUCÈNE 2006. Novije izdanje – u odnosu na Dublerovo – i prijevod na španjolski (BEJARANO 1991) nisam imao prilike vidjeti, ali ono je bazirano na istom rukopisu kao i Dublerovo izdanje te, čini se, ne obuhvaća dio teksta koji nas ovdje zanima (DUCÈNE 2003: 34; DEJUGNAT 2012: 53-54, koji u svojoj raspravi o Abu Hamidovom opisu „zemlje Slavena“ koristi isključivo Dublerovo izdanje, DEJUGNAT 2012: 62-65).

¹¹¹ *Al-mu'rib*, 9-21 u БОЛЬШАКОВ, МОНГАЙТ 1971: 30-35, 99-108. Niža paginacija odnosi se na prijevod Abu Hamidovog teksta (Большаков), a viša na historijski komentar (Монгайт). Ruski prijevod slijedi paginaciju izdanja u DUBLER 1953 (dakle, „*Al-mu'rib*, 9-21“ = DUBLER 1953: 9-21). Španjolski prijevod: DUBLER 1953: 53-61, 230-231, 263-265 (viša paginacija je uvijek komentar).

¹¹² *Al-mu'rib*, 9-10 u БОЛЬШАКОВ, МОНГАЙТ 1971: 30, 99; DUBLER 1953: 53. Cf. GÖCKENJAN 2003: 245-246.

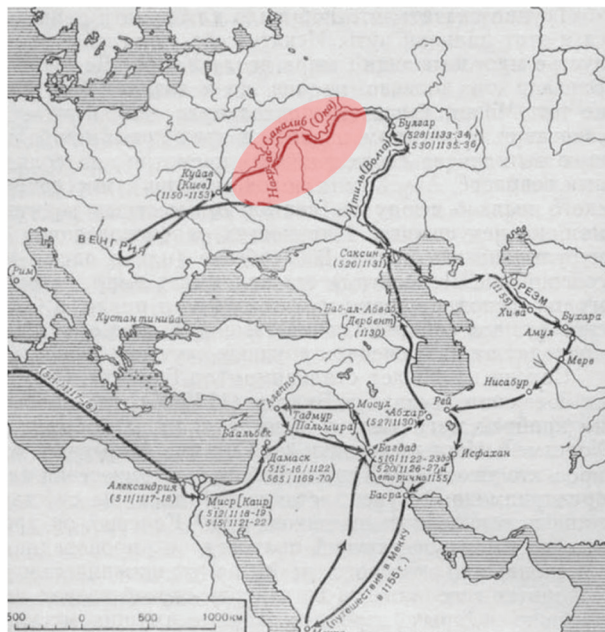
¹¹³ BILIĆ 2021: 143 bilj. 81.

¹¹⁴ *Al-mu'rib*, 22-24 u БОЛЬШАКОВ, МОНГАЙТ 1971: 35-37, 108-119; DUBLER 1953: 61-64, 241-246 (komentar); DUCÈNE 2006: 90-93.

¹¹⁵ *Al-mu'rib*, 24 u БОЛЬШАКОВ, МОНГАЙТ 1971: 37, 74 bilj. 104, 121-122; DUBLER 1953: 64, 232-233 (komentar); cf. GÖCKENJAN 2003: 254-257; DEJUGNAT 2012: 64; DANYLENKO 2020: 128-129; HULETSKI 2020: 90.

¹¹⁶ Vidi i analize Abu Hamidova itinerara u GÖCKENJAN 2003: 238-239, 243-257 i DEJUGNAT 2012: 62-65, koji se u potpunosti poklapaju s ovdje opisanim slijedom događaja. Dejumat u svojem opisu Abu Hamidova putovanja kroz istočnu Europu slijedi, pored Dublerova izdanja, i francuski prijevod Abu Hamidova teksta, DUCÈNE 2006: 83-93. Cf. DUBLER 1953: 128-129. Da Abu Hamid govori o Kijevskoj Rusi bilo je jasno već Aleksandru Benažiću (BENAŽIĆ 1995: 18; 2005: 123).

¹¹⁷ *Al-mu'rib*, 26 u БОЛЬШАКОВ, МОНГАЙТ 1971: 37, 122-123; DUBLER 1953: 64, 265-267 (komentar). O njegovom izvještaju o Ugarskoj vidi STOJKOVSKI 2011 te STOJKOVSKI I KARTALIJA 2018.

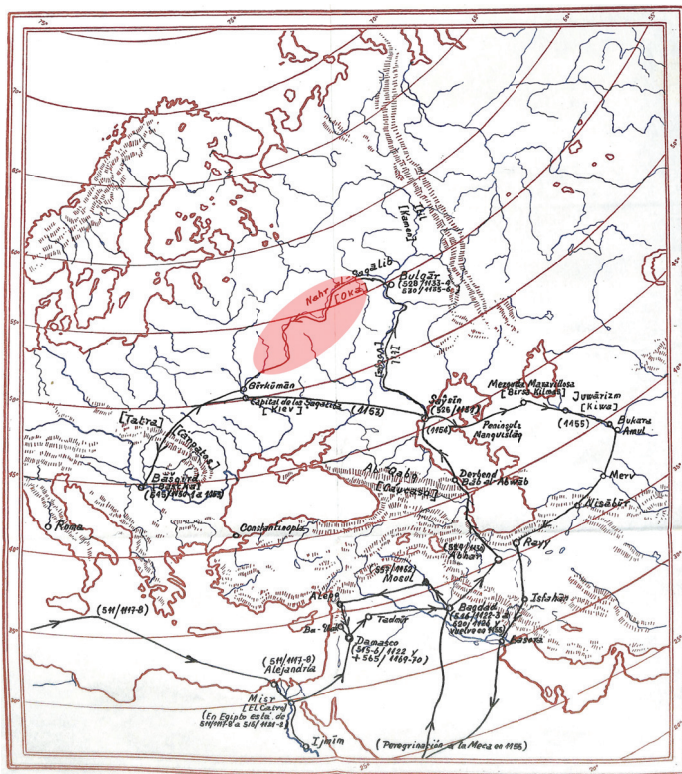
Slika 5. Itinerar putovanja Abu Hamida al-Garnatija. Ilustracija preuzeta iz rada БОЛЬШАКОВ, МОНГАЙТ 1971: 10 (nadopunio autor: crveni odsječak predstavlja Abu Hamidovu „zemlju Slavena“ gdje se koriste kunine kože kao sredstvo razmjene). https://xn--80ad7bbk5c.xn--p1ai/sites/default/files/resize/images/books/putyeshyestviye_abu_khamida_al-garnati/karta_putyeshyestviy_abu_khamida_al-garnati-300x337.jpg (posjet 22.9.2022). Identična karta reproducirana je u GÖCKENJAN 2003: 237, samo s legendama na njemačkom jeziku.¹²⁰

Rusi, koju je u hrvatskoj historiografiji opširno opisao već Vjekoslav Klaić.¹¹⁸ Abu Hamidov izvještaj nema nikakve veze sa srednjovjekovnom Slavonijom. Izvoz životinjskih krzna iz „zemlje Slavena“ u „Bugarsku“ odnosi se na izvoz iz srednjovjekovne Kijevske Rusi u zemlju Povolških Bugara, što je jasno iz konteksta, ali i činjenice da se ta krzna, osim u „Bugarsku“, iz zemlje Slavena izvoze i u grad Saksin u delti Volge ili još dalje na istoku.¹¹⁹ Na taj način Abu Hamidov tekst ne

¹¹⁸ V. KLAJĆ 1904: 127-136. Klaić bi u svoj pregled zacijelo uključio i Abu Hamidovo svjedočenje, ali djelo ovoga putopisca iz Granade nije bilo publicirano u njegovo vrijeme. O Abu Hamidovu svjedočenju o upotrebi kuninih koža u monetarne svrhe u srednjovjekovnoj Kijevskoj Rusi vidi DUBLER 1953: 300-301, 348; БОЛЬШАКОВ, МОНГАЙТ 1971: 110-119); DUCÈNE 2006: 172-173; GÖCKENJAN 2003: 256-257.

¹¹⁹ *Al-mu'rib*, 21 u БОЛЬШАКОВ, МОНГАЙТ 1971: 35, 108-110; DUBLER 1953: 61-62, 199, 225-230 (komentar); DUCÈNE 2006: 90-91. Cf. MARTIN 1986: 16, 186 bilj. 96.

¹²⁰ Legenda uz kartu u GÖCKENJAN 2003: 237 kao izvor za svoju kartu navodi RÓNA-TAS 1999: 292 Fig. 63, ali karta iz tog djela i sama je identična karti iz БОЛЬШАКОВ, МОНГАЙТ 1971: 10, samo s legendama na engleskom jeziku.

Slika 6. Itinerar putovanja Abu Hamida al-Garnatija. Ilustracija preuzeta iz rada DUBLER 1953, preklopljena karta između stranica 132 i 133 (nadopunio autor: crveni odsječak predstavlja Abu Hamidovu „zemlju Slavena“ gdje se koriste kunine kože kao sredstvo razmjene; usporedi i mapu u DUBLER 1953, između stranica 184 i 185.

može se upotrebljavati kao dokaz za upotrebu krzna životinje kune kao platežnog sredstva u srednjovjekovnoj Slavoniji, neovisno o njegovoj (upitnoj) vrijednosti kao svjedočanstva za upotrebu tih koža u srednjovjekovnoj Kijevskoj Rusi.

Zaključak

Analitičkim pristupom izvorima o upotrebi krzna životinje kune u široko shvaćenom monetarnom kontekstu može se zaključiti sljedeće: u određenim periodima na području koje danas obuhvaća Republika Hrvatska kunino krzno bilo je u funkciji „novca posebne namjene“, odnosno u funkciji sredstva plaćanja. Tako je korišteno u ranom 11. stoljeću na sjevernojadranskim otocima, ali i kasnije, u 17. stoljeću na području današnje sjeverozapadne Hrvatske (možda i drugdje).

Naziv „marturina“ možda je izveden iz slične funkcije kuninog krzna (plaćanje jednoga specifičnog poreznog davanja), različitog od prethodno spomenutog

danka gradova na Kvarnerskim otocima, ali koje je od najranijeg razdoblja posvjedočenog izvorima plaćano u novcu opće namjene, tj. kovanicama. Ponovo je ovdje kunino krzno – iako samo hipotetski – u funkciji sredstva plaćanja u jednom specifičnom kontekstu.

Od ostalih funkcija novca, krzno životinje kune nigdje u izvorima nije opisano u funkciji pohrane vrijednosti (što bi, uostalom, bilo krajnje nepraktično), sredstva razmjene (tu funkciju bi ono moglo imati u zajednicama na području srednjovjekovne Kijevske Rusi, ako prihvatimo svjedočenje Abu Hamida), kao ni mjerila vrijednosti ili obračunske jedinice: naime, u kuninim krznima ne izriču se standardno cijene, niti se u kuninim krznima vode računi i sl. Osobito se često u literaturi inzistira upravo na kuninom krznu kao obračunskoj jedinici, iako ona kao takva nije potvrđena u povijesnim izvorima. Tako kada Brozović ustraje na „kuni“ kao obračunskoj jedinici, slijedeći Fabryja navodi samo Belinu ispravu iz 1224, gdje se jednostavno spominje da je iznos plaćen za marturinu 10 denara (vidi gore) te (pogrešno citiranu) ispravu iz 1499. gdje se spominje neko podavanje od 12 soldina, koje se naziva „kuna“.¹²¹ Brozović se ovdje nekorektno referira na Herkova – Klaića i Mažuranića ne spominje – iako sva trojica jasno interpretiraju „kunu“ kao podavanje. No, ovu ispravu moguće je čitati kao referencu na godišnje podavanje u kuninom krznu (neovisno o marturini) i njegovu protuvrijednost u novcu. Naime, u tekstu se eksplicitno spominje „da nisu veće dužni nego jenu kunu“,¹²² dakle, obaveznici su specifično dužni podavati *jedno* kunino krzno, koja („kuna“) je ekvivalent 12 soldina (možda je podavanje jednog kuninog krzna moglo biti zamijenjeno novčanim podavanjem u vrijednosti od 12 soldina). Jareb funkciju „kune“ kao „obračunskog novca“ razumijeva kroz činjenicu da je marturina prvotno namirivana kuninim krznom, a onda kovanim novcem.¹²³ No, zamjena jednog sredstva plaćanja drugim ne podrazumijeva ulogu jednog ili drugog kao obračunske jedinice – svakako vrijednost kovanog novca nije izricana u kuninim krznima, kao niti vrijednosti drugih dobara, npr. stoke, oružja, tkanina itd. Potonje bi omogućilo prepoznavanje kuninog krzna u funkciji standarda vrijednosti, ali za to nema potvrde u izvorima. Jednostavno, ovdje svjedočimo procesu u kojem je novac opće namjene (kovanice) obuhvatio i domenu jednog specifičnog „novca posebne namjene“ (kunino krzno). Funkciju obračunskog novca – ili, preciznije, standarda vrijednosti – u kontekstu marturine imali su, u srednjovjekovnim ispravama koje su u ovom radu analizirane, „marka“, „pondus“ i „pensa“ (usporedi i „libra“ i „perper(a)“, iako ne u kontekstu marturine).

¹²¹ BROZOVIĆ 1994: 11-12 (cf. FABRY 1999: 160). Isprava iz 1499: V. KLAIĆ 1904: 159-160; MAŽURANIĆ 1913: 557 s.v. kuna 2; HERKOV 1956: 2.59 s.v. kuna; BRATULIĆ 2017: 353, br. 151. „Soldin“ je ovdje vjerojatno ekvivalent (ugarskom) denaru, cf. HERKOV 1956: 2.410-414 s.v. soldin, osobito soldin 2, str. 413-414, cf. 2.83 s.v. 3. Libra IIIb.

¹²² BRATULIĆ 2017: 353.

¹²³ JAREB 2022: 8, cf. 39.

Poradi neispunjavanja ključnih funkcija novca, uključujući funkciju standarda vrijednosti, kunina krzna ne mogu se nekvalificirano nazivati srednjovjekovnim hrvatskim ili slavonskim novcem u bilo kojem smislu širem od „novca posebne namjene“, što se može vrlo jasno definirati funkcijom plaćanja određenih davanja.

Krznno životinje kune, dakle, može se razumjeti kao „novac posebne namjene“ tijekom srednjovjekovnog razdoblja (recimo, u 11. i 12. stoljeću) na području sjevernojadranskih otoka i Kraljevine Slavonije (*regnum Sclavoniae*). Specifična namjena ovog sredstva plaćanja bila je namirivanje (1) danka i (2) općeg zemaljskog poreza, marturine.¹²⁴ U ovoj klasifikaciji suvremene društvene i humanističke discipline ponovo slijede Karla Polanyija koji definira „novac posebne namjene“ kao skupinu predmeta čija je upotreba ograničena na vršenje određenih monetarnih funkcija.¹²⁵ Ovaj koncept često se upotrebljava prilikom interpretacije uloge kovanica u predmodernim mlađeželjeznodobnim zajednicama. U kontekstu kasnog željeznog doba takav „novac posebne namjene“ korišten je za razmjenu darova, uključujući diplomatsku razmjenu, plaćanje danka, miraza, kompenzacija za određene postupke, distribuciju klijentima ili najamnim ratnicima, ritualno odlaganje i sl.¹²⁶ Upravo ta interpretativna kategorija najbolje opisuje funkciju kuninog krzna kako je opisuju onovremeni izvori te iz izvora izvedeni oprezni zaključci (kao što je izvorno plaćanje marturine kuninim krznom), u također predmodernim srednjovjekovnim zajednicama na području današnje Hrvatske.

Nadalje, slavonski denari, tzv. banovci, ne mogu se argumentirano dovesti u vezu s kuninim krznom i njegovom ograničenom funkcijom kao sredstvom plaćanja u jedinstvenom kontekstu. Iako se marturina sigurno plaćala (i) „banovcima“, ta činjenica ne govori ništa o odnosu te dvije pojave. Pokušaji da se one povežu ponekad su rezultirali i dogmatskim tvrdnjama bez oslanjanja na izvore.¹²⁷

Postojanje i opća prihvaćenost naizgled koherentnoga nacionalnog monetarnog narativa, kako je on rekonstruiran u ranijem dijelu teksta, a koji je činio jedan segment širega nacionalnog povijesnog narativa, učinili su da se „kuna“ kao mo-

¹²⁴ POLANYI 1968, 192 ovakav tip namjene eksplicitno tretira kao „ne-monetarne“ operacije. BENAŽIĆ 2001: 76 prepoznaje kako „[u] Hrvatskoj pak nemamo isprava koje bi se ticale [upotrebe kuninih krzna u kontekstu] trgovačkih transakcija, nego samo vijesti koje se tiču raznih vrsti podavanja“, no svejedno prihvaća upotrebu kuninog krzna kao „novca“ (opće namjene). Ipak, upravo takvu upotrebu odbacuje u BENAŽIĆ 2005: 121-122. Benažićeve heksalogije o simbolici kune na „hrvatskom novcu“, objavljujvana u svescima *Numizmatičkih vijesti* između 2001. i 2006, često prelazi granice prihvatljive znanstvene analize i redovito zastranjuje u pseudo-komparativnu metodu te ezoteriju, a nerijetko je i nedosljedna.

¹²⁵ POLANYI 1968, 178-179, 191; vidi i MELITZ 1970: 1020-1021.

¹²⁶ WIGG-WOLF 2008: 36; 2011: 303; HOWGEGO 2013: 31.

¹²⁷ TRUHELKA 1897: 49 = 1899: 369 o „mardurinima, njem. *Marturini*“; nepostojanje izvora istaknuto u HERKOV 1956: 2.123 s.v. mardurini (omaškom pogrešna paginacija u JAREB 2022: 18 bilj. 35).

Slika 7. Slijeva nadesno: Nezavisna Država Hrvatska, brončani odljev modela naličja kovanice od 2 kune, I. Kerdić, 1941, AMZ inv. E53924 (cf. DOLENEC 1993a: 87, br. 171; 1995; BROZOVIĆ 1994: 24, 38); Republika Hrvatska, lice kovanice od 1 kune, K. Kovačić, 1993, AMZ inv. E48302; Republika Hrvatska, nacionalna strana kovanice od 1 eura, J. Šunde, 2023. (fotografije I. Krajcar; predmeti nisu u istom mjerilu). Čini se da je kuna bila dobro prihvaćena u javnosti, kako ranih 1990-ih (KRASNOV 1994: 9; 1995: 78), tako i ranih 2020-ih (<https://www.hnb.hr/-/gradjani-ce-sudjelovati-u-odabiru-motiva-na-nacionalnoj-strani-eurokovanica>; <https://www.hnb.hr/-/sahovnica-geografska-karta-hrvatske-kuna-glagoljica-i-nikola-tesla-predlozeni-motivi-za-hrvatsku-stranu-eurokovanica> (posjet 29.4.2024), iako je u obje prigode bila unaprijed ponuđena kao jedno od rješenja u anketama od strane institucionaliziranih elita.

gući naziv potencijalne monetarne jedinice Banovine Hrvatske,¹²⁸ kao i stvarne monetarne jedinice NDH i, kasnije, Republike Hrvatske, činila kao sasvim razuman nastavak i rezultat jednoga gotovo prirodnog procesa evolucije utemeljenog u dalekoj prošlosti. U stvarnosti, riječ je o samoispunjavajućem proročanstvu, jer je nacionalni monetarni narativ, kreiran kao dio procesa i u vrijeme stvaranja nacije, upravo onaj odlučujući faktor koji je potaknuo i opravdavao uvođenje „kune“ kao naziva hrvatske monetarne jedinice. Riječ je o fenomenu koji se može podvesti pod princip „konstruirane tradicije“ (eng. *invented tradition*), gdje se koncept „kune“ stvara na osnovi konstruiranog kontinuiteta s dalekom prošlošću te se na taj način legitimizira kroz povijesni narativ kreiran i institucionaliziran od strane profesionalne elite.¹²⁹ Kreiranje kontinuiteta između povijesti i sadašnjosti te prelaženje

¹²⁸ Čvrsti dokazi za tako nešto ne postoje, vidi KRASNOV 1988: 65; BROZOVIĆ 1994: 20-22. Bez obzira na to, naziv „kuna“ za novčanu jedinicu Banovine Hrvatske nije neočekivan u kontekstu poznavanja i prihvaćanja nacionalnoga monetarnog narativa.

¹²⁹ HOBBSAWM 1983: 7, 12-13; cf. KAISER 1995: 117-118, koji slijedi Hobsbawma, ali ujedno i specifično naglašava ulogu arheologije na području jugoistočne Europe u procesu invencije tradicija (KAISER 1995: 118 raspravlja o uvođenju kune kao naziva hrvatske valute 1994. u kontekstu šire rasprave o Hobsbawmovim „konstruiranim tradicijama“, ali ne na način na koji se taj fenomen primjenjuje u ovom članku, već konstruiranje tradicije prepoznaje u juktaponiranim prikazima Dvorca Eltz i Vučedolske golubice na naličju novčanice od 20 kuna). Eric Hobsbawm istaknuti je predstavnik konstruktivističkog pristupa problemu formiranja nacija (SMITH 1986: 177-178;

preko brojnih dokumentiranih prekida u društvenom, političkom i ekonomskom razvitku društava, bila je zadaća koju su povjesničari u doba izgradnje nacija savjesno izvršavali, čvrsto vjerujući u postojanje nepromjenjive jezgre nacionalne povijesti.¹³⁰ Istovremeno, suvremeni arheolozi revno su se pridružili njihovim redovima, otvoreno stavljajući svoja istraživanja u službu izgradnje nacije kreiranjem koherentnih narativa iz često nepovezanih podataka,¹³¹ a bliska povezanost između konstruiranja nacionalnih identiteta i arheološke prakse – slično kao i kod nacionalnih historiografija – ostala je prisutna do današnjeg vremena.¹³² Praksa „kreiranja povijesti od strane sadašnjosti“, ipak, nije ograničena na povjesničare koji su se angažirali na izgradnji nacije, iako je karakteristična za historiografije uspješnih procesa izgradnje nacije.¹³³ Svjesno pozivanje na prošlost i zazivanje kontinuiteta između određene prakse koja se upražnjava ili uvodi u sadašnjosti i „iste te“ prakse navodno upražnjavane na isti ili sličan način u (drevnoj) prošlosti ključan je dio strategije kreiranja „nepromjenjivosti“ i „stabilnosti“ društva, ali zapravo reflektira upravo sadašnjost koju se tom strategijom – konstruiranjem tradicije – nastoji legitimirati.¹³⁴

Suvremenim istraživačima ostaje da se opredijele između naizgled koherentnog narativa – koji nakon temeljitijih analiza izgleda znatno manje koherentan – i složenije i manje „čiste“ slike o prošlosti, koja odgovara složenosti samih izvora i podataka koje u njima nalazimo, a koje ponekad i ne razumijemo u potpunosti. Ta slika je istovremeno i manje atraktivna i manje korisna u izgradnji i jačanju nacionalnog identiteta, barem u onom smislu u kojem se ti procesi uobičajeno

1991: 354-356; 1998: 117-125; 2000: 32-34, 53-54; 2009: 5, 11-12, 20; 2010: 52, 87-89, 97-100, uz kritiku u SMITH 1991: 356-359; 1998: 126-131; 2000: 55, 57, 61-62; 2009: 20, 31; 2010: 89-90, 100-110; MOTYL 2001: 58-67). Vodeći etnosimbolist Anthony Smith (SMITH 1986: 178; 1991: 356-357, 359, 362; 1998: 130; 2000: 57) nudi nijansiranu raspravu o mogućem semantičkom rasponu riječi *invention* u ovom kontekstu, stavljajući naglasak na značenja „zamišljanje“, „stvaranje“ i „rekombiniranje“, radije nego na „fabriciranje“ i „neistina“ (usporedi moju upotrebu termina „konstruirana tradicija“ u tekstu); o limitima „invencije“ u kontekstu konstrukcije tradicija vidi SCHÖPFLIN 1997: 25-26; o „invenciji“ kao metafori, uz kritiku, vidi MOTYL 2001: 58-59. Alternativno, iz etnosimboličke perspektive, proces se može podvesti pod kategoriju „prisvajanja“, gdje se ponovno otkrivaju i ovjeravaju određeni aspekti prošlosti, koji zatim bivaju „scientifically appropriated for present national ends“ (SMITH 2000: 64; cf. 2009: 36-37). Chris Lorenz Smithov i slične pristupe naziva „no more than footnotes to their constructivist counterparts, in the sense that they only emphasise that nations cannot be ‘imagined’ and ‘invented’ at will“ (LORENZ 2008: 45).

¹³⁰ BAAR 2010: 66. Cf. DELETANT I HANAK 1988; BERGER I LORENZ 2010 (također LORENZ 2008: 37, 44-46) za povjesničare kao graditelje nacija.

¹³¹ DÍAZ-ANDREU 2007: 399-401.

¹³² KOHL I FAWCETT 1995b: 10, 12-13. O odnosu nacionalizma i arheologije općenito, vidi KOHL I FAWCETT 1995a; DÍAZ-ANDREU I CHAMPION 2015a(1996).

¹³³ CHAPMAN *et al.* 1989: 5-8.

¹³⁴ KOWALZIG 2007: 34-35, 41-42.

shvaćaju. No, ona je i beskrajno zanimljiva jer omogućava rekonstrukciju prošlosti, tj. procesa koji su se odvijali kroz monetarnu povijest ovih prostora, u obliku bližem njezinoj stvarnoj složenosti, koju u velikoj mjeri odražavaju upravo povijesni izvori.

Kratice

CD II =

SMIČIKLAS, Tadija (ur.). 1904. *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. Vol. II. *Diplomata saeculi XII. continens (1101–1200)*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

CD III =

SMIČIKLAS, Tadija (ur.). 1905. *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. Vol. III. *Diplomata annorum 1201–1235. continens*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

CD V =

SMIČIKLAS, Tadija (ur.). 1907. *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. Vol. V. *Diplomata annorum 1256–1272. continens*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

CD IX =

SMIČIKLAS, Tadija (ur.). 1911. *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. Vol. IX. *Diplomata annorum 1321–1331. continens*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

CD XI =

SMIČIKLAS, Tadija (ur.). 1913. *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. Vol. XI. *Diplomata annorum 1342–1350. continens*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

CD XIII =

SMIČIKLAS, Tadija, Marko KOSTRENČIĆ, Emilije LASZOWSKI (ur.). 1915. *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. Vol. XIII. *Diplomata annorum 1360.–1366. continens*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

DAI =

MORAVCSIK, Gyula, R. J. H. JENKINS (ur.). 1967.² *Constantinus Porphyrogenitus, De administrando Imperio*. Washington: Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies.

MA =

ENDLICHER, Stephan L. (ur.). 1849. *Rerum hungaricarum Monumenta Arpadiana*. St. Gallen: Scheitlin & Zollikofer.

OLD =

GLARE, Peter G. W. (ur.). 2012.² *Oxford Latin Dictionary*. Oxford: Oxford University Press.

Literatura

- ANČIĆ, Mladen. 1996. Vlastelinstvo hrvatskoga hercega u Gorskoj županiji. *Povijesni prilozi* 15: 201-240.
- ANČIĆ, Mladen. 1997. *Putanja klatna. Ugarsko-hrvatsko kraljevstvo i Bosna u XIV. stoljeću*. Zadar, Mostar: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Zadru, ZIRAL.
- ANČIĆ, Mladen. 2013. Dva teksta iz sredine 14. stoljeća. Prilog poznavanju „društvenog znanja“ u Hrvatskom Kraljevstvu. *Starohrvatska prosvjeta* 40: 155-200.
- ANDRIĆ, Stanko. 2001a. Proslav. U *Potonuli svijet. Rasprave o slavonskom i srijemskom srednjovjekovlju, 5-7*. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje.
- ANDRIĆ, Stanko. 2001b. Klaićev udio u rasprama hrvatske i mađarske historiografije. U *Potonuli svijet. Rasprave o slavonskom i srijemskom srednjovjekovlju, 37-66*. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje.
- ANDRIĆ, Stanko, Hrvoje GRAČANIN, Marija KARBIĆ, Dino MUJADŽEVIĆ, Milan VRBANUS, Branko OSTAJMER, Suzana LEČEK, Mario KEVO, Miroslav AKMADŽA. 2013. Povijest Slavonije koja to nije. *Scrinia Slavonica* 13: 521-550.
- ANTOLJAK, Stjepan. 1959. Pobiranje marturine, crkvene desetine i vojšćine u zadarskom distriktu (1435). *Starine JAZU* 49: 227-234.
- ANTOLJAK, Stjepan. 1980. *Pacta ili Concordia od 1102. godine*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- ANTOLJAK, Stjepan. 2004.² *Hrvatska historiografija*. Zagreb: Matica hrvatska.
- ANTOLOVIĆ, Michael. 2021. Writing history under the „dictatorship of the proletariat“: Yugoslav historiography 1945-1991. *Revista de História das Ideias* 39/2: 49-73.
- ARVIDSSON, Stefan. 2006. *Aryan Idols. Indo-European Mythology as Ideology and Science*. Chicago, London: University of Chicago Press.
- BAAR, Monika. 2010. *Historians and Nationalism. East-Central Europe in the Nineteenth Century*. Oxford: Oxford University Press.
- BABIĆ, Anto. 1972. *Iz istorije srednjovjekovne Bosne*. Sarajevo: Svjetlost.
- BAK, János M. 2019. *Online Decreta Regni Mediaevalis Hungariae. The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary*. https://digitalcommons.usu.edu/lib_mono/4 (posjet 16.1.2024).
- BAK, János M., Jörg JARNUT, Pierre MONNET, Bernd SCHNEIDMÜLLER (ur.). 2009. *Gebrauch und Missbrauch des Mittelalters, 19.-21. Jahrhundert / Uses and Abuses of the Middle Ages: 19th-21st Century / Usages et Mésusages du Moyen Age du XIXe au XXIe siècle*. München: Wilhelm Fink.
- BALI, Tomislav. 2014. *Slavonski meandar: prostor i pojam Slavonije u XIII. stoljeću*. Zagreb: Srednja Europa.
- BAN, Herbert, Ivan MIRNIK, 2010. *Der Friesacherfund von Čakovec*. Milano: Edizioni ennerre.

- BARTH, Christiane. 2013. *In illo tempore*, at the Center of the World: Mircea Eliade and Religious Studies' Concepts of Sacred Time and Space. *Historical Social Research* 38/3: 59-75.
- BARTULIN, Nevenko. 2012. Intellectual discourse on race and culture in Croatia 1900-1945. *Review of Croatian History* 8: 185-205.
- BARTULIN, Nevenko. 2014. *The Racial Idea in the Independent State of Croatia*. Leiden: Brill.
- BATOROVIĆ, Mato 1974. Ivan Rengjeo (1884-1962), *Numizmatičke vijesti* 32: 58-63.
- BAUER, Antun. 1995. Hrvatsko numizmatičko društvo 1942-1945, *Numizmatičke vijesti* 48: 5-7.
- BAUMGARTNER, Ingeborg. 2002. Schriftquellen zur Frühzeit des Friesacher Pfennigs: eine Einführung. U *Die Frühzeit des Friesacher Pfennigs (etwa 1125/30 - etwa 1166)*, ur. Michael Alram, Reinhard Härtel, Manfred Schreiner, 35-134. Wien: Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- BEJARANO, Ingrid. 1991. *Abū Hāmid al-Garnāṭī (m. 565/1169): Al-Mu'rib 'an ba'd 'ayā'ib al-Magrib (Elogio de algunas maravillas del Magrib)*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Instituto de Cooperación con el Mundo Árabe.
- BELOSTENEC, Ivan. 1740. *Gazophylacium, seu latino-illyricorum onomatum aeriarium*. Svezak 2. Zagreb: Typis Joannis Baptistae Weitz. <http://library.foi.hr/lib/knjiga.php?B=1&item=X01379> (posjet 22.9.2022).
- BENAŽIĆ, Aleksandar. 1995. Početak i razvitak kovanja novca u ruskih naroda. *Obol* 33/47: 17-19.
- BENAŽIĆ, Aleksandar. 2001. Podrijetlo simbola kune na hrvatskom novcu. *Numizmatičke vijesti* 43/54: 74-109.
- BENAŽIĆ, Aleksandar. 2005. Podrijetlo simbola kune na hrvatskom novcu (V). *Numizmatičke vijesti* 47/58: 121-133.
- BERGER, Stefan. 2005. A Return of the National Paradigm? National History Writing in Germany, Italy, France, and Britain from 1945 to the Present. *Journal of Modern History* 77/3: 629-678.
- BERGER, Stefan. 2007. The Power of National Pasts: Writing National History in Nineteenth- and Twentieth-Century Europe. U *Writing the Nation: A Global Perspective*, ur. Stefan Berger, 30-62. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- BERGER, Stefan. 2008. Introduction: Narrating the Nation: Historiography and Other Genres. U *Narrating the Nation. Representations in History, Media and the Arts*, ur. Stefan Berger, Linas Eriksonas, Andrew Mycock, 1-16. New York: Berghahn Books.
- BERGER, Stefan. 2015. *The Past as History: National Identity and Historical Consciousness in Modern Europe*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- BERGER, Stefan, Chris LORENZ (ur.). 2010. *Nationalizing the Past. Historians as Nation Builders in Modern Europe*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- BILIĆ, Tomislav. 2014. Kovani novac Republike Hrvatske 1993. godine. *Ekonomska i ekohistorija* 10/10: 246-250.

- BILIĆ, Tomislav. 2021. *The Land of the Solstices: Myth, geography and astronomy in ancient Greece*. Oxford: BAR Publishing.
- BILIĆ, Tomislav. 2024. Perennial currency or invented tradition: marten fur and the kuna in Croatian monetary history. U *Heritage and New Horizons: Croatia and Croatians in a Global Context Conference, Thursday 8 – Sunday 11 February 2024, Book of Abstracts*, 17. Sydney: Croatian Studies Centre, Macquarie University. <https://az659834.vo.msecnd.net/eventsairauueprod/production-mq-public/e9e016a6a47e401e-ba1e7fae92431cc7> (posjet 14.2.2024)
- BLAŽEVIĆ, Zrinka. 2008. *Ilirizam prije ilirizma*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- BOJNIČIĆ, Ivan. 1895. Grbovnica kraljevine „Slavonije“. *Viestnik Hrvatskoga arheološkoga društva* 1/1: 14-22.
- БОЛЬШАКОВ, Олег Георгиевич, Александр Львович МОНГАЙТ. 1971. *Путешествие Абу Хамида ал-Гарнати в Восточную и Центральную Европу (1131-1153 гг.)*. Moskva: Главная редакция восточной литературы издательства „Наука“. <https://xn--80ad7bbk5c.xn--p1ai/ru/content/puteshestvie-abu-hamida-al-garnati-v-vostochnuyu-i-centralnuyu-evropu-1131-1153-gg> (posjet 22.9.2022).
- BOŽIĆ, Mate, Stjepan ĆOSIĆ. 2017. Nastanak hrvatskih grbova – podrijetlo, povijest i simbolika od 13. do 16. stoljeća. *Gordogan* 15 (34)/35-36 (79-80): 22-68.
- BRATULIĆ, Josip. 2017. *Hrvatske glagoljične i ćirilične isprave iz zbirke Stjepana Ivšića 1100. – 1527*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- BROZOVIĆ, Dalibor. 1994. *Kune i lipe: novac Republike Hrvatske*. Zagreb: Narodna banka Hrvatske.
- BROZOVIĆ, Dalibor. 1994. *The Kuna and the Lipa: The Currency of the Republic of Croatia*. Zagreb: Narodna banka Hrvatske.
- BRUNŠMID, Josip. 1900. Nekoliko našašća novaca u na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji. *Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva* 4: 81-155.
- BRUNŠMID, Josip. 1903-1904. Najstariji hrvatski novci. *Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva* 7: 182-190.
- BRUNŠMID, József. 1905. A legrégibb horvát pénzék. *Numizmatikai Közlöny* 4: 1-6.
- BUDAK, Neven. 1984. Pregled literature i objavljenih izvora o problemu serva i famula u srednjovjekovnim društvima na istočnom Jadranu. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 17, 5-34.
- BUDAK, Neven. 1986. Pravni položaj serva i famula u komunalnim društvima na istočnom Jadranu. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 19, 51-68.
- BUDAK, Neven. 1994. *Prva stoljeća Hrvatske*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- BUDAK, Neven. 2004. Post-Socialist Historiography in Croatia since 1990. U *(Re)Writing History – Historiography in Southeast Europe after Socialism*, ur. Ulf Brunnbauer, 128-163. München: LIT Verlag.
- BUDAK, Neven. 2009. Using the Middle Ages in Modern-day Croatia. U *Gebrauch und Missbrauch des Mittelalters, 19.-21. Jahrhundert / Uses and Abuses of the Middle Ages*:

19th-21st Century / Usages et Mésusages du Moyen Age du XIXe au XXIe siècle, ur. János M. Bak, Jörg Jarnut, Pierre Monnet, Bernd Schneidmüller, 241-262. München: Wilhelm Fink.

- BUDAK, Neven. 2017. Croatia between the Myths of the Nation State and of the Common European Past. U *Quest for a Suitable Past: Myth and Memory in Eastern and Central Europe*, ur. Claudia-Florentina Dobre, Christian Emilian Ghiță, 29-50. Budapest-New York: Central European University Press.
- CHAPMAN, Malcolm, Maryon McDONALD, Elizabeth TONKIN. 1989. Introduction. U *History and Ethnicity*, ur. Elizabeth Tonkin, Maryon McDonald, Malcolm Chapman, 1-21. Routledge: London-New York.
- ТИРКОВИЋ, Сима 1964. Историја средњовековне босанске државе. Београд: Српска књижевна задруга.
- ТОРОВИЋ, Владимир. 1940. Хисторија Босне. Београд: Српска краљевска академија.
- DANYLENKO, Andrii. 2020. The Old East Slavic toponym Кујевъ in the Arab-Muslim geographical literature. *Studia Linguistica Universitatis Iagellonicae Cracoviensis* 137: 123-133.
- DEJUGNAT, Yann. 2012. Entre collecte des merveilles et projet de jihad: le voyage d'Abū Hāmid al-Gharnāṭī (m.1169) aux frontières du monde revisité. *Chronos, revue d'Histoire de l'Université de Balamand* 26: 53-83.
- DELETANT, Dennis, Harry HANAK (ur.). 1988. *Historians as Nation-Builders: Central and South-East Europe*. Basingstoke: Macmillan.
- DÍAZ-ANDREU, Margarita. 2007. *A World History of Nineteenth-Century Archaeology. Nationalism, Colonialism, and the Past*. Oxford: Oxford University Press.
- DÍAZ-ANDREU, Margarita, Timothy CHAMPION (ur.). 2015a(1996). *Nationalism and Archaeology in Europe*. London-New York: Routledge.
- DÍAZ-ANDREU, Margarita, Timothy CHAMPION. 2015b(1996). Nationalism and archaeology in Europe: an introduction. U *Nationalism and Archaeology in Europe*, ur. Margarita Díaz-Andreu, Timothy Champion, 1-23. London-New York: Routledge.
- DIMITRIJEVIĆ, Stojan. 1981. Josip Brunšmid (1858-1929) u svom i našem vremenu i prostoru. *Radovi Odsjeka za povijest umjetnosti* 7: 47-63.
- DOLENEC, Irislav. 1993a. *Hrvatska numizmatika: kovani novac, papirni novac, radne marke, privatna izdanja kovanog novca – žetoni: od početaka do danas*. Zagreb: Prvi hrvatski bankovni muzej Privredne banke Zagreb.
- DOLENEC, Irislav. 1993b. Izvorni otkovi ili krivotvorine otkova od jednog križara iz 1849. godine zagrebačke kovnice? *Numizmatičke vijesti* 35/46: 86-92.
- DOLENEC, Irislav. 1995. Pronađeni izvorni odljevi od bronce iz 1941. godine prijedloga lica i naličja za odkove od 25 i 50 banica i lica prijedloga za odkove od 2 i 500 kuna našeg velikana male plastike Ive Kerdića. *Obol* 33/47: 12-14.
- DUBLER, Cesár E. 1953. *Abū Hāmid el Granadino y su relación de viaje por tierras eurasiáticas*. Madrid: Maestre.
- DUCÈNE, Jean-Charles. 2003. De nouvelles pages du *Muṣrib ʿan baʿd ʿağāʾib al-Mağrib* d'Abū Ḥāmid al-Ġarnāṭī. *Al-Qanṭara* 24/1: 33-76.

- DUCÈNE, Jean-Charles. 2006. *De Grenade à Bagdad: La relation de voyage d'Abū Hāmid al-Gharnāṭī (1080-1168)*. Paris: L'Harmattan.
- DURANOVIĆ, Elmedina. 2015. Žene iz Bosne na tržištu roblja u Dubrovniku 1279–1301. U *Žene u srednjovjekovnoj Bosni: zbornik radova*, ur. Emir O. Filipović, 37-52. Sarajevo: Društvo za proučavanje srednjovjekovne bosanske historije – Stanak.
- DŽINO, Danijel. 2023. *Early Medieval Hum and Bosnia, ca. 450–1200. Beyond Myths*. London-New York: Routledge.
- ENGEL, Pál. 2001. *The Realm of St Stephen: A History of Medieval Hungary, 895-1526*. London-New York: I.B. Tauris.
- EVANS, R. J. W., MARCHAL, Guy P. (ur.). 2011. *The Uses of the Middle Ages in Modern European States History, Nationhood and the Search for Origins*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- FABIJANEC, Florence S. 2016. Gospodarstvo. U *Nova zraka u europskom svjetlu. Hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*, ur. Zrinka Nikolić Jakus, 133-158. Zagreb: Matica hrvatska.
- FABRY, Edgar. 1999. Nepoznati Kerdićevi crteži-predlošci za novac Nezavisne Države Hrvatske 1941.-1945. *Numizmatičke vijesti* 41/52: 160-179.
- FILIPEC, Krešimir. 2015. *Donja Panonija od 9. do 11. stoljeća*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- GAJER, Radovan. 1978. Posjedi zagrebačkog kaptola oko Zagreba u prvoj polovici 14. st. *Radovi Instituta za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu* 11: 5-102.
- GEARY, Patrick. 1996. *Phantoms of Remembrance: Memory and Oblivion at the End of the First Millennium*. Princeton: Princeton University Press.
- GEARY, Patrick, KLANICZAY, Gabor (ur.). 2013. *Manufacturing Middle Ages. Entangled History of Medievalism in Nineteenth-Century Europe*. Leiden-Boston: Brill.
- GÖCKENJAN, Hansgerd. 2003. Legende oder Wirklichkeit?: Nachrichten über das östliche Europa im Werk des arabischen Reisenden Abū Hāmid al-Andalusī al-Ġarnāṭī (1080-1170). U *Erkundung und Beschreibung der Welt Zur Poetik der Reise- und Länderberichte. Vorträge eines interdisziplinären Symposiums vom 19. bis 24. Juni 2000 an der Justus-Liebig-Universität Gießen*, ur. Xenja von Ertzdorff, Gerhard Gieseemann, 233-265. Leiden: Brill.
- GOLDSTEIN, Ivo. 2003. *Hrvatska povijest*. Zagreb: Novi liber.
- GOLDSTEIN, Ivo. 2010. *Dvadeset godine samostalne Hrvatske*. Zagreb: Novi liber.
- GOLDSTEIN, Ivo. 2011. *Povijest Hrvatske 1945-2011. 3. svezak (1991-2011)*. Zagreb: EPH Media.
- GOLDSTEIN, Ivo. 2021. *Hrvatska 1990. – 2020. Godine velikih nada i gorkih razočaranja*. Zagreb: Profil knjiga.
- GOLDSTEIN, Ivo. 2023. *Povijesni revizionizam i neoustaštvo. Hrvatska 1989. – 2022*. Zagreb: Fraktura.
- GRANIC, Stan. 2008. From Fur Money to Modern Currency: The Kuna. *Review of Croatian History* 4: 87-109.

- GROSS, Mirjana. 2000. Hrvatska historiografija u vrijeme otvaranja zagrebačkog sveučilišta. U *Matija Mesić, prvi rektor Sveučilišta u Zagrebu, Zbornik radova sa znanstvenog skupa o Matiji Mesiću u povodu 170. obljetnice njegova rođenja 1826.–1996*, ur. Mato Artuković, 25-30. Zagreb-Slavonski Brod: Sveučilište u Zagrebu-Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje.
- GROSS, Mirjana. 2001.² *Suvremena historiografija. Korijeni, postignuća, traganja*. Zagreb: Novi liber – Zavod za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- GROSS, Mirjana. 2006. O historiografiji posljednjih trideset godina. *Časopis za suvremenu povijest* 38/2: 583-609.
- GUENÉE, Bernard. 1980. *Histoire et Culture historique dans l'Occident medieval*. Paris: Éditions Aubier-Montaigne.
- GYÁNI, Gábor. 2009. Trends in Contemporary Hungarian Historical Scholarship. *Social History* 34/2: 250-260.
- HANSEN, William F. 2002. *Ariadne's Thread: A Guide to International Tales Found in Classical Literature*. Ithaca: Cornell University Press.
- HERKOV, Zlatko. 1956. *Grada za financijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske*. Svezak 1 i 2. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- HERKOV, Zlatko. 1972. Uloga hrvatskog novca u povijesti Hrvatske. *Numizmatičke vijesti* 19/30: 23-34.
- HERKOV, Zlatko. 1978. Moneta Croatica? *Numizmatika* 6: 49-53.
- HOBSBAWM, Eric. 1983. Introduction: inventing traditions. U *The Invention of Tradition*, ur. Eric Hobsbawm, Terence Ranger, 1-14. Cambridge: Cambridge University Press.
- HOLLANDER, David B. 2007. *Money in the Late Roman Republic*. Leiden: Brill.
- HORVAT, Karlo (ur.). 1909. Monumenta historica nova historiam Bosnae et provinciarum vicinarum illustrantia / Novi historijski spomenici za povjest Bosne i susjednih zemalja (nastavak), *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* 21, 313-424.
- HOWGEGO, Christopher. 1995. *Ancient History from Coins*. London – New York: Routledge.
- HOWGEGO, Christopher. 2013. The monetization of temperate Europe. *Journal of Roman Studies* 103: 14-45.
- HULETSKI, Dzmity. 2020. The emergence of fur money in medieval Russia. KOINON. *The International Journal of Classical Numismatic Studies* 3: 82-94.
- HUSZÁR, Lajos. 1979. *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis Heute*. Budapest-München: Corvina-Battenberg.
- IVELJIĆ, Iskra. 2003. Die zersplitterte Ökumene der HistorikerInnen. Historiographie in Kroatien in den 1990er Jahren. U *Klio ohne Fesseln? Historiographie im östlichen Europa nach dem Zusammenbruch des Kommunismus*, ur. Alojz Ivanišević, Andreas Kappeler, Walter Lukan, Arnold Suppan, 363-380. Wien: Peter Lang.
- IVELJIĆ, Iskra. 2006. Cum ira et studio. Geschichte und Gesellschaft Kroatiens in den 1990er Jahren. U *GegenErinnerung. Geschichte als politisches Argument im Transformationsprozeß Ost-, Ostmittel- und Südosteuropas*, ur. Helmut Altrichter, 191-204. München: R. Oldenbourg Verlag.

- JANDRIĆ, Berislav. 2002. Prof. dr. Miroslav Brandt (1914. - 2002). Časopis za suvremenu povijest 34/3: 1053-1056.
- JANKOVIĆ, Branimir. 2010-2011. Kričička ocjena doprinosa Stjepana Antoljaka (1909.-1997) historiji hrvatske historiografije: povodom 100. godišnjice rođenja. *Pro Tempore* 8-9: 549-570.
- JANKOVIĆ, Branimir. 2020. Stoljeće Nade Klaić – polemike ne prestaju! Je li Nada Klaić služila „totalitarnom Levijatenu“? *Historijski zbornik* 73/1: 155-167.
- JAREB, Mario. 2022. Kuna kao simbol novčane vrijednosti i heraldički znamen u prošlosti i sadašnjosti. *Povijesni prilozi* 41/62: 5-45.
- JONJIĆ, Tomislav. 2012. Bartulin’s tilting at windmills: manipulation as a historiographic method. *Review of Croatian History* 8: 207-268.
- JOVIĆ, Dejan. 2017. *Rat i mit. Politika identiteta u suvremenoj Hrvatskoj*. Zagreb: Fraktura.
- KAISER, Timothy. 1995. Archaeology and ideology in southeast Europe. U *Nationalism, Politics, and the Practice of Archaeology*, ur. Philip L. Kohl, Clare Fawcett, 99-119. Cambridge: Cambridge University Press.
- KAMPUŠ, Ivan. 1990. Prilog poznavanju poreznog sustava u Slavoniji u vrijeme Arpadovića. *Historijski zbornik* 43/1: 287-315.
- KLAIĆ, Nada. 1953a. Organizacija vlastelinstva i položaj kmetova u XII. i XIII. stoljeću. U *Historija naroda Jugoslavije*, ur. Bogo Grafenauer, Dušan Perović, Jaroslav Šidak, 700-705. Zagreb: Školska knjiga.
- KLAIĆ, Nada. 1953b. Državni prihodi i financije u Hrvatskoj i Slavoniji u XII. i XIII. stoljeću. U *Historija naroda Jugoslavije*, ur. Bogo Grafenauer, Dušan Perović, Jaroslav Šidak, 705-709. Zagreb: Školska knjiga.
- KLAIĆ, Nada. 1963. Uzroci otpora protiv crkvene desetine u zagrebačkoj biskupiji (do 1382). *Iz starog i novog Zagreba* 3: 33-49.
- KLAIĆ, Nada. 1972. *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*. Zagreb: Školska knjiga.
- KLAIĆ, Nada. 1975². *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*. Zagreb: Školska knjiga.
- KLAIĆ, Nada. 1976. *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*. Zagreb: Školska knjiga.
- KLAIĆ, Nada. 1981. Tobožnji Ladislavov „monasterium sancti Stephani regis“ u Zagrebu. *Peristil* 24: 35-40.
- KLAIĆ, Nada. 1982. *Povijest Zagreba*. Knjiga 1. *Zagreb u srednjem vijeku*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- KLAIĆ, Nada. 1985. Baltazar A. Krčelić (1715-1778). Autor tzv. Odlomka ljetopisa iz 11. stoljeća. *Croatica Christiana periodica* 9/16: 1-46.
- KLAIĆ, Nada. 1990. *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*. Zagreb: Globus.
- KLAIĆ, Vjekoslav. 1882a. *Poviest Bosne do propasti kraljevstva*. Zagreb: Dionička tiskara.
- KLAIĆ, Vjekoslav. 1882b. *Slavonija od X. do XIII. stoljeća*. Zagreb: Dionička tiskara.
- KLAIĆ, Vjekoslav. 1899. *Povjest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća*. Svezak 1: *Prvo doba: Vladanje knezova i kraljeva hrvatske krvi; Drugo doba: Vladanje kraljeva Arpadovića*. Zagreb: Tisak i naklada knjižare Lav. Hartmana (Kugli i Deutsch).

- KLAIĆ, Vjekoslav. 1900. Crtice o Vukovskoj županiji i Djakovu u srednjem vijeku, *Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva* 2: 98-108.
- KLAIĆ, Vjekoslav. 1904. Marturina: Slavonska daća u srednjem vijeku. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Razredi historičko-filologički i filozofičko-juridički* 62/157: 114-213.
- KLAIĆ, Vjekoslav. 1982. *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća*. Knjiga 1.: *Prvo doba: Vladanje knezova i kraljeva hrvatske krvi (641–1102); Drugo doba: Vladanje kraljeva Arpadovića (1102–1301)*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- KLEPO, Marina. 2022. *Kuna. Život jedne valute*. Zagreb: Hanza Media.
- KOHL, Philip L., Clare FAWCETT (ur.). 1995a. *Nationalism, Politics, and the Practice of Archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- KOHL, Philip L., Clare FAWCETT. 1995b. Archaeology in the service of the state: theoretical considerations. U *Nationalism, Politics, and the Practice of Archaeology*, ur. Philip L. Kohl, Clare Fawcett, 3-18. Cambridge: Cambridge University Press.
- KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira. 1994. Ćiro Truhelka – hrvatski povjesničar. U *Ćiro Truhelka: zbornik*, ur. Nives Majnarić-Pandžić, 91-104. Zagreb: Matica hrvatska.
- KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira. 2008. Hrvatski povjesničar Vjekoslav Klaić i njegov doprinos odgoju Hrvata. *Scrinia Slavonica* 8: 367-397.
- KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira. 2013. *Povijest novca u Hrvatskoj od 1527. do 1941. godine*. Zagreb: Hrvatska narodna banka.
- KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira. 2018. *The History of Money in Croatia 1527 – 1941*. Zagreb: Croatian National Bank.
- KOREN, Snježana. 2007. Priča o Dodatku ili kako poučavati suvremenu hrvatsku povijest? U *Jedna povijest, više historija. Dodatak udžbenicima s kronikom objavljivanja*, ur. Maja Dubljević, 92-103. Zagreb: Documenta – Centar za suočavanja s prošlošću.
- KOREN, Snježana. 2019. Croatia. U *The Palgrave Handbook of Conflict and History Education in the Post-Cold War Era*, ur. Luigi Cajani, Simone Lässig, Maria Repoussi, 189-203. Cham: Palgrave MacMillan.
- KOREN, Snježana. 2020. History, identity and curriculum: public debates and controversies over the proposal of the new history curriculum in Croatia. U *Nationhood and Politicization of History in Schooltextbooks. Identity, the Curriculum and Educational Media*, ur. Gorana Ognjenović; Jasna Jozelić, 87-112. Cham: Palgrave MacMillan.
- KOREN, Snježana, AGIČIĆ, Damir. 2023. Between Political Constraints and Professional Historical Writing: Three Decades of Croatian Historiography (1990–2021). *Contemporary European History*, 1-8. <https://doi.org/10.1017/S0960777323000486>.
- KOREN, Snježana, BARANOVIĆ, Branislava. 2009. What kind of history education do we have after eighteen years of democracy in Croatia? U *'Transition' and the Politics of History Education in Southeastern Europe*, ur. Augusta Dimou, 91-140. Göttingen: V&R unipress.
- KÖRMENDI, Tamás. 2021. O pripadnosti „stare“ Slavonije u 11. stoljeću. *Scrinia Slavonica* 21: 457-480.

- KORUNIĆ, Petar. 1996. Povjesničar koji ruši osnovna načela povijesne znanosti. U povodu knjige M. Brandta, *Život sa suvremenicima: Političke uspomene i Svjetonazor*. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 29: 364-383.
- KORUNIĆ, Petar. 1998. Povijesna struka i kritika hrvatske historiografije danas. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 31: 167-179.
- KORUNIĆ, Petar. 1999-2000. Odsjek za povijest i Hrvatski studiji: kriza povijesne struke se nastavlja. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 32-33: 461-472.
- KORUNIĆ, Petar. 2006. *Rasprava o izgradnji moderne hrvatske nacije: Nacija i nacionalni identitet*. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje.
- KOSTREŃIĆ, Marko (ur.). 1967. *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*. Svezak 1: *Listine godina 743–1100*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- KOSTREŃIĆ, Marko (ur.). 1974. *Lexicon latinitatis medii aevi Jugoslaviae*. Svezak 4: *L – N*. Zagreb: Historijski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.
- KOSTREŃIĆ, Marko (ur.). 1975. *Lexicon latinitatis medii aevi Jugoslaviae*. Svezak 5: *O – P*. Zagreb: Historijski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.
- KOWALZIG, Barbara. 2007. *Singing for the Gods. Performances of Myth and Ritual in Archaic and Classical Greece*. Oxford: Oxford University Press.
- KRASNOV, Gjuro. 1980. Znameniti hrvatski numizmatičari. *Numizmatičke vijesti* 23/34, dodatak.
- KRASNOV, Gjuro. 1988. Kerdićevi modeli novaca u vrijeme Banovine Hrvatske. *Numizmatika: numizmatičke vijesti Hrvatskoga numizmatičkog društva [U povodu 60 godina postojanja i rada]* 7/1: 62-66.
- KRASNOV, Gjuro. 1992. Dalibor Brozović (prigodom 65. obljetnice života). *Numizmatičke vijesti* 34/45: 150-152.
- KRASNOV, Gjuro. 1994. Kuna kao hrvatski novac. *Obol* 32/46: 8-9.
- KRASNOV, Gjuro. 1995. Kune i lipe, trajni novac Republike Hrvatske. *Numizmatičke vijesti* 37/48: 78-125.
- LANE, Frederic C., Reinhold C. MUELLER. 1985. *Money and Banking in Medieval and Renaissance Venice*. Volume 1: *Coins and Moneys of Account*. Baltimore, London: Johns Hopkins University Press.
- LANOVIĆ, Mihajlo. 1939. Ustavno pravo Hrvatske narodne države (Svršetak). *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Razredi historičko-filološki i filozofičko-juridički* 120/266: 1-92.
- LAZANIN, Sanja. 2007. Dinko Šokčević: Hrvati u očima Mađara, Mađari u očima Hrvata: kako se u pogledu preko Drave mijenjala slika drugoga. *Migracijske i etničke teme* 23/1-2: 140-144.
- LORENZ, Chris. 2008. Drawing the Line: ‘Scientific’ History between Myth-making and Myth-breaking. U *Narrating the Nation. Representations in History, Media and the Arts*, ur. Stefan Berger, Linas Eriksonas, Andrew Mycock, 35-55. New York: Berghahn Books.

- LJUBIĆ, Sime (ur.). 1868. *Listine o odnošajih između južnoga slavenstva i Mletačke Republike*. Knjiga 1: *Od godine 960 do 1335*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- MACAN, Trpimir. 1992.² *Povijest hrvatskoga naroda*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske – Školska knjiga.
- MAIER, Charles S. 1997. *The Unmasterable Past. History, Holocaust, and German National Identity*. Cambridge-London: Harvard University Press.
- MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, Nives (ur.). 1994a. *Ćiro Truhelka: zbornik*. Zagreb: Matica hrvatska.
- MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, Nives. 1994b. Predgovor. U *Ćiro Truhelka: zbornik*, ur. Nives Majnarić-Pandžić, 7-8. Zagreb: Matica hrvatska.
- MARGETIĆ, Lujo. 1993a. O vjerodostojnosti isprava unesenih u potvrđnice pape Grgura IX. iz 1227. godine. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 26: 7-16.
- MARGETIĆ, Lujo. 1993b. Zagrebački monasterij. *Croatica Christiana periodica* 17/31: 1-10.
- MARGETIĆ, Lujo. 1993c. Neka pitanja tzv. *Zagrebačke kronike* i *Popisa biskupa*. *Croatica Christiana periodica* 17/32: 1-16.
- MARGETIĆ, Lujo. 2000a. *Hrvatska i Crkva u srednjem vijeku. Pravnopovijesne i povijesne studije*. Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci.
- MARGETIĆ, Lujo. 2000b. *Zagreb i Slavonija. Izbor studija*. Zagreb-Rijeka: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Vitagraf – Adamić.
- MAROSI, Ernő. 2008. Matthias Corvinus, the Medieval Man. Gothic and Renaissance. U *Matthias Corvinus, the King. Tradition and Renewal in the Hungarian Royal Court 1458–1490*, ur. Péter Farbaky, Enikő Spekner, Katalin Szende, András Végh, 113-127. Budapest: Budapest History Museum.
- MARTIN, Janet. 1986. *Treasure of the Land of Darkness: The Fur Trade and its Significance for Medieval Russia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MATIJEVIĆ SOKOL, Mirjana, Tomislav GALOVIĆ (ur.). 2023. *Hrvatska heraldička baština I. – odabrane teme. Priručnik za studente*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu-FF press.
- MAŽURANIĆ, Vladimir (ur.). 1908. *Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik*. Svezak 1: *A – čtenija*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- MAŽURANIĆ, Vladimir (ur.). 1913. *Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik*. Svezak 4: *Kanat – med-*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- MEGILL, Allan. 2008. Historical Representation, Identity, Allegiance. U *Narrating the Nation. Representations in History, Media and the Arts*, ur. Stefan Berger, Linas Eriksonas, Andrew Mycock, 19-34. New York: Berghahn Books.
- MELITZ, Jacques. 1970. The Polanyi School of Anthropology on Money: An Economist's View. *American Anthropologist* 72/5: 1020-1040.
- METCALF, D. M. 1965. *Coinage in the Balkans 820-1355*. Thessaloniki: Institute for Balkan Studies.

- METCALF, D. M. 1978. Monetarna interpretacija banskog denara u XIII. stoljeću. *Numizmatika* 6: 46-48.
- METCALF, D. M. 1979. *Coinage in the South-Eastern Europe 820-1396*. London: Royal Numismatic Society.
- MIRNIK, Ivan. 1973. Prof. Dr. Josip Brunšmid. U povodu godišnjice rođenja hrvatskog numizmatičara. *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske* 22/6: 3-6.
- MIRNIK, Ivan. 1991-1992. Skupni nalazi slavonskih banovaca u numizmatičkoj zbirci Arheološkoga muzeja u Zagrebu. *Vjesnik Arheološkoga muzeja u Zagrebu* 24-25: 183-248.
- MIRNIK, Ivan. 1994a. Kuna na hrvatskim grbovima i na hrvatskom srednjovjekovnom novcu. *Veterinarska stanica* 25/4: 233-236.
- MIRNIK, Ivan. 1994b. Ćiro Truhelka kao numizmatičar. U *Ćiro Truhelka: zbornik*, ur. Nives Majnarić-Pandžić, 73-78. Zagreb: Matica hrvatska.
- MIRNIK, Ivan. 2008. Najsitnija kulturna dobra: novac i njegova uloga u srednjovjekovnoj Hrvatskoj i Slavoniji. *Crkvena kulturna dobra: Analecta* 6: 125-143.
- MIRNIK, Ivan (ur.). 2011. *Numizmatički priručnik i rječnik*. Zagreb: Arheološki muzej u Zagrebu.
- MOTYL, Alexander J. 2001. Inventing Invention: The Limits of National Identity Formation. U *Intellectuals and the Articulation of the Nation*, ur. Ronald Grigor Suny, Michael D. Kennedy, 57-75. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- NAJBAR-AGIČIĆ, Magdalena. 2007. Čitanje s predumišljajem. U *Jedna povijest, više historija. Dodatak udžbenicima s kronikom objavljivanja*, ur. Maja Dubljević, 84-89. Zagreb: Documenta – Centar za suočavanja s prošlošću.
- NAJBAR-AGIČIĆ, Magdalena, Damir AGIČIĆ. 2016. National Narratives in Croatia. U *Geschichtsbuch Mitteleuropa. Vom Fin de Siècle bis zur Gegenwart*, ur. Anton Pelinka, Karin Bischof, Walter Fend, Karin Stögner, Thomas Köhler, 287-314. Beč: New Academic Press.
- NIKOLIĆ JAKUS, Zrinka. 2011. Obitelj Čupor Moslavački, *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru* 4: 269-300.
- OMERBAŠIĆ, Ševko. 1999. *Islam i Muslimani u Hrvatskoj*. Zagreb: Mešihat Islamske zajednice u Hrvatskoj.
- OMERBAŠIĆ, Ševko. 2005. Islam i novac. U *Religije i novac: Zbornik radova međunarodnog simpozija održanog u Zagrebu 11. prosinca 2004*, ur. Ivan Koplek, 77-88. Zagreb: Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove.
- PASTORELLO, Ester (ur.) 1942. *Andreae Danduli ducis venetiarum Chronica per extensum descripta*. Bologna: Zanichelli.
- PAVLICEVIĆ, Dragutin. 1994. Prof. dr. Miroslav Brandt. Uz 80. obljetnicu života (1914-1994). *Radovi zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 27: 389-391.
- PEROJEVIĆ, Marko. 1941. Kralj Zvonimir i Bosna. Napredak. *Glasilo hrvatskog kulturnog društva Napredak u Sarajevu* 16/4-5: 42-44.

- PEROJEVIĆ, Marko. 1942. Ban Borić i ban Kulin. U *Poviest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463*. Knjiga 1, 196-215. Sarajevo: Hrvatsko kulturno društvo Napredak.
- POHL, Walter. 2013. National Origin Narratives in the Austro-Hungarian Monarchy. U *Manufacturing Middle Ages. Entangled History of Medievalism in Nineteenth-Century Europe*, ur. Patrick Geary, Gabor Klaniczay, 13-50. Leiden-Boston: Brill.
- POLANYI, Karl. 1968. The Semantics of Money-Uses. Appendix: notes on primitive money. U *Primitive, Archaic and Modern Economies. Essays of Karl Polanyi*, ur. George Dalton, 175-203. Garden City: Anchor Books.
- PRAY, György. 1805. *Syntagma historicvm de sigillis regvm, et reginarvm Hvgariae plvribvsqve aliis*. Buda: Typis ac svmpribvs Regiae Vniversitatis Pestanae.
- RÁCZ, György. 2008s. Double Seal of King Matthias (1464–1490). U *Matthias Corvinus, the King. Tradition and Renewal in the Hungarian Royal Court 1458–1490*, ur. Péter Farbaky, Enikő Spekner, Katalin Szende, András Végh, 242, cat. 4.18. Budapest: Budapest History Museum.
- RÁCZ, György. 2008. Second Privy Seal of King Matthias (1464–1490). U *Matthias Corvinus, the King. Tradition and Renewal in the Hungarian Royal Court 1458–1490*, ur. Péter Farbaky, Enikő Spekner, Katalin Szende, András Végh, 243, cat. 4.20. Budapest: Budapest History Museum.
- RAČKI, Franjo. 1864. Ocjena starijih izvora za hrvatsku i srbsku povijest srednjega vieka. II. Domaći ljeto- i zgodopisi. 4. Ljeto- i zgodopisi XIV stoljeća. *Književnik* 1: 544-562.
- RAČKI, Franjo (ur.). 1877. *Documenta historiae Chroaticae periodum antiquam illustrantia*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- RAČKI, Franjo. 1890. Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća. IV. Državno uređenje. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Razredi filologičko-historički i filosofičko-juridički* 99: 73-128.
- RAUKAR, Tomislav. 1997. *Hrvatsko srednjovjekovlje: prostor, ljudi, ideje*. Zagreb. Školska knjiga.
- RENGJEO, Ivan. 1936. *Prvi hrvatski novci*. Sarajevo: „Nova tiskara“ Vrčec i dr.
- RENGJEO, Ivan. 1957. Taliri kralja Matije II. (1608.–1619) sa tri hrvatska grba. *Numizmatičke vijesti* 3/6-7: 10-15.
- RENGJEO, Ivan. 1959. *Corpus der mittelalterlichen Münzen von Kroatien, Slavonien, Dalmatien und Bosnien*. Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt.
- RENGJEO, Ivan. 1977(1939). Početak kovanja slavonskih banovaca. *Obol* 15/30: 41-48.
- RODINIS, Andrej. 2012. Ivan Rengjeo, jedan zaboravljeni stanovnik Sarajeva. *Bosna franciscana* 37: 201-210.
- RÓNA-TAS, András. 1999. *Hungarians and Europe in the Early Middle Ages. An Introduction to Early Hungarian History*. Budimpešta: Central European University Press.
- SCHÖPFLIN, George. 1997. The Functions of Myth and a Taxonomy of Myths. U *Myths and Nationhood*, ur. Geoffrey Hosking, George Schöpflin, 19-35. New York: Routledge.
- SEAFORD, Richard. 2004. *Money and the Early Greek Mind*. Cambridge: Cambridge University Press.

- SMIČIKLAS, Tade. 1882. *Poviest Hrvatska*. Dio 1: *Od najstarijih vremena do godine 1526*. Zagreb: Naklada Matice hrvatske.
- SMITH, Anthony D. 1986. *The Ethnic Origins of Nations*. Malden, MA-Oxford: Blackwell.
- SMITH, Anthony D. 1991. The Nation: Invented, Imagined, Reconstructed? *Millennium: Journal of International Studies* 20/1: 353-368.
- SMITH, Anthony D. 1997. The Golden Age and National Renewal. U *Myths and Nationhood*, ur. Geoffrey Hosking, George Schöpflin, 36-59. New York: Routledge.
- SMITH, Anthony D. 1998. *Nationalism and Modernism: A Critical Survey of Recent Theories of Nations and Nationalism*. London – New York: Routledge.
- SMITH, Anthony D. 2000. *The Nation in History: Historiographical Debates about Ethnicity and Nationalism*. Hanover: University Press of New England.
- SMITH, Anthony D. 2009. *Ethno-symbolism and Nationalism: A Cultural Approach*. London – New York: Routledge.
- SMITH, Anthony D. 2010.² *Nationalism. Theory, Ideology, History*. Cambridge-Malden, MA: Polity.
- SOLTER, Ana. 2023. *Josip Brunšmid i razvoj arheologije kao znanstvene discipline u kontinentalnoj Hrvatskoj*. Ph.D. diss., Sveučilište u Zagrebu.
- STOJKOVSKI, Boris. 2011. Abū Hāmid in Hungary. *Istraživanja* 22: 107-115.
- STOJKOVSKI, Boris, Nebojša KARTALIJA. 2018. The Other and the Self in the Travel Accounts of Southern Hungary and Serbia in the Works of Al-Idrīsī and Abū Hāmid Al-Garnāṭī. *Romano-Arabica* 18: 207-215.
- STRECHA, Mario. 2000. Vjekoslav Klaić u okviru hrvatske historiografije u 19. i na početku 20. stoljeća. U *Vjekoslav Klaić. Život i djelo. Zbornik radova sa znanstvenog skupa o životu i djelu Vjekoslava Klaića u povodu 150. obljetnice rođenja i 70. obljetnice smrti*, ur. Dragan Milanović, 63-80. Zagreb-Slavonski Brod: Sveučilište u Zagrebu-Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje.
- STRECHA, Mario. 2005. O nastanku i razvoju moderne hrvatske historiografije u 19. stoljeću. *Povijest u nastavi* 3/6: 103-116.
- STRENSKI, Ivan. 1987. *Four Theories of Myth in Twentieth-Century History: Cassirer, Eliade, Lévi Strauss and Malinowski*. Iowa City: University of Iowa Press.
- STRENSKI, Ivan. 2015.² *Understanding Theories of Religion*. Chichester: Wiley Blackwell.
- SZEBERÉNYI, Gábor. 2017. „Granice“ Slavonije u 13-14. stoljeću. Napomene za pro sudbu granične uloge Drave i Gvozda. *Scrinia Slavonica* 17: 419-434.
- SZÉKELY, György V. 1980. *Slawonische Banalmünzprägung*. Budapest: ELTE.
- ŠIDAK, Jaroslav. 1953. Marko Perojević (U povodu 10-godišnjice smrti). *Historijski zbornik* 6: 149-152.
- ŠIMUNJAK, Filip. 2020. Illa ego Sclavonia, ac unita Croatia tellus – složenost pojma „Slavonija“ u srednjem i ranome novom vijeku. *Pro tempore* 15: 43-74.
- ŠIŠIĆ, Ferdo. 1900. Zadar i Venecija od godine 1159. do 1247. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 142: 219-274.

- ŠIŠIĆ, Ferdo. 1920.² *Pregled povijesti hrvatskoga naroda od najstarijih dana do 1. decembra 1918. Prva knjiga (do 20. feb. 1790)*. Zagreb: St. Kugli.
- ŠIŠIĆ, Ferdo. 1925. *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*. Zagreb: Izdano troškom Naklade školskih knjiga.
- ŠIŠIĆ, Ferdo. 1944. *Povijest Hrvata za kraljeva iz doma Arpadovića (1102-1301). Prvi dio (1102-1205): od Kolomana do Ladislava III.* Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- ŠIŠIĆ, Ferdo. 2004.³ *Povijest Hrvata. Pregled povijesti hrvatskoga naroda (600.-1918)*. Priredio J. Šidak. Split: Marjan tisak.
- ŠOKČEVIĆ, Dinko. 2016. *Hrvatska od stoljeća 7. do danas*. Zagreb: Durieux, 2016.
- ŠUFFLAY, Milan. 1904. János Gercsei föesperes krónikája töredékéről. *Századok* 38: 511-536.
- ТЕМУШЕВ, Степан Н. 2014. Миниатюры Радзивилловской летописи как источник по проблеме функционирования налогового-даннической системы домонгольской Руси. У Крыніцазнаўства і спецыяльныя гістарычныя дысцыпліны 9, ur. Сяргей М. Ходзін *et al.*, 98-114. Минск: БДУ.
- THIJS, Krijn. 2008. The Metaphor of the Master Narrative Hierarchy in National Historical Cultures of Europe. U *The Contested Nation: Ethnicity, Class, Religion and Gender in National Histories*, ur. Stefan Berger, Chris Lorenz, 60-74. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- THOMAS, Rosalind. 1989. *Oral Tradition and Written Record in Classical Athens*. Cambridge: Cambridge University Press.
- TKALČIĆ, Ivan (ur.). 1874. *Monumenta historica episcopatus Zagradiensis*. Svezak 2. Zagreb: Karl Albrecht.
- TKALČIĆ, Ivan. 1886. Ivan, arcidjakon gorički, domaći pisac u XIV. veku. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Razredi filologičko-historički i filozofičko-juridički* 79: 71-134.
- TKALČIĆ, Ivan. 1889. *Monumenta historica lib. reg. civitatis Zagrabiae*. Svezak 1. Zagreb: Karl Albrecht.
- TOMAŠEGOVIĆ, Nikola 2022a. Nacija, ideologija, modernizacija: Mirjana Gross i istraživanja nacije i nacionalizma, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 54/1: 141-163.
- TOMAŠEGOVIĆ, Nikola 2022b. The many faces of Yugoslavism: A case study of two Croatian historians in the transition from the Habsburg Monarchy to the Yugoslav state. *Historijski zbornik* 75/1: 127-139.
- TOMAŠIĆ, Nikola. 1939. Vrhovničko pravo kovanja novca u vrijeme sklopljene unije sa Ugarskom. *Vjesnik Kr. državnog arkiva u Zagrebu* 8: 22-26.
- TÓTH, Csaba. 2018. Minting, Financial Administration and Coin Circulation in Hungary in the Árpadian and Angevin Periods (1000–1387). U *The Economy of Medieval Hungary*, ur. József Laszlovszky, Balázs Nagy, Péter Szabó, András Vadas, 279-294. Leiden: Brill.
- TRUHELKA, Ćiro. 1897. Slavonski banovci (prinos hrvatskoj numismatici). *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* 9/1-3: 1-160.

- TRUHELKA, Ćiro. 1899. Die slavonischen Banaldenare. Ein Beitrag zur croatischen Numismatik. *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina* 6: 328-466.
- TVRTKOVIĆ, Tamara. 2008. *Između znanosti i bajke – Ivan Tomko Mrnavić*. Zagreb, Šibenik: Hrvatski institut za povijest, Gradska knjižnica Juraj Šižgorić Šibenik.
- VEDRIŠ, Trpimir. 2017. "Baptismal font of the Croats": a case study in the formation of a national symbol. *Memoirs of the American Academy in Rome* 62: 65-98.
- VRUČINA, Petra. 2022. Okolnosti nastanka Statuta Zagrebačkoga kaptola: korporativni identitet pod okriljem anžuvinske dinastije. U *Zadarski Mir: Prekretnica Anžuvinskog doba*, ur. Mladen Ančić, Antun Nekić, 249-280. Zadar: Sveučilište u Zadru.
- VRUČINA, Petra. 2023. *Gospodarski sustav Zagrebačkog kaptola u 14. i 15. stoljeću*. Ph.D. diss., Zadar: Sveučilište u Zadru.
- WARLAND, Geneviève. 2010. Wars of Religion in National History Writing at the Beginning of the Twentieth Century: P. J. Blok, Karl Lamprecht, Ernest Lavisse and Henri Pirenne. U *Nationalizing the Past. Historians as Nation Builders in Modern Europe*, ur. Stefan Berger, Chris Lorenz (ur.), 107-127. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- WASSERSTROM, Steven M. 1999. *Religion after Religion: Gershom Scholem, Mircea Eliade, and Henry Corbin at Eranos*. Princeton: Princeton University Press.
- WEISZ, Boglárka. 2015. Kraljevsko oporezivanje u Slavoniji od doba Arpadovića do prve polovice doba Anžuvina. U *Prekretnice u suživotu Hrvata i Mađara: Ustanove, društvo, gospodarstvo i kultura*, ur. Pál Fodor, Dinko Šokčević, Jasna Turkalj, Damir Karbić, 285-293. Budimpešta: Institut za povijesne znanosti Istraživačkog centra za humanističke znanosti Mađarske akademije znanosti, Hrvatski institut za povijest.
- WEISZ, Boglárka. 2017. Zagrebačka komora u doba Arpadovića. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 35: 15-25.
- WEISZ, Boglárka. 2018. Royal Revenues in the Árpadian Age. U *The Economy of Medieval Hungary*, ur. József Laszlovszky, Balázs Nagy, Péter Szabó, András Vadas, 255-264. Leiden: Brill.
- WERTNER, Mavro. 1901. Prinosi k poznavanju hrvatskih banova od godine 1105. do godine 1125, *Vjesnik Kr. Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva* 3: 16-31.
- WIGG-WOLF, David. 2008. Coinage on the periphery. U *Roman Coins outside the Empire. Ways and Phases, Contexts and Functions. Proceedings of the ESF/SCH Exploratory Workshop. Radziwiłł Palace, Nieborów (Poland), 3–6 September 2005*, ur. Aleksander Bursche, Renata Ciołek, Reinhard Wolters, 35-47. Wetteren: Moneta.
- WIGG-WOLF, David. 2011. The function of Celtic coinages in Northern Gaul. U *Barter, Money and Coinage in the Ancient Mediterranean (10th-1st centuries BC)*, ur. Maria Paz García-Bellido, Javier Laurent Callegarin, Alicia Jiménez Díez, 301-314. Madrid: CSIC, Instituto de Historia.
- WINTER, Heinz. 2002. Die Frühzeit des Friesacher Pfennigs: die numismatische Evidenz. U *Die Frühzeit des Friesacher Pfennigs (etwa 1125/30 - etwa 1166)*, ur. Michael Alram, Reinhard Härtel, Manfred Schreiner, 135-466. Wien: Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften.

WINTLE, Michael. 2008. Personifying the Past: National and European History in the Fine and Applied Arts in the Age of Nationalism. U *Narrating the Nation. Representations in History, Media and the Arts*, ur. Stefan Berger, Linas Eriksonas, Andrew Mycock, 222-245. New York: Berghahn Books.

ZMAJČIĆ, Bartol, Gjurio KRASNOV. 1978. Noviji hrvatski numizmatičari. *Numizmatika* 6: 3-14.

Marten fur as special-purpose money in the mediaeval period in the territory of modern Croatia and its role in the creation of the national monetary narrative

Although the introduction of the euro as legal tender in 2023 might finally bring an end to the polemics on the status of the *kuna* (Croatian for ‘marten’) as the name of Croatian currency, a full account of the role of the animal’s fur and its resonances in Croatian monetary history remains to be written. It seems permitted to claim that Croatian historiography is almost unanimous in its adherence to the national monetary narrative (here for the first time analytically conceptualized, defined and articulated), itself a segment of national historical narrative, despite the fact that it simplifies and approaches selectively the information from historical sources. There are two causes for this situation: the scholarship’s gradual failing to keep up with modern approaches to the concept of money and its functions on one side, and lack of interest for the historical and social context in which the national historical narrative was composed on the other.

In order to challenge this untenable position, historical sources that are traditionally understood as testifying to the use of marten fur in monetary contexts should be scrutinised in the light of modern methodological tools developed for a better understanding of the functions of money in different societies. The analysis of available literary sources allows the understanding of marten fur functioning as ‘special-purpose money’ in the mediaeval societies in the territory of modern Croatia.

The apparent coherency of the national monetary narrative conditioned the selection and acceptance of the *kuna* as the name of Croatian currency on several occasions during the 20th c. However, in reality this was merely a self-fulfilling prophecy, since the national monetary narrative was itself the decisive factor in the process of legitimation of the *kuna*. Therefore, the *kuna* as currency is an invented tradition, whereby its institutionalisation is extrapolated from a constructed continuity with the past and is thus legitimised by a historical narrative created and institutionalised by the professional elite.

Key words: Croatia, Slavonia, *kuna*, marten, marturina, money, special-purpose money, mediaeval period, national monetary narrative

Ključne riječi: Hrvatska, Slavonija, kuna, marturina, novac, novac posebne namjene, srednji vijek, nacionalni monetarni narativ

Tomislav Bilić
Arheološki muzej u Zagrebu
Trg Nikole Šubića Zrinskog 19
10000 Zagreb
tbilic@amz.hr

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

56

BROJ 2

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

FF press

ZAGREB 2024.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 56, broj 2

Izdavač / Publisher
Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher
Domagoj Tončinić

Glavna urednica / Editor-in-Chief
Inga Vilogorac Brčić

Izvršna urednica / Executive Editor
Kornelija Jurin Starčević

Uredništvo / Editorial Board

Jasmina Osterman (stara povijest/ancient history), Trpimir Vedriš (srednji vijek/medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Filip Šimetin Šegvić (moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history), Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history), Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Csaba Békés (Budapest), Rajko Bratož (Ljubljana), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki (Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien), Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd), Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

*Izvršni urednik za tuzemnu i inozemnu razmjenu /
Executive Editor for Publications Exchange*
Martin Previšić

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant
Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address
Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120191

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at
Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“
<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation
Index - Web of Science

Naslovna stranica / Title page by

Marko Maraković

Grafičko oblikovanje i računalni slog / Graphic design and layout

Marko Maraković

Lektura / Language editors

Samanta Paronić (hrvatski / Croatian)

Edward Bosnar (engleski / English)

Naklada / Issued

200 primjeraka / 200 copies

Ilustracija na naslovnici

Muza Klio (Alexander S. Murray, *Manual of Mythology*, London 1898)

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrčak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*